

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний вищий навчальний заклад
«КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА»

С. С. Бульбенюк

**СОЦІОПСИХОЛОГІЧНА
ПРИРОДА
ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ**

Монографія

УДК 321.01:316.462
ББК 6.01
Б 90

Рецензенти

В. П. Горбатенко, д.політ.н., проф.
(Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України)

В. В. Бушанський, д.політ.н.
(Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
імені І. Ф. Кураса НАН України)

В. Ф. Смоляннюк, д.політ.н., проф.
(Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана)

*Рекомендовано до друку Вченою радою КНЕУ
Протокол № 4 від 29.12.2011*

Бульбенюк, С. С.

Б 90 Соціопсихологічна природа політичної влади [Електронний ресурс] : монографія / С. С. Бульбенюк. — К. : КНЕУ, 2013. — 215, [1] с.

ISBN 978-966-483-892-1

Монографію адресовано науковцям-політологам, студентам і всім, хто цікавиться теоретичними та прикладними проблемами політики.

Розглядається дослідницький концепт політичної влади в контексті вивчення сучасного політологічного дискурсу. Особливу увагу звертається на необхідність політико-психологічного аналізу феномена влади, зокрема через розгляд дихотомій «влада-особа», «влада-панування», «влада-управління». Показано основні складові соціопсихологічної природи політичної влади та обґрунтовано місце ціннісних домінант у функціонуванні кратосфери.

УДК 321.01:316.462
ББК 66.01

*Розповсюджувати та тиражувати
без офіційного дозволу КНЕУ забороняється*

ISBN 978-966-483-892-1

© С. С. Бульбенюк, 2013
© КНЕУ, 2013

ВСТУП

Розгляд влади в усі часи та в усіх народів був одним із ключових питань суспільно-політичних дискусій як у наукових колах, так і в середовищі політичних і державних діячів. Це пояснюється тим, що саме влада є осередком політики, її метою, змістом і результатом одночасно. Влада в тій чи тій своїй іпостасі стосується безпосередньо або опосередковано кожного індивіда, незалежно від того, чи є він активним політичним актором, чи ні. Адже влада має властивість особливого типу впливу — здатність впливати на думки, жадання, потреби і вчинки людей навіть поза їхньою волею та бажанням; впливати таким чином, що влада перетворюється із засобу досягнення певних цілей, реалізації соціальних і політичних завдань на самоцінність, постаючи як самодостатній політичний і соціальний феномен.

Проблеми політичної влади та владних відносин завжди залишаються актуальними ще й тому, що зачіпають усі аспекти не лише політичного, але й соціального, економічного, духовно-культурного життя будь-якого суспільства та, водночас, як публічної, так і приватної сфери життя кожної особи. Політична влада охоплює своїм впливом усі рівні та виміри функціонування і суспільства загалом, і кожного індивіда зокрема, причому від неї залежить як сьогодення, так й майбутнє. До того ж, політична влада найтіснішим чином торкається такої суб'єктивно-психологічної сфери, як мотивація та ієрархія потреб особи. Скажімо, феномен владарювання (в тому числі політичного й державного) може розглядатися і як мета соціально значущої діяльності особистості, і як засіб досягнення нею цілей такої діяльності. Отож, оцінити владну діяльність тієї чи іншої особи неможливо без з'ясування мотиваційної складової, емоційно-вольових особливостей та інших характеристик влади соціального і психологічного змісту.

Знання про владу, природу становлення й розвитку, закони та механізми її функціонування, таким чином, цілком логічно вважаються ключовими в системі політологічного знання. Втім, у політичній науці бракує системних, комплексних досліджень влади

як складного соціополітичного та соціопсихологічного явища, влади як потужної творчої сили поступу людства, влади як метафори й центрального символу політики. Багато в чому цей евристичний парадокс пояснюється складністю та неоднозначністю феномену політичної влади, неможливістю вироблення уніфікованої методології здійснення кратологічних пошуків теоретичного та прикладного характеру. Аналіз соціопсихологічної природи політичної влади за цих умов стає, на наш погляд, одним з нагальних завдань здійснення подальших досліджень у царині кратології — перспективного напрямку соціально-гуманітарного спрямування.

Тому основною метою представленої монографічної роботи є обґрунтування необхідності поглиблення досліджень політико-психологічних особливостей влади в системі сучасної політології. Серед базових завдань цього напрямку дослідження можна виокремити такі:

- розгляд основних підходів до розуміння специфіки політичної влади як соціально-психологічного феномену;

- виокремлення особливих психологічних рис і якостей політичної влади, насамперед, з'ясування сутності вольових засад функціонування влади та їх складових;

- аналіз соціопсихологічної структури особи як суб'єкта політичної влади, зокрема через визначення політики та влади — тих феноменів, сутністю котрих є взаємодія політичних акторів (суб'єктів);

- розкриття специфіки могутності та впливу як вагомих чинників ключових проявів владних відносин;

- вивчення специфіки аксіологічних домінант у політико-психологічній структурі влади.

На наше переконання, акцентування уваги на вивченні соціопсихологічних складових політичної та державної влади значно розширює дослідницьке поле у сфері політичної науки, збагачує методологічний інструментарій, дозволяє по-новому подивитися на такі «вічні» питання кратології, як: з'ясування природи та джерел влади, розгляд проблематики ефективності влади, визначення базових засад легітимності влади та шляхів подолання кризи легітимності в суспільстві. Так, розуміння дії психологічних механізмів функціонування влади дає змогу досягнути її глибинні суперечності, вияв ірраціональних мотивів, вплив суб'єктивного чинника на характер і спрямованість владних відносин. Ключовою тезою у названому напрямі досліджень має стати розуміння влади як особливого різновиду міжособистісної та міжгрупової взаємодії в царині політики.

Актуальним вектором дослідження соціопсихологічної природи влади має бути також виявлення та аналіз латентних, внутрішніх механізмів здійснення політичної влади. Політична влада як синтез соціального, політичного, психологічного, правового начал часто тлумачиться однобічно й упереджено, без урахування всіх можливих альтернатив її вияву. Отже, інваріантність, інтегративність, проблемність, ідейний плюралізм, діалектика політичного реалізму та політичного ідеалізму, синергія — це ті гносеологічно-методологічні принципи, що дозволяють здійснити системний аналіз політичної влади, виявити основні аспекти її дослідницького дискурсу, сформулювати авторський погляд на означену проблематику.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КРАТОЛОГІЇ ЯК САМОСТІЙНОГО НАПРЯМУ СУЧАСНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

1.1. ПРОБЛЕМАТИКА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ТА КРАТОЛОГІЇ В СИСТЕМІ ПОЛІТОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ

Політика як особлива сфера відносин людей із приводу завоювання, здійснення й утримання політичної влади являє собою цілісну систему не лише соціальних, економічних, управлінських, але й духовних, соціокультурних і психологічних явищ. Тому не дивно, що всебічне дослідження сутності політики в цілому та її окремих складових вимагає застосування міждисциплінарного підходу, розширення й поглиблення наукових пошуків. Отже, у другій половині ХХ століття почали активно розвиватися полідисциплінарні напрями наукових досліджень у сфері політики — політична культура, політична етика, політична психологія. Остаточне визнання в наукових колах особливого значення духовних факторів і механізмів політики відбулося в останні десятиріччя під впливом становлення постмодерністського світогляду.

Отже, сьогодні в середовищі представників політичної науки вже не виникає сумнівів в актуальності та надзвичайній важливості досліджень ролі свідомості, культури та психології соціальних суб'єктів у політичному житті сучасного суспільства. Особливо актуальними такі дослідження є для нашої держави, оскільки за умов кардинальної трансформації національної політичної системи питання взаємовідносин політичної влади та масової свідомості, політичної психології значним чином впливають на перебіг цих процесів, на перспективи розвитку держави в цілому. Можна стверджувати, що політична психологія є одним з найперспективніших напрямів розвитку сучасної політичної науки. Головною метою досліджень у царині політичної психології є вивчення механізмів політичного впливу на свідомість і психологію громадян, з одного боку, і розгляд соціально-психологічних мотивів і механізмів здійснення влади, що впливають на суспільство та його політичне життя, з іншого [40, с. 130].

Оскільки у представленому розділі запропонованого дослідження велика увага акцентується на проблематиці розгляду основних підходів до розуміння сутності *політичної психології* як самостійного напрямку наукових досліджень міждисциплінарного характеру сучасної системи соціально-гуманітарного знання; то варто, перш за все, проаналізувати той обсяг літератури, який присвячено вивченню специфіки розкриття соціопсихологічних засад функціонування провідних політичних інститутів, процесів і явищ. Отже, джерельну базу цього дослідження складають праці вітчизняних, російських і західних (переважно американських й англійських) науковців І. Алексеєнко [4], А. Андрєєва [6], Ж. Баландьє [16], Л. Болдріджа [27], Л. Васильєвої [45], І. Воронова [55; 56], Є. Вятра [59], С. Гарькавець [63], Л. Гозмана та О. Шестопал [69; 249; 250], М. Головатого [70], Ф. Грінстайна [78], О. Деркача, В. Жукова та Л. Лаптева [168], Г. Дилігенського [90], О. Доценко [94], О. Єгорової-Гантман [96], С. Каверіна [112], Л. Кияшко [120], О. Козлової [122], О. Конфісахора [124], М. Корнеєва [126], І. Кравченка [128], В. Крамника [129], Д. Леонтьєва [141], Т. Невської [156], В. Одайник [158], Н. Поліваєвої [165], С. Матвєєва [175], Л. Прєснякової [184], Л. Столяренка [212], Е. Фромма [228], О. Шевченко [248], Т. Шибутані [251], О. Юрьєва [256] та ін. Необхідно зазначити, що у значній частині досліджень із політичної психології увага акцентується не на політологічних, а на психологічних аспектах і вимірах проблематики, що, безумовно, дещо ускладнює розвиток політичної психології саме як окремого напрямку сучасної політичної науки. До того ж, вітчизняні вчені зазвичай розглядають психологічні особливості політики в рамках більш широких досліджень різноманітної тематики, причому ці дослідження мають і теоретичний, і прикладний характер.

Так, праці вітчизняного вченого І. Воронова присвячено розгляду різноманітних аспектів людського виміру політики, тому вони мають беззаперечну цінність у дослідженні психологічних аспектів функціонування політичної влади [55; 56]. Окремо слід відзначити навчальні посібники С. Гарькавця «Психологія політичного вибору» [63], «Політична психологія» авторського колективу О. Деркача, В. Жукова, Л. Лаптева [168], «Політична психологія» за редакцією С. Матвєєва [175], у яких не лише здійснено докладний аналіз основних концепцій політичної психології, але й репрезентовано науково виважений підхід до проблематики взаємодії сфер політики та психології. Важливим для підтвердження авторської позиції виявився аналіз статті амери-

канського вченого Ф. І. Грінстайна «Особистість і політика» [78], в якій представлено аргументацію, що заперечує необхідність окремого вивчення місця особи в політиці. Значну наукову цінність мають також хрестоматії з проблематики психології політики та влади «Психологія панування і підкорення» (упорядник А. Чернявська) [188] та «Психологія і психоаналіз влади» (упорядник Д. Райгородський) [190] і збірник наукових праць «Психологія і культура» (за редакцією Д. Мацумото) [189], у яких представлено найавторитетніші дослідження із зазначеної проблематики, які можна по праву вважати класикою політичної думки ХХ ст.

Окрема, значна за обсягом і науковою цінністю частина опрацьованих під час підготовки цієї монографії досліджень, — це роботи в царині *сучасної кратології*, в яких розглядається проблематика функціонування політичної та державної влади. Серед окресленого напрямку досліджень варто акцентувати увагу на роботах таких учених й інтелектуалів, як А. Ахвледіані та О. Ковальов [13], В. Бабкін і В. Селіванов [15], О. Большаков [28], В. Васютинський [47], О. Вітченко [51], О. Волков [54], І. Воронов [57], І. Гомеров [74], О. Данілов [81], О. Дегтярьов [85], А. Демідов [87], А.-Н. Дибіров і Л. Пронський [91], Ю. Дмитрієв [92], О. Добролюбов [93], В. Желтов [99], В. Іванов, В. Матвієнко, В. Патрушев та І. Молодих [214], М. Ільїн та А. Мельвіль [105], І. Ісаєв [110], С. Каверін [112], О. Конфісахор [124], В.Крамник [129], Б. Кухта [133], В. Ладиченко [134], В. Ледеяєв [138; 139; 140], Н. Луман [148; 149], О. Макарін [150], В. Мшвенірадзе та група дослідників [53], Т. Парсонс [162], С. Поцелуєв [181], Л. Преснякова [184], С. Пролеєв [186], С. Рябов [198], Ю. Сапаровський [199], В. Сергєєв [200], В. Сергієнко [201], В. Сердюк [202], В. Соколов, О. Старинець і С. Ханєєв [207; 208], О. Тоффлер [216], О. Траверсе [217], В. Халіпов [229; 230; 231], В. Холод [234; 235], Р. Хомєлєва [236], Є. Цокур [238], В. Чиркін [240], І. Чудінової [241], І. Шаблінський [243], А. Шайло [244], Ф. Шамхалов [245], В. Шахов [247], Н. Шаляєв [167]. Отже, можна стверджувати, що напрацьовань, присвячених з'ясуванню проблематики функціонування політичної та державної влади, в сучасній політичній науці не бракує. Утім, виходячи зі специфіки представленої роботи та поставлених науково-евристичних завдань, необхідно звернути особливу увагу на деякі із зазначених досліджень.

Так, серед фундаторів сучасної кратології в системі політичної науки варто назвати В. Халіпова — одного із провідних фахівців з питань функціонування та вияву політичної влади, за-

сновника нового напрямку теоретичних досліджень — кратології як системної науки про владу. Російський учений є автором низки праць різних років, у яких представлено докладний і всебічний аналіз проблематики влади. У підготовці представленої роботи зокрема було використано праці В. Халіпова «Вступ до науки про владу» [229], «Наука про владу. Кратологія» [230] та «Енциклопедія влади» [231]. Інший російський науковець — В. Ледяєв — є також автором кількох авторитетних праць у царині концептуального й типологічного політологічного та соціологічного розгляду політичної влади. На окрему увагу заслуговує ґрунтовне аналітичне дослідження В. Ледяєва «Влада: концептуальний аналіз» [138]. В основу джерельної бази цієї роботи було покладено також монографічні праці російських учених А. Конфіса-хора «Психологія влади» [124] та В. Крамника «Соціально-психологічний механізм політичної влади» [129], в яких розглядаються соціально-психологічні механізми функціонування політичної влади, а також дослідження американських авторів із проблематики політичної психології. Безперечно науково-дослідницьку цінність мають і праці останніх років — фундаментальний навчальний посібник російського вченого В. Желтова «Теорія влади» [99] та монографія українського дослідника Є. Цокура «Легітимність політичної влади: джерела, особливості, перспективи» [238].

Окрему групу досліджень становлять праці, присвячені з'ясуванню сутності політичної влади в контексті проведення системних політологічних досліджень у царині *загальної теорії політики, теорії державного управління та прийняття політико-управлінських рішень, політичної філософії, політичної соціології та теорії політичної культури*. Названі напрями політологічних досліджень представлено роботами Т. Алексєєвої [2; 3], І. Ансоффа [7], І. Антоновича [8], Г. Ашина [14], З. Баумана [20], В. Баштанника [21], Ф. Бурлацького та В. Чиркіна [171], О. Венгерова [49], В. Виноградова та Н. Головіна [50; 72], Д. Видріна [58], І. Гобозова [68], О. Дем'янчука [88], В. Денисенка, В. Климончука та Ю. Привалова [89], О. Д'якової [95], А. Єрмоленко [98], В. Затонського [100], С. Здіорука [79], А. Зуба [102], Т. Каменчук [113], Б. Капустіна [116], Ю. Качанова [118; 119], В. Кноррінга [121], О. Кольєва [125], К. Кроса та Р. Гакета [132], В. Лук'янець та О. Соболя [147], О. Назарчука [154], Н. Нижника [191], О. Парнаріна [161], Н. Розова [195], Є. Сулими, М. Шепелева, В. Кривошеїна та В. Полянської [177], В. Трошихіна та В. Теплової [219], С. Трояна [220], А. Файоля [221], В. Мшевнієрадзе,

І. Фролова та А. Лілова [224], В. Холода [235], В. Цветкова та В. Горбатенка [237], О. Чучіна-Русова [242], І. Шапіро [246], К. Шмітта [252] та інших науковців.

Необхідно зауважити, що в контексті дослідження проблематики соціопсихологічних особливостей політичної та державної влади найцікавішими, виходячи з науково-евристичних позицій, виявилися праці, присвячені як теоретичним питанням у царині політичної філософії, так і прикладним аспектам здійснення державної влади, функціонування системи державного управління та прийняття й реалізації політико-управлінських рішень. Скажімо, в підготовці представленої роботи особливе значення мали результати досліджень американського теоретика та практика І. Ансоффа «Стратегічне управління» [7]; російського аналітика І. Гобозова «Філософія політики» [68]; відомих американських учених В. Данна «Державна політика: вступ до аналізу» [82] та Д. Стоун «Парадокс політики. Мистецтво вироблення політичних рішень» [213]; авторитетних і перспективних вітчизняних науковців О. Дем'янчука «Державна політика і державне управління: політологічні аспекти» [88], А. Єрмоленка «Комунікативна практична філософія» [98], Т. Каменчук «Політична компетентність державної влади в системі управління» [113], С. Наумкіної «Соціально-політичні аспекти управління» [155], А. Пойченка «Політика: теорія і технології діяльності» [164], Г. Почепцова «Стратегічний аналіз. Стратегічний аналіз для політики, бізнесу і військової справи» [182] та В. Холода «Феномен парapolітики: ідеї, звершення, соціальні результати» [235].

Варто зауважити, що у процесі підготовки цього дослідження активно використовувалися праці, які увійшли до «золотого фонду» історії суспільно-політичної думки та сучасної політичної науки, а їх автори справедливо вважаються класиками соціальної філософії та політології — це, насамперед: «Політика» й «Афінська політія» Арістотеля [9; 10], «Майбутнє постіндустріальне суспільство. Досвід соціального прогнозування» Д. Белла [2], «Практичний глузд», «Соціологія політики» та «Соціальний простір: поля і практики» П. Бурдьє [42—44], «Політика як покликання і професія» М. Вебера [48], «Левіафан» Т. Гоббса [67], «Сучасний соціальний конфлікт. Нарис політичної свободи» Р. Дарендорфа [83], «Загальне вчення про право» Г. Єллінека [97], «Метафізика вдач» І. Канта [115], «Державець» Н. Макіавеллі [151], «Воля до влади: досвід переоцінки всіх цінностей» Ф. Ніцше [157], «Навколо політики» П. Рікера [194], «Проблеми влади на порозі ХХІ століття» О. Тоффлера [216], «Втеча від свободи»

Е. Фромма [228], «Свобода волі і моральність» А. Шопенгауера [253], «Занепад Європи» О. Шпенглера [254], «Капіталізм, соціалізм і демократія» Й. Шумпетера [255]. Як бачимо, аналіз дослідницького концепту влади, в тому числі специфіки вияву політико-психологічних складових у кратосфері — це ті питання, які завжди цікавили найвидатніших інтелектуалів в історії людства та які залишатимуться актуальними і в майбутньому.

Підготовка представленої роботи була б неповною без залучення англомовних першоджерел таких авторитетних представників сучасної політичної науки, як Х. Арендт [259], С. Ароновіч [260], П. Бахрах та М. Барац [261], Д. Белл [263], П. Блау та В. Маршалл [264], Д. Болдвін [262], М. Дюверже [268], М. Фуко [269], Ю. Хабермас [271], Г. Лассуелл та А. Каплан [273; 274], С. Люкес [275; 276], Т. Парсонс [278], Б. Рассел [282], Д. Ронг [283]. Причому значна частина використаних у нашому дослідженні англомовних першоджерел є оригінальними авторськими напрацюваннями в царині розкриття проблематики політико-психологічної природи влади. Так, суттєве наукове значення мають роботи П. Бахраха та М. Бараца «Влада і бідність: Теорія та практика» [261], Д. Болдвіна «Парадокси влади» [262], Д. Белла «Влада, вплив та авторитет. Нарис у політичній лінгвістиці» [263], Д. Креспина «Влада та її форми» [266], М. Дюверже «Ідея політики: використання влади в суспільстві» [268], М. Фуко «Влада — знання» [269], Б. де Жювенеля «Чиста теорія політики» [272], Г. Лассуелла та А. Каплана «Влада та суспільство» [273], С. Люкса «Вступ» (1986) та «Влада й авторитет» [275; 276], збірник наукових праць «Політична психологія: сучасні проблеми і питання» [279], Б. Рассела «Влада» [282] та Д. Ронга «Влада: її форми, основи та використання» [283]. Адже саме в зазначених працях влада є центральним предметом наукового розгляду крізь призму вивчення проблематики загальної теорії політики або в межах спеціальних політологічних досліджень — досліджень у царині політичної психології, політичної модернізації та власне кратології.

В основі даної монографії, окрім зазначених вище праць — авторські наукові статті, присвячені аналізу кратологічної проблематики, які є результатом дослідницьких пошуків останніх чотирьох років [31—35; 37—41]. Саме в зазначених роботах автором були здійснені перші спроби розгляду таких аспектів соціопсихологічної природи політичної влади, як: особливості вияву дихотомій «влада — особа», «влада — панування», «влада — управління»; політико-психологічна структура влади; основ-

ні проблеми політичного дискурсу влади; вивчення могутності та впливу як важливих складових соціопсихологічної природи влади.

Системний аналіз політики як складного, багатоаспектного явища неможливий без урахування цілого спектру психологічних аспектів. Отож, психологічний підхід є невід'ємною частиною сучасної політичної науки. Водночас варто зазначити, що політика не завжди була предметом аналізу психологів, особливо вітчизняних, тому не дивно, що психологічний аналіз політики більше поширений у західній науці. Саме західна політична наука характеризується міждисциплінарним підходом, тому що враховує під час політичних досліджень психологічні, етичні, антропологічні, соціальні та інші умови життя людей. Політична психологія або психологія політики покликана, на переконання західних дослідників, розглядати політичні процеси як особливі випадки більш загальних психологічних і соціологічних відносин [129, с. 4; 267].

Політична психологія як самостійний напрям наукових досліджень на фундаментальному рівні почала розвиватися відносно недавно — в 60-х роках минулого століття. Так, у 1968 році в Американській асоціації політичних наук було створено дослідницький комітет із політичної психології, а в 1979-му на його основі організовано Товариство політичних психологів, що має сьогодні статус міжнародного (ISPP), почав видаватися журнал *Political Psychology*. Для сучасної політичної психології актуальною є рольова теорія політики, яка розвивається з 1960—80-х років [168, с. 8, 37].

Психологічні аспекти політики розглядаються у працях, присвячених проблемам влади, демократії, масової свідомості, держави, модернізації, міжнародних відносин, політичної ідеології, політичної культури тощо. Знання соціально-психологічних механізмів і закономірностей функціонування політики є важливим джерелом об'єктивної та комплексної інформації про цей цілісний феномен. Їх застосування на практиці дозволяє здійснювати більш ефективну політику, особливо за умов суспільно-політичної модернізації, коли спостерігаються значні зміни в масовій суспільній свідомості.

Російський політолог та соціальний філософ М. Розов пропонує досліджувати соціально-психологічні механізми й закономірності функціонування політики та влади на індивідуальному рівні в чотирьох основних вимірах:

— суб'єктивного переживання — згустків почуттів, образів, думок особи щодо її політично значущої поведінки в певних ситуаціях;

— культурно-семіотичного аспекту дії, коли індивід спирається на прийняту в даній соціальній спільноті систему кодів, що дозволяє як йому безпосередньо, так і його оточенню розпізнавати поширене в цій політичній культурі значення актів політичної поведінки;

— структур (установок, стереотипів), які внутрішньо керують поведінкою людини та тісно пов'язані з індивідуальними світоглядними домінантами, а також зумовлені тією позицією, котру займає особа в базових політичних та соціальних інститутах і спільнотах;

— соціально-інституціонального аспекту дії індивіда, який співвідноситься з його правилами, нормами, очікуваннями тих або інших політичних і соціальних інститутів та спільнот [195, с. 117].

Як бачимо, труднощі дослідження царини політичної психології зумовлені об'єктивно, адже вивчення настільки суб'єктивізованої, волюнтаристської царини функціонування суспільства за умов неупередженості, відсутнього впливу чинників зовнішнього та внутрішнього характеру вимагає від науковця найвищого рівня професіоналізму, фахової майстерності. Варто зазначити, що весь спектр сучасного соціально-гуманітарного знання — політологія, психологія, соціологія, антропологія, соціальна філософія, культурологія, семіотика — за минуле століття накопичив досить потужний гносеологічний потенціал дослідницьких пошуків, який дозволив сформувати цілісну методологічну систему розгляду ключових питань політичної психології.

На думку російського вченого В. Крамника, одного з перших дослідників проблематики політичної психології в цілому та психології влади зокрема, методологія політичної психології має спиратися на всебічний аналіз ідеологічних процесів і теоретичної, масової та практичної діяльності суб'єктів політики з урахуванням таких соціально-психологічних явищ, як масові орієнтації та мотивації, спонукальні мотиви та очікування окремих індивідів і груп сучасного суспільства. При цьому має забезпечуватися взаємодія політології, соціології та соціальної психології. Особливою цариною досліджень із політичної психології є вивчення та врахування стихійних когнітивно-емоційних тенденцій масової свідомості (свідомих і несвідомих, критичних і догматичних, активних і пасивних, традиційних та інноваційних, правдивих і

хібних, конфронтаційних і компромісних, локальних і тотальних). Саме такий підхід, як вважає В. Крамник, є найбільш методологічно виправданим і дає можливість репрезентувати розмаїття каналів і способів функціонування соціально-психо-логічних механізмів політики [129, с. 145].

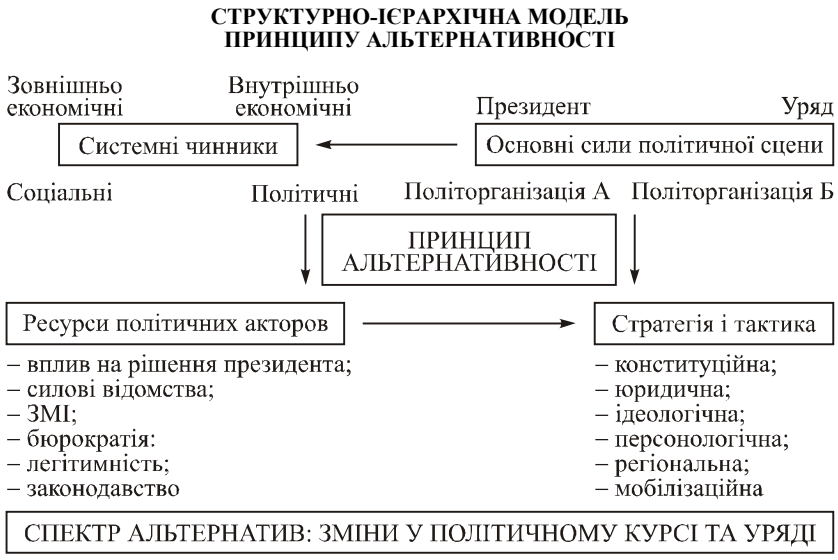
Відома американська дослідниця М. Херманн у 1986 році виділила такі позиції, яким мають відповідати наукові розробки в царині політичної психології:

- 1) фокус вивчення має бути зосереджено на взаємодії політичних і психологічних феноменів;
- 2) об'єктом дослідження повинні стати найзначущіші політичні проблеми, до яких прикуто увагу громадськості;
- 3) приділяти більше уваги політичному та соціальному контексту аналізованих психологічних явищ;
- 4) вивчати не тільки результат тих чи тих психологічних впливів на політику, але й намагатися зрозуміти процес формування різних політичних переконань;
- 5) методологічний плюралізм як основа дослідницьких пошуків [175, с. 11].

Спираючись на пропозиції, сформульовані М. Херманн, можна стверджувати, що особливістю досліджень у царині політичної психології є поєднання аналізу політичних процесів і явищ із розглядом соціально-психологічних механізмів і феноменів. Необхідними складовими здійснення політико-психологічного аналізу є дослідження масових орієнтацій та мотивацій, спонукальних мотивів і очікувань індивідів і соціальних груп, когнітивно-емоційних тенденцій розвитку масової суспільної свідомості тощо. Саме системний підхід є найбільш методологічно виправданим і науково точним.

Системний підхід, на наше переконання, потрібно доповнити методологічним принципом альтернативності здійснення науково-дослідницьких пошуків. Адже альтернативність — це не просто методологічний принцип, це фактично одна з провідних засад суспільно-політичного розвитку сьогодення. Саме альтернативність передбачає обов'язкове врахування, вибір та диференціацію наявних і варіативних соціально-політичних структур, які забезпечують нову антропосоціетальну сутність сучасної цивілізації. Альтернативність також може трактуватися в політологічних дослідженнях як умовне продовження (екстраполяція) в майбутнє тих тенденцій політичного життя, що спостерігаються на даному етапі наукової роботи, та закономірності розвитку яких у минулому й сьогоденні є загальновідомими. Вітчизняний науковець

О. Іванілов пропонує застосовувати таку структурно-ієрархічну модель принципу альтернативності у політологічних напрацюваннях теоретичного та прикладного характеру [104, с. 70].

Представлена схема дозволяє не тільки сформулювати теоретико-концептуальний базис принципу альтернативності в дослідженнях у царині політичної психології та кратології, але й окреслити основні напрями розгляду зазначеної проблематики, на які слід орієнтуватися в розробленні методологічних засад подальших політологічних напрацювань.

Політична психологія охоплює емоційно-вольову, емоційно-чуттєву сферу відображення, в якій знаходять своє віддзеркалення безпосередні інтереси людей, прагнення різних суб'єктів суспільно-політичного життя», — таке визначення політичної психології пропонує російська дослідниця Н. Поліваєва. На її думку, політична психологія є сукупністю настроїв, звичок, почуттів, мотивів поведінки та типових рис характеру, соціально-політичних орієнтацій, установок, уявлень. Дослідниця розглядає політичну психологію в єдиному блоці з політичною ідеологією, адже вважає, що вони обидві є сферами політичної свідомості. Отже, щоб дослідити політичну психологію, потрібно розглянути політичну свідомість, робить висновок Н. Поліваєва [165, с. 43, 44].

На основі аналізу досліджень російських учених у царині політичної свідомості та політичної психології Н. Поліваєва формує такі завдання політичної психології. По-перше, політична психологія покликана пояснити предметний зміст політичної свідомості, тобто ті реальні життєві процеси, які її обумовлюють і разом з тим відбиваються у свідомості. По-друге, дослідження в царині політичної психології мають осмислювати саму політичну реальність як певні уявлення та ідеї. По-третє, завданням політичної психології виступає спроба зрозуміти основну функцію політичної свідомості, на відміну від інших форм духу. По-четверте, політологічний підхід до політичних уявлень і поглядів включає з'ясування відповідності або невідповідності їм структур владних відносин, цілей і способів діяльності, що є своєрідною реалізацією цих поглядів [165, с. 45].

Російський політолог О. Соловйов також розглядає політичну психологію в контексті аналізу політичної свідомості та ідеології. Перехід до досліджень у царині політичної психології був зумовлений, як вважає вчений, перефокусуванням наукових пошуків на розгляд конкретних почуттів і психологічних механізмів особи як носія певних політичних функцій, з наголосом на їхньому впливі на управління поведінкою людей, груп, спільнот. Політична психологія покликана узагальнювати універсальні почуття та емоції людини, які специфічно виявляються саме в політичному житті [172, с. 353].

Різноманітна роль таких почуттів і емоцій визначає подвійне значення психологічних досліджень у політичному житті. Так, з одного боку, політична психологія виступає тим духовним явищем, яке опосередковує всі різновиди політичного мислення й поведінки людини, надаючи форму всім суб'єктивним виявам її розумової та практичної активності. У цьому дослідницькому ракурсі політична психологія є тим внутрішнім механізмом перетворення людських уявлень, який органічно вплетено в політичний процес, але водночас може й не відігравати жодної самостійної ролі в поведінці людини. Політична психологія, таким чином, стає своєрідним універсальним виміром політики в цілому, а політичні явища можна розглядати як ті чи інші форми психологічної взаємодії людей [172, с. 353—354].

З іншого боку, політична психологія є генетично первинною, емоційно-оціночною реакцією політичної свідомості та специфічним духовним фактором, що має самостійний вплив на вироблення мотивів і політичну поведінку людини. Розгляд політичної психології як специфічного фактора політичного процесу дозво-

ляє розкрити її особливі властивості. Політична психологія виступає як рухливий і динамічний елемент політичної свідомості та включає такі складові:

— соціально-психологічні почуття й емоції, що характеризують специфіку відображення особою своїх інтересів і формування мотивів політичної діяльності у групі (суспільстві);

— індивідуально-психічні елементи, які відображають особистісно-персональні риси психіки — волю, пам'ять, характер, здатність до мислення тощо;

— функціонально-фізіологічні елементи свідомості, які характеризують психічно вроджені риси й нахили особи, що регулюють адаптивні можливості людського організму до умов зовнішнього середовища;

— психофізичні властивості, які регулюють спадковість і темперамент, демографічні, гендерні та інші аналогічні характеристики [172, с. 354, 360].

Дослідження в царині політичної психології здійснюються в кількох напрямках. По-перше, в контексті вивчення політичної антропології як теорії людини політичної, що розкриває специфіку політичних ролей і політичної самореалізації соціально активного індивіда порівняно з його діяльністю в інших сферах суспільного життя. Це пояснюється тим, що саме політична діяльність не лише підпорядковується особливим законам, але й зумовлює особливий тип мотивації. По-друге, іншим напрямом дослідження специфіки політичної психології є наукові пошуки в рамках політичної епістемології, що розглядає співвідношення раціонального та позараціонального в політиці. Пізнання політичної реальності вимагає вивчення ірраціональних аспектів її функціонування. По-третє, політична культурологія, досліджуючи соціокультурні зміни політики, акцентує увагу на її суб'єктивних аспектах, у тому числі на політичній психології [161, с. 7, 8].

Авторитетний російський політолог О. Панарін переконаний, що розвиток сучасної політичної науки спирається на тенденцію до диференціації, внаслідок якої починають складатися дві політологічні субкультури — державницька та громадянська. Дослідження в царині політичної психології мають здійснюватися в рамках громадянської політологічної субкультури, яка орієнтована на вивчення людського виміру політики. До того ж, на думку вченого, розвиток постмодерністських процесів у сучасній науці спричиняє переорієнтацію дослідницької уваги від вивчення макросвіту до всебічного розгляду мікросвіту. Тому й політична наука фокусує дослідницькі пошуки на мікроаналізі, який більш

адекватно відображає динаміку повсякденності [161, с. 11, 12]. Таким чином, політична психологія як міждисциплінарний напрям сучасного соціально-гуманітарного знання, враховуючи зазначені тенденції, особливу дослідницьку увагу спрямовує на вивчення окремих соціопсихологічних аспектів функціонування політики на мезо- та мікрорівні.

Політична психологія розглядає політику як специфічну сферу взаємодії окремих індивідів та соціальних груп. Як підкреслює російська дослідниця Г. Пушкарьова, хоча кожна взаємодія по-своєму унікальна, проте в основі будь-якої взаємодії спостерігаються певні спільні процеси, які мають бути ретельно досліджені. Спираючись на це твердження, дослідниця пропонує модель політичної взаємодії, яка ґрунтується на деяких припущеннях. По-перше, люди, які вступають у політичну взаємодію, повинні мати відповідну мотивацію, що виявляється або в усвідомлених мотивах політичних дій, або в неусвідомлених внутрішніх імпульсах. Тільки наявність мотивації робить особу потенційно готовою до взаємодії. По-друге, взаємодія — це обмін інформацією, тобто комунікаційний процес, отже у процесі політичної взаємодії відбувається передача політичної інформації. По-третє, суб'єкти політичної взаємодії прагнуть до структурування своїх відносин, що вимагає їх більшої визначеності, передбачуваності [193, с. 89]. Отже, модель політичної взаємодії включає мотивації, процеси комунікації, процеси, які і мають стати об'єктом досліджень з політичної психології.

Політична психологія має вивчати процеси мотивації тому, що це внутрішньоособистісні, психічні процеси, які спонукають індивідів включатися в політичну взаємодію. Залучення особи до політики може відбуватися завдяки найрізноманітнішим соціопсихологічним механізмам, що враховують різні потреби людини: потреби в самореалізації або визнанні, потреби у спілкуванні або самозбереженні, потреби у свободі або піклуванні. «Потреби особи мотивують її політичну діяльність, їх задоволення або незадоволення багато в чому впливає на ступінь залучення людини до політики», — вважає російська дослідниця О. Шестопап [249, с. 141]. Таким чином, процеси мотивації є базовими у психологічній структурі політичної взаємодії.

Процеси комунікації, окрім того, що є обміном інформацією, сигналізують про наміри, симпатії й антипатії, розуміння або нерозуміння своїх дій суб'єктами політичної взаємодії. Процеси структуризації, у свою чергу, передбачають створення відносно сталих, таких, що піддаються прогнозуванню, відносин взаємодії.

Процеси структуризації виявляються в тому, що учасники взаємодії спираються на певні правила, виконуючи визначені соціальні ролі [193, с. 90, 91].

Одним із найважливіших різновидів політичної взаємодії, що виступає предметом досліджень у царині політичної психології, є процес формулювання, прийняття й реалізації політико-управлінських рішень. Цей процес є концентрованим вираженням, сутністю політики, адже політику розуміють у сучасній політичній науці як вирішення суспільно значущих проблем за допомогою механізмів державної влади й управління [130].

У сфері прийняття та реалізації політичних рішень політична взаємодія може формуватися або на принципах конфлікту й опозиції, або на принципах злагоди та консенсусу. Більшість дослідників погоджуються з тим, що в політичній царині є такі зони та сфери, де можливо досягнення консенсусу під час прийняття політичних рішень, проте політика в цілому — це, передусім, сфера конфлікту й опозиції [138, с. 332, 334]. Тому одним із завдань політичної психології є дослідження саме тих психологічних механізмів політики, які сприяють досягненню суспільної злагоди й компромісу, подоланню конфліктних та опозиційних відносин у процесі прийняття й реалізації політичних рішень.

Політика як специфічний різновид соціальної взаємодії передбачає формування такого особливого напрямку психологічного впливу одних суб'єктів політики на інших, як маніпулювання. Політичне маніпулювання — це комплекс психологічних дій, спрямованих на приховане коригування масової свідомості з метою стимулювання суспільної активності в потрібному маніпуляторові напрямку в боротьбі за політичну владу [185, с. 295]. Маніпулювання як своєрідна політична технологія спирається на наукові розробки міждисциплінарного характеру — як на дослідження фахівців у царині політології, так і на рекомендації професійних психологів. Саме тому розгляд сутності, принципів, об'єктів, механізмів, методів і прийомів, а також форм захисту від політичного маніпулювання сьогодні є одним з найбільш затребуваних напрямів розвитку політичної психології.

Процес політичного маніпулювання базується на здійсненні впливу на такі механізми психічного відображення й регулювання, як відчуття, сприймання, мислення, пам'ять, увага, емоції та почуття, уява, воля, темперамент і характер. Український дослідник О. Бойко виділяє такі послідовні фази процесу маніпулювання:

1) пробудження в потенційного об'єкта маніпулювання інтересу до дій (слів) маніпулятора;

- 2) входження маніпулятора в довіру;
- 3) зацікавлення інтригою (можливість виграти, дізнатися, отримати тощо);
- 4) відволікальний маневр (переведення уваги об'єкта маніпулювання на другорядну деталь);
- 5) підміна або приховування слів, предметів, дій;
- 6) констатація сфабрикованого матеріалу;
- 7) приховане або відкрите спонукання об'єкта маніпулювання до необхідних маніпуляторові дій, слів, поведінки, вчинків [185, с. 302—313; 295].

Таким чином, політичне маніпулювання є складним соціально-психологічним явищем, яке, маючи на меті реалізацію політично значущих цілей і завдань, спирається на знання психологічних механізмів і факторів поведінки окремих індивідів та соціальних груп. Політичне маніпулювання — це особливий різновид політичної взаємодії, пов'язаний із здійсненням спрямованого комунікативного впливу. Одним із нагальних завдань політичної психології виступає знаходження та впровадження механізмів захисту громадян від маніпулятивних впливів.

Окремою цариною політичної психології є дослідження проблематики психології влади. Зрозуміло, що цей дослідницький підхід спирається на розгляд влади як психологічного явища. Відповідно до наведеної тези постає питання: «Які саме якості політичної та/або державної влади дають нам підстави вести мову про її психологічний характер?». Скажімо, авторитетний польський дослідник Єжі Вятр під час вивчення психології політичних явищ наводить такі аргументи на підтвердження тези про те, що влада — це психологічне явище. По-перше, тому, хто здійснює владу, та тому, хто їй підпорядковується, притаманні певні, суспільно сформовані схильності й нахили, що мають такі наслідки: 1) і владарюючі, і підвладні суб'єкти більшою або меншою мірою прагнуть зайняти таке становище в суспільстві, яке забезпечить їм владу та дозволить зберегти максимально можливу автономію щодо влади чи, насамкінець, підпорядкує їх чийсь владі; 2) і ті, й ті суб'єкти більшою або меншою мірою пристосовані до того місця в ієрархії влади, яке вони посідають, і внаслідок цього краще чи гірше виконують функції, що обумовлюються політичною роллю, приписаною їм суспільством [59, с. 276—277].

По-друге, визначаючи природу влади, необхідно обов'язково підкреслити тісний зв'язок між її психологічною та суспільною природою. Адже прагнення влади, гостра потреба в ній або, на-

впаки, свідомий відхід від влади, добровільна відмова від неї — це, з одного боку, психологічні явища, але, водночас, і явища суспільного, соціального характеру. Це пояснюється тим, що доступ до влади, спрямування відносин у царині політичної та державної влади, методи її здійснення та засоби утримання — це соціальні, суспільно значущі явища. Причому названі явища детерміновано цілою низкою причин і факторів: типом політичної системи й політичного режиму, рівнем політичної та правової культури суспільства, специфікою функціонування його економічної підсистеми, його соціально-стратифікаційною структурою. Отже, можна цілком погодитися з думкою польського науковця, який стверджував: «Якби влада була виключно психологічним явищем, її розподіл і здійснення повністю відповідали б психологічним якостям індивідів. Утім насправді так не відбувається, про що переконливо свідчить уся історія запеклої боротьби за владу, за методи її здійснення, за її межі. Конфлікт між психологічними схильностями й нахилами індивідів та їхнім місцем у політичній структурі впливає насамперед із того, що влада — це явище й суспільне, і психологічне» [59, с. 277].

Таким чином, влада як суспільне явище виявляється через дію об'єктивних законів соціального й політичного розвитку суспільства, що не залежать (абсолютно або переважним чином) від особистісних прагнень і уявлень, ідеалів і цінностей, однак спричинені впливом складної системи чинників політичного, соціального, економічного, культурно-духовного, світоглядного характеру. У свою чергу, влада як явище соціальне функціонує у вкрай суб'єктивізованій царині особистісних уявлень, переконань, ідей, сприйняття і переживань, що обумовлює її залежність від особливостей характеру й темпераменту конкретних індивідів, залучених до кратосфери. Як бачимо, з упевненістю можна вести мову про діалектику природи влади, повноцінне дослідження специфіки якої забезпечується розкриттям як психологічних, так і суспільних, соціально значимих властивостей і виявів феномену влади.

Єжі Вятр формулює такі, ключові для розгляду психологічних аспектів влади, питання:

— Які психічні нахили приводять до того, що одні люди прагнуть влади, а інші ухиляються від неї? Які саме суспільні умови й особистісні чинники формують такі нахили?

— Якою є залежність між методами здійснення влади та методами боротьби за владу, з одного боку, і рисами психіки людей, котрі беруть участь у цій боротьбі, — з іншого? Чи є певні

риси психіки функціональними щодо наявних політичних умов та як це впливає на відбір людей, котрі здійснюють владу?

— Якими є механізми та психологічні джерела політичних конфліктів і як вони співвідносяться з тими суспільними умовами, що породжують ці конфлікти?

Отже, всі перелічені питання зачіпають проблематику психологічного аспекту тих чи інших політичних явищ, у тому числі функціонування політичної та державної влади. Як пише польський науковець, «... ці питання є важливими, без їх з'ясування не може існувати закінчена теорія соціології політичних відносин» [59, с. 277—278].

Безумовно, що вивчення й аналіз психологічних явищ, пов'язаних безпосередньо з функціонуванням різноманітних політичних явищ, завжди викликали палкі дискусії в колі філософів, соціологів, психологів, культурологів і політологів. Дослідження психологічних засад функціонування політичної та державної влади є особливо плідними й дискусійними, тому що влада за своєю природою є амбівалентним феноменом, який поєднує у своїй структурі часто протилежні складові — матеріальні й нематеріальні, особистісні й суспільно значущі, егоїстичні й альтруїстичні тощо. До того ж, влада (як політична, так і державна) сама є цінністю, подібною до престижу, грошей.

Таким чином, розгляд психологічного аспекту функціонування тих чи інших політичних явищ, у тому числі і влади, може бути виокремлений як автономна теоретична система, що потребує аналітичних досліджень. Причому подібні наукові розробки можуть здійснюватися у двох основних напрямках — через вивчення прямих і зворотних зв'язків у структурі влади та владних відносин. Адже важливим є розкриття не тільки впливу владарюючого суб'єкта на об'єкт владних розпоряджень, але й навпаки. Хоча, беззаперечною є, за словами російського вченого В. Бачиніна, «ієрархічно-субординаційна вертикальність відносин панування (домінування)-підпорядкування» [22, с. 37].

На думку автора, в дослідженнях психології влади варто враховувати такі шість її основних форм, що поєднують властивості і психологічного, і соціального, і політологічного характеру. Так, перша форма влади — сила. Застосування сили або загроза її застосування з найдавніших часів були найпоширенішими засадами функціонування влади, перш за все державної. Переконавання (за термінологією авторів «Короткого оксфордського політичного словника» [127, с. 113]) або переконання як форма влади базується на принципі висування певних ідей, які здатні створити

своєрідну психологічну залежність у суспільстві — ґрунт для здійснення подальших маніпуляцій суспільною свідомістю і громадською думкою. Третьою формою влади є повноваження. Це можливість та права влади командувати, віддавати накази, а також обов'язок підвладних суб'єктів коритися таким наказам владарюючих акторів. На думку американських дослідників, повноваження є «відокремленими від влади, хоча становлять ресурс для влади» [127, с. 113].

Примус є четвертою, взірцевою формою влади, заснованою на контролі над людьми за допомогою погроз (або відвертих, неприхованих, або невисловлених, але таких, що маються на увазі та сприймаються у цій формі громадянами). Примус у політологічних дослідженнях чи не найчастіше пов'язується з феноменом влади. Причому примус у владі, як правило, розуміється у формі нав'язування волі суб'єкта владарювання підвладним суб'єктам. Відомі російські політологи М. Ільїн та А. Мельвіль вважають, що примус як форма влади є проявом її директивного аспекту, це дозволяє дослідникам, зокрема, розглядати різноманітні прості моделі владних відносин [105, с. 151]. При цьому вкрай необхідно розмежовувати два поняття та дві форми влади — силу і примус, адже сила є більш примітивною засадою здійснення влади, тому деякі вчені (скажімо, Т. Болл) переконані в тому, що влада, заснована на силі, — це псевдовлада. Примус, у свою чергу, базується на необхідності застосування складніших соціопсихологічних механізмів. Так, примус надає символічного змісту застосуванню сили, насильства. Фактично примус виступає формою політично й соціально регламентованого насильства, яке сприймається підвладними суб'єктами як легітимне. До того ж, примус може розумітися як індивідуальний спосіб здійснення влади, що вказує на особистісні властивості владарюючого суб'єкта.

П'ята форма влади — маніпуляція — має свою специфіку, що відрізняє її, в тому числі, від політичного маніпулювання загалом (особливості останнього розглядалися у представленій роботі вище. — С. Б.). Отож, маніпуляція як форма влади, по-перше, є однією з найдавніших її властивостей і характеристик; по-друге, пов'язана з таким різновидом контролю, який здійснюється й забезпечується без погроз, за переконанням американських науковців, «здебільшого використовуючи ресурси інформації та ідей» [127, с. 113—114]. Як бачимо, значення маніпуляції як особливої форми влади зростає за умов становлення інформаційної цивілізації. Окрім того, маніпуляція сьогодні може використовуватися як один з найефективніших, найдієвіших засобів здійснення вла-

ди, мобілізації суспільних ресурсів з метою виконання тих чи тих завдань, стимулювання політично та соціально активної або пасивної поведінки підвладних суб'єктів. Причому в основі маніпуляції можуть лежати найрізноманітніші засоби й механізми соціопсихологічної природи.

На окрему увагу, на наш погляд, заслуговує шоста форма влади — авторитет, адже він найтіснішим чином пов'язаний з такою важливою властивістю влади, як легітимність. Авторитет у найзагальнішому вигляді є зосередженням (локусом) влади, з одного боку; та феноменом, що означає самопородження влади, з іншого боку. Адже влада створює авторитет, але, водночас, породжує його. Як підкреслює авторитетний російський дослідник М. Ільїн, за своєю природою (семантичною в тому числі) «авторитет перш за все є приналежністю, властивістю, характеристикою певних владних суб'єктів або центрів влади» [106, с. 204]. Науковець пропонує розглядати три основні напрями тлумачення авторитету в контексті вивчення політичної та державної влади:

1) авторитет — це форма, вияв і результат здійснення влади, що використовується нарівні з такими опосередкованими формами, як вплив, примусовий контроль, насильство;

2) авторитет як різновид влади, тобто легітимне керівництво, здатне спрямовувати дії та думки інших політичних суб'єктів без використання примусу й насильства;

3) авторитет — джерело та зміст влади, коли сама влада перетворюється на форму реалізації авторитету [106, с. 203].

Отже, за всього розмаїття форм, методів і способів здійснення політичної та державної влади авторитет необхідно досліджувати особливо детально. Адже саме авторитет як форма влади, його зміст і результат спираються на свідомі й конструктивні основи політичної та соціальної діяльності. Авторитет може розглядатися як символічна міра легітимності влади, що має чітко простежувану психологічну природу. У зазначеному контексті авторитет влади трактується як «керівництво, яке визнається підвладними та здатне спрямовувати думки та дії інших політичних суб'єктів, не використовуючи примусу або насильства» [105, с. 156]. Авторитет виконує дуже важливу, так би мовити, «психотерапевтичну» функцію влади, бо саме завдяки авторитетові влада сприймається як система обов'язків, як атрибут і вияв міжособистісних відносин на рівні суспільства й держави. Авторитет влади може бути джерелом і творцем суспільної злагоди завдяки здатності легітимних політичних керівників виявляти, концентрувати й посилювати найважливіші моменти згоди на соціальному рівні.

Отже, всебічне дослідження політичного життя є неможливим без урахування психологічних аспектів політики. Розуміння психологічних процесів, їх динаміки й еволюції, суперечностей і конфліктів є необхідним джерелом знань про розвиток політики в цілому та окремих її явищ, інститутів, суб'єктів. Головним завданням політичної психології є формування цілісного уявлення про політику як сферу тісної взаємодії раціонального й ірраціонального. Як уже зазначалося вище, у вітчизняній політичній науці дослідження в царині політичної психології здійснювалися переважно не як самостійні наукові пошуки, а в рамках аналізу більш широкої проблематики. Тому подальші напрацювання в цій царині мають спиратися як на дослідження психологічних аспектів функціонування політики в цілому, так і на вивчення окремих сфер вияву політико-психологічних зв'язків (наприклад, психології влади, психології мас, психології політичної діяльності тощо). Одним з найперспективніших напрямів досліджень у царині політичної психології, на наш погляд, є вивчення психології влади, адже влада є ядром політики, і без знання про соціально-психологічні механізми функціонування політичної влади не можна здійснити комплексний і системний аналіз політичного життя тієї чи тієї країни.

1.2. Осмислення феномену влади в контексті психолого-політологічних наукових пошуків

Знання про владу, її закони та механізми функціонування займають чільне місце в царині політологічних досліджень, адже влада виступає осередком політики. Оскільки політика — це феномен, який поєднує раціональне з ірраціональним, об'єктивне із суб'єктивним, необхідною складовою політологічних досліджень стає вивчення психологічних мотивів політики. Розуміння психологічних особливостей політики дозволяє адекватно орієнтуватися в політичних процесах сучасності, а вміння їх використовувати може слугувати суспільству в цілому. Важливою умовою успішної діяльності суб'єктів політики є їхня обізнаність у психолого-політичних механізмах функціонування політичної влади. Тільки ті суб'єкти політики, які мають необхідні знання про політико-психологічну специфіку влади, можуть діяти виважено й раціонально, формувати владу як силу, що спрямована на соціальні перетворення [34, с. 257]. Отже, актуальність дослідження

психолого-політичних особливостей функціонування влади за умов ускладнення перебігу суспільно-політичних процесів у сучасному світі, наростання кризових явищ, які мають сьогодні глобальний характер, не викликає сумнівів.

Проблеми політичної влади та владних відносин завжди залишаються актуальними, адже вони торкаються всіх аспектів не лише політичного, але й соціального, економічного, духовно-культурного життя будь-якого суспільства та, водночас, як публічної, так і приватної сфери життя кожної особи. Політична влада охоплює своїм впливом усі рівні та виміри функціонування і суспільства в цілому, і кожного окремого індивіда, причому від неї залежать як сьогоднішнє, так і майбутнє. До того ж, політична влада найтіснішим чином торкається такої суб'єктивно-психологічної сфери, як мотивація та ієрархія потреб особи. Адже феномен владарювання (у тому числі і політичного та державного) може розглядатися і як мета соціально значущої діяльності особи, і як засіб досягнення нею цілей такої діяльності. Отож, оцінити владну діяльність тієї чи іншої особи неможливо без з'ясування мотиваційної складової, емоційно-вольових особливостей та інших характеристик влади психологічного змісту.

Отже, розгляд специфіки політичної влади є центральною проблемою політологічних досліджень, оскільки влада — це ядро, стрижень політики. Особливістю значної частини політологічних досліджень є те, що предметом їх аналізу є не феномен влади як такої, а передусім розгляд форм влади, умов її існування та здійснення, тих чи інших аспектів її прояву. Причому, як підкреслює російський учений В. Сергєєв, чим більш розвинутою стала політична наука, тим частіше питання про владу переводилося у сферу досліджень про форми її обмеження, до аналізу інституціональних структур, які дозволяють здійснювати владу тощо. Як робить висновок В. Сергєєв, проблема субстанціональності влади, її феномену поступово перейшла з царини уваги політичної науки до сфери філософських пошуків або безпосередньої політичної практики [200, с. 179].

Скажімо, аналіз діяльності політиків-популістів або політиків — прихильників авторитарних і тоталітарних форм владарювання дозволяє констатувати: влада відчувається «лідерами-практиками» як когнітивно-емоційний феномен, як щось, пов'язане з глибинними несвідомими переживаннями, що породжують віру у правильність власної політики. До того ж, така безапеляційна віра в бездоганність власних політичних дій дуже часто до-

повнюється цинічними міркуваннями про природу людської натури, що обумовлює неминучий поділ на тих, хто має наказувати і владарювати, та тих, хто мусить підпорядковуватися [200, с. 180]. Таким чином, саме політологічне знання психологічних механізмів функціонування політичної влади виступає необхідною умовою переведення політики в раціональну площину, виведення її з пасток волюнтаризму.

У сучасній політичній науці можна виділити кілька підходів до розуміння сутності політичної влади, спираючись на базові постулати різних наукових шкіл. Наприклад, відповідно до засад позитивізму й соціальної феноменології, головною передумовою та водночас результатом існування влади виступає досягнення суспільного консенсусу, тому основною функцією влади має бути стримування суперництва між членами суспільства. Прихильники марксизму й неомарксизму стверджують, що влада не може існувати в безконфліктному середовищі. Парадигма постструктуралістської «метафізики влади» трактує владу як монополію, носій якої розчинений у всіх без винятку соціальних структурах суспільства та тотожний їм, а соціум являє собою епіфеномен влади [192].

Метафізичний підхід передбачає розгляд влади як первинної субстанції, але ігнорує дослідження її носіїв та їхніх психологічних особливостей. Варто підкреслити, що метафізичне тлумачення влади базується на розумінні її подвійної природи. З одного боку, влада поділена між безліччю конкуруючих центрів, такий розподіл утворює плюралістичну модель. З іншого боку, влада має бути моноцентричною та організується за принципом піраміди — це монополістична модель [95, с. 20]. Як бачимо, метафізичне трактування влади тісно пов'язане з такими теоріями демократії, як партиципаторна (демократія участі) та плюралістична, а також концепція поліархії. Це пов'язано з тим, що сьогодні значно розширилося поняття демократії, змінилися її ідейно-політичні засади, а значить, відбулася трансформація політичної та державної влади. Провідною аксіологічною засадою, яка зумовила такі зміни, став своєрідний світоглядний зсув щодо ціннісного ставлення людини в політиці.

Саме особистісний вимір політики спирається на переконання, що в цій царині якнайбільше знаходить своє вираження людська природа, насамперед, психологічні якості індивідів. З таким розумінням політики, а значить і влади, пов'язане поняття *Homo politicus* — людина політична, вивчення якої — це передусім дослідження місця й ролей особи у світі політики. Особливо яскра-

во дії Homo politicus виявляються в царині влади. Адже однією з найбільш виражених соціально значущих потреб особистості є потреба у владі. Причому ця потреба, на відміну від багатьох інших, актуалізується зазвичай опосередковано: людина відчуває потребу у владі не тоді, коли вона їй конче необхідна, а у випадках, коли спостерігаються утиски інтересів, прав і свобод індивіда. Так, наприклад, видатний німецький філософ, соціолог, соціальний психолог Еріх Фромм писав: «Поки і доти індивід має силу, панування над іншими, йому не потрібно і він не прагне влади» [228, с. 140]. Таким чином, за Фроммом, потреба у владі — це вияв не сили, а слабкості особи, яка її прагне.

Американський дослідник Ф. Макгрегорі розвинув представлену думку німецького мислителя, підкреслюючи, що влада, котра розуміється як тиск і примус з метою досягнення порядку й організованості, зовсім не є головним засобом управління. Отже, простежується такий взаємозв'язок: влада стає потрібною не тільки для отримання свободи дій, не тільки для захисту від агресії, не тільки для доступу до матеріальних благ, але й для задоволення самолюбства. Зазначений аспект вияву потреби у владі реалізується, зокрема, в тому, що кількість підлеглих для суб'єкта владних відносин стає найбільш наочним підтвердженням, доказом переваг влади [с. 15, 54]. За таких умов потреба у владі як рушійні сили діяльності людини у політиці стає особливим, одним з найперспективніших, напрямом психолого-політологічних досліджень у кратосфері.

Дослідження особливостей діяльності Homo politicus також слід здійснювати через вивчення проблематики політичної активності особи. Адже політична активність людини є об'єктивною основою формування її політичної діяльності, відтворюючи ціннісний вимір індивідуальної політичної культури. Так, за словами російської дослідниці К. Абульханової-Славської, політична активність є ціннісним способом моделювання, структурування та ведення особистістю діяльності, спілкування й поведінки, за якого вона провадить свою діяльність більш-менш автономно, цілісно, успішно. Тому аксіологічне значення політичної активності у світлі такого підходу акцентує увагу на розкритті особистісного базису — саме за цінними для особи критеріями й параметрами політична активність організовує життя в політичному середовищі та діяльність з управління соціумом, які відповідають її потребам. Політична активність є динамічною рисою, яка інтегрує та регулює всю структуру особи як суб'єкта політики [1, с. 110—134].

Вивчення проблематики політичної активності особи в контексті досліджень соціопсихологічних засад функціонування політичної та державної влади є важливим ще й тому, що саме політична активність визначає високий рівень відповідальності громадян у царині політико-владних і державно-владних відносин. Відповідно, така складова у структурі влади, як політична відповідальність, має розглядатися як обопільна якість — властивість, необхідна і для владарюючих, і для підвладних суб'єктів. Окрім того, поняття «політична активність особи» вказує на ключове значення суб'єктивних чинників у структурі влади, що є зайвим підтвердженням того, що кратосфера — це царина самоздійснення особи як творця політичної реальності. Отже, політична активність є функціональним проявом особи в політичній діяльності, яка, у свою чергу, впорядковується самим суб'єктом. Стаючи суб'єктом владних відносин, особа вибудовує власну систему політичних дій, структуруючи її певним чином, але відповідно до вимог політичної системи і власної політичної культури. Прояви політичної активності найчастіше реалізуються у двох вимірах: політичної свідомості та політичної діяльності [1, с. 134, 135].

На підтвердження представленої дослідницької позиції наведемо слова одного з найавторитетніших російських фахівців у галузі соціально-політичної психології Г. Дилігенського, який, характеризуючи рівні та форми залученості індивідів і соціальних груп до політики та владних відносин, зауважував: «Крайні точки таких рівнів і форм з одного боку, активна участь у цьому житті, осмислення її (політики) як головної сфери діяльності людини, а з іншого — повне відчуження від неї, прийняття ролі пасивного об'єкта соціальних і політичних процесів. Цей вибір покладено в основу згаданої вище умовної диференціації членів суспільства на лідерів, активістів і масу, а також досить рухомої неусталеної диференціації самої маси за ознакою більшої чи меншої залученості в суспільно-політичне життя. Він же виявляється в існуючому у будь-якому суспільстві поділі людей за ступенем їх інтересу до політики» [90, с. 258—259].

Політична влада, виходячи із уже зазначеного, є складним політико-психологічним феноменом. Політична влада виступає одночасно у трьох своїх основних вимірах:

- як певний суспільний прошарок (керівна група);
- відповідна цьому прошаркові соціальна організація (апарат управління);
- масова свідомість, що відповідає установкам такого прошарку (система політичних орієнтацій).

Перший і другий виміри влади — це «зовнішній бік влади», пов'язаний зі «здатністю нав'язувати свою волю підвладним», а третій вимір показує «внутрішній», суб'єктивний бік влади, що відповідає за «підпорядкування (добровільне чи примусове) підвладних цій волі» [129, с. 15—16]. Отож, одним з базових психологічних механізмів функціонування політичної влади є владний вплив.

Владний вплив передбачає взаємодію суб'єкта та об'єкта такого впливу. Реакція об'єкта впливу залежить від його мотивів і від ресурсів, які використовує суб'єкт впливу. Використання та реалізація владного впливу призводять до певних наслідків для його суб'єкта. Засоби впливу мають відповідати обраному джерелу влади, вони залежать від індивідуальних особливостей суб'єкта влади, від сприйняття ним поточної ситуації, від того, чи чинить опір об'єкт впливу.

Як зазначає російський дослідник проблематики психології влади А. Конфісахор, аналіз мотивів і дій суб'єктів влади в однакових ситуаційних умовах проводиться за шістьма параметрами.

1. Оволодіння джерелами влади. Ними можуть бути престиж, матеріальне становище, статус, керівна посада, можливість контролю над інформацією. Володіння джерелами влади може бути кінцевою метою, досягнення якої приносить задоволення суб'єктові влади.

2. Здібності. Оскільки вони в різних людей не є однаковими, то суб'єкт влади може маніпулювати поведінкою об'єкта владного впливу за допомогою різноманітних ресурсів.

3. Дії влади. Схильність до здійснення влади часто залежить від індивідуальних особливостей суб'єкта впливу й може спиратися на різні засоби владного впливу — від примусу та наказу до переконання й умовлянь. Існують чотири основні комбінації передумов, що зумовлюють успішність дій влади: розпорядження джерелами влади, здібностями, прагненням впливати на поведінку інших людей і надання переваги тому або іншому засобові впливу. Мотиваційна царина політичних дій визначається співвідношенням наведених вище передумов владного впливу із засобами політики.

4. Моральність мети. Індивідуальні особливості владного впливу виявляються і в тих цілях, заради яких особа прагне влади. Моральність влади може визначатися межами її використання, відповідністю цілей і засобів, ціннісною вмотивованістю владних прагнень.

5. Острах перед наслідками дій влади, що є виявом зворотної реакції об'єкта владного впливу на дії суб'єкта такого впливу. Об'єкт може чинити опір, використовувати власні джерела влади. Тому необхідно розглядати те, в якій мірі застосування влади може викликати зміни в суб'єкті влади та зворотну реакцію об'єкта. Це острах влади перед: а) розростанням своїх джерел; б) їх втратою; в) владним використанням; г) відповідним застосуванням влади; г) поразкою свого впливу.

6. Надання переваги певним сферам використання влади. Різні дії влади мають визначатися чотирма факторами: а) силою мотиву й особистою значущістю цілей, досягнення яких можливе тільки за активного сприяння іншої особи; б) відсутністю готовності іншої особи до цього сприяння за власною волею; в) типом і потужністю джерел влади; г) конкретними засобами впливу, які є в розпорядженні суб'єкта влади та які дозволяють використовувати її [124, с. 72—74].

Знання психології учасників політичних процесів (особи, групи, маси) має суттєве значення для успішної політичної діяльності. Особливо важливо враховувати особливості психології стосунків усередині самої влади. Влада як складний соціально-психологічний феномен має низку специфічних рис і якостей.

По-перше, влада сама по собі може впливати на носія та прищеплювати йому певні риси, якими він до цього не міг володіти. Реалізація цієї особливості влади залежить від типу політичного режиму. За умов функціонування тоталітарного та авторитарного політичних режимів влада базується на стосунках командира та підлеглого, тому політики повинні неухильно дотримуватися цього принципу, не зважаючи на власні переконання, ідеали, мотиви. Для демократичного режиму характерні стосунки взаємодії, взаємовпливу, взаємоповаги. Особистість політика в такій ситуації оцінюється за здатністю творчо і нестандартно підійти до прийняття політичних рішень, а підлеглий має виявляти ініціативу та вимагає поваги до себе з боку керівництва. Особливі складності, у тому числі й психологічного характеру, виникають у суспільствах перехідного типу, коли стан невпевненості, психологічна та політична нестійкість екстраполюються і на діяльність владних структур. Відсутність стану стабільності в державних інституціях негативно позначається на психології носіїв влади, формуючи почуття тимчасовості [164, с. 72, 73].

По-друге, поняття політичної влади означає реальну здатність конкретних соціальних суб'єктів впливати на інших людей пев-

ним чином. Влада виражає відносно стійку здатність індивідів та соціальних груп реалізовувати свою волю відносно інших індивідів і груп, тому саме через тлумачення сутності влади в конкретному суспільстві можна проаналізувати й пояснити особливості соціальної стратифікації та політичної нерівності, що формують соціально-психологічну атмосферу в тій чи іншій країні. До того ж, у вказаному контексті поняття «влада» вказує на специфіку взаємодії одного соціального суб'єкта з іншими соціальними суб'єктами з точки зору морально-етичної оцінки їхніх дій [265]. «Коли ми говоримо про вибори, соціальні конфлікти та державну політику, ми прагнемо пояснити події та процеси в політичному світі, покладаючи відповідальність за них на певних людей і соціальні інституції. Тим самим ми говоримо про владу», — переконаний Дж. Ісаак [138, с. 12—13].

По-третє, поняття «влада» вказує на зв'язок між соціальними подіями й індивідуальними та груповими діями, сприяючи розтлумаченню еволюції соціальних процесів (політичних режимів, бюрократизації державного апарату, демократизації політичної системи тощо). Феномен влади не лише зумовлює можливість змін у соціальній системі, але й дає пояснення, чому ті чи інші процеси та події в політичному житті відбуваються або ні. Таким чином, поняття політичної влади є важливим інструментом, що використовується в дослідженні та поясненні специфіки соціальної реальності, в аналізі соціальних трансформацій і розвитку суспільства [138, с. 13]. Отож, значущість поняття «влада» важко переоцінити під час здійснення будь-яких соціальних досліджень функціонування політичного життя суспільства в цілому та його окремих складових.

В історії та сучасній політичній науці представлено значну кількість дослідницьких підходів щодо розуміння сутності й місця влади у світі політики, серед яких, на наш погляд, варто виділити дев'ять основних.

1. «Силове» трактування влади. Скажімо, Платон був переконаний у тому, що влада — це сила, заснована на специфічному знанні [135; 180]. Арістотель уточнив таке тлумачення, підкреслюючи, що влада має бути організатором спільної діяльності людей, стабілізуючим чинником життя держави й суспільства, тобто політики. Адже політику цей давньогрецький мислитель розумів як державні та суспільні справи, а, отже, влада, на його думку, — атрибут суспільної системи [10]. Як бачимо, представлений підхід щодо розуміння влади є одним з історично перших, тому не дивно, що особливий наголос представниками означеної традиції

робиться саме на такій «наочній» властивості влади, як її можливість і здатність застосування сили. Причому, дуже часто подібне трактування влади зводиться до примітивної формули «Хто сильніший, у того і влада». Варто зауважити, що «силове» тлумачення влади залишається доволі актуальним та поширеним і сьогодні, незважаючи на ті кардинальні зміни цивілізаційних засад функціонування сучасного суспільства, які спостерігаються в останні десятиріччя.

2. «Гуманістичне» розуміння влади. Одним з фундаторів цього наукового напрямку був видатний німецький соціолог, історик, політолог Макс Вебер. У межах теорії «розуміючої» або «гуманістичної» соціології науковець стверджував, що влада є відзеркаленням асиметричних стосунків між індивідами та пов'язана з особистими якостями її носіїв, а не з їхнім соціальним станом. Отже, влада, за Вебером, існує виключно у відносинах між людьми й не є чимось іманентним та притаманним виключно конкретним індивідам [48; 270]. Таким чином, німецький мислитель одним з перших звернув особливу увагу на необхідність розкриття специфічного — соціопсихологічного виміру функціонування політичної та державної влади, будучи переконаним у тому, що в царині владних відносин суб'єктивні чинники є ключовими. Виходячи із уже зазначеного, у представленій роботі автор зробить спробу, спираючись на науково-аналітичні дослідження, підтвердити тезу Вебера.

3. «Інструментальне» тлумачення влади. Такі авторитетні американські науковці, як Г. Лассуелл, А. Каплан, Р. Даль, зауважували, що влада є засобом прийняття рішень та участі у здійсненні цього процесу. Особливістю діяльності у сфері влади, на думку дослідників, є те, що суб'єкт й об'єкт влади діють за принципом «нульової суми»: суб'єкт здобуває ресурси, а об'єкт їх втрачає. Іншими словами, суб'єкт влади у процесі підготовки й ухвалення політико-управлінських рішень проявляє здатність долати опір її об'єкта. До того ж, процес ухвалення та реалізації політико-управлінських рішень означає здатність одних індивідів і груп (суб'єктів влади) нав'язувати свою волю іншим індивідам і групам у ході успішної для них конкуренції. Таким чином, ступінь влади визначається ступенем впливу на ухвалення політико-управлінських рішень у рамках публічної політики [171; 273; 274]. Фактично, згідно з основними ідеями зазначеного підходу, ефективність, управлінська спроможність влади визначаються, перш за все, її здатністю підпорядковувати своїй волі несуб'єктів владних відносин. Окрім того, влада за

цих умов розуміється як «обмежений ресурс», за який змагаються, конкурують різноманітні соціальні та політичні актори. Результатом перемоги одного з них і стає поділ на суб'єкта й об'єкт влади, відповідно до якого перший здобуває ресурси влади за рахунок другого. Необхідно зазначити, що аналіз політики та влади як особливого типу змагання, конкуренції буде представлено нижче в контексті дослідження соціопсихологічних заasad функціонування влади.

4. «Класовий» аналіз влади. Видатні ідеологи та соціальні філософи К. Маркс і Ф. Енгельс писали про те, що влада є відображенням боротьби класів, найефективнішим засобом підкорення з боку експлуататорів експлуатованих ними класів і верств суспільства. Причому погляди на майбутнє влади в ідеальному, безкласовому комуністичному суспільстві в обох цих науковців різнилися. Так, К. Маркс був переконаний у тому, що явище влади і в політиці, і в трудових відносинах у безкласовому суспільстві може зникнути. Справжнє комуністичне суспільство, за його словами, — це бездержавна, а значить і безвладна форма людської життєдіяльності. Енгельс, у свою чергу, зазначав, що влада може й залишитися в майбутньому суспільстві, бо процес праці завжди пов'язаний з організацією і, як наслідок, — із підкоренням. Оскільки комуністичне суспільство — це суспільство працюючих громадян, то для координації їхньої діяльності цілком можливим уявляється збереження певних форм влади. Утім, за цих умов не йдеться про владу державну [152; 160]. Зрозуміло, що в політичній науці в останні десятиріччя ідеологічні позиції марксистської теорії сприймаються переважно критично, однак, на нашу думку, дослідження представленого підходу є необхідним, зважаючи, зокрема, на сучасні ліворадикальні політологічні концепції, в яких значна увага зосереджується на аналізі кратологічної проблематики. Наприклад, у працях одного з найвизначніших інтелектуалів ХХ століття, італійського неомарксиста Антоніо Грамші, питання функціонування влади розглядається окремо.

5. Концепція «примусу влади за умов самообмеження». Знані американські політологи П. Бахрах і М. Барац переконані в тому, що влада виступає засобом для примушування об'єкта робити щось або не робити чогось відповідно до приписів суб'єкта влади. Однак у певних випадках влада здатна до самообмеження — скажімо, тоді, коли на політичному «порядку денному» постають проблеми, що підлягають розгляду й вирішенню або вилученню з процесу прийняття політико-управлінських рішень [261]. Можна

стверджувати, що зазначений підхід є модернізованим варіантом «інструментального» трактування влади. Адже, зважаючи на якісно нові політичні, соціальні, економічні та соціокультурні умови функціонування сучасного суспільства, перед владою також висувуються вимоги щодо необхідності її трансформації, зокрема заміни прямого примусу на опосередкований, вимоги щодо пошуків компромісів між владними суб'єктами й об'єктами, вміння суб'єктів владних відносин іти на поступки, на самообмеження.

6. «Усуспільнене» тлумачення влади. Такі видатні соціальні й політичні мислителі ХХ століття, як Толкотт Парсонс та Ханна Арендт, зауважували, що влада має належати не окремим індивідам, а суспільству загалом (влада народу) чи суспільним та/або політичним групам. Саме за таких умов влада може здійснюватися в інтересах усіх сторін задля досягнення вищого рівня розвитку системи в цілому. Влада розуміється як засіб упорядкування політичних процесів, а наявність влади в руках конкретного суб'єкта дає йому можливість виконувати свої політичні зобов'язання та функції. Т. Парсонс був переконаний у тому, що владу слід уявляти не як атрибут акторів чи відносин, а як властивість або ресурс соціальної та політичної систем. Роль і значення влади, таким чином, на думку американського вченого, полягає в тому, що політичні лідери, які від суспільства отримали мандат на прийняття політико-управлінських рішень і формування публічної політики, мають забезпечити досягнення соціально важливих цілей. Отже, суб'єкти влади використовують її як політичний ресурс. Влада, за такого трактування, стає похідною від легітимних повноважень і зосереджується в деперсоніфікованій інституційній системі [162; 259; 278].

Генезу зазначеної традиції розуміння влади, варто, на погляд автора, проводити ще від Арістотеля, який визначав мету політики та влади як служіння суспільному благу. Втім, у минулому столітті це трактування влади дещо трансформувалося: служіння суспільству сьогодні розглядається вже не тільки й не стільки з ідеалістичних позицій, скільки з позицій утилітарно-політичних, позицій взаємної користі, зиску. Не дивно, що автором представленого підходу є Парсонс — один з найавторитетніших соціологів, бо саме в межах соціологічної науки доволі поширеною є теорія соціального обміну, головна ідея якої — задля нормального, збалансованого функціонування суспільства його члени (або окремі індивіди, або ті чи інші соціальні групи, спільноти, верстви) мають взаємодіяти на основі обмінів різного порядку — соціальних, економічних, політичних, культурних, міжособистісних

[169]. Отже, виходячи з такої дослідницької позиції, влада — це завжди певний вияв обміну.

7. Концепція «третього виміру влади». Автором представленої концепції є знаний американський політолог Стівен Люкес. Він виокремлює три виміри влади. Перший — це одновимірний погляд, який концентрує увагу на тому, чиї думки (тобто яких саме суб'єктів владних відносин) превалюють під час прийняття політико-управлінських рішень. Другий вимір — двовимірний, він досліджує, яким чином прийнято або не прийнято те чи інше рішення. І, нарешті, третій вимір влади — тривимірний, на ньому уважно розглядається здатність суб'єктів влади контролювати політичний порядок денний за рахунок здатності маніпулювати потребами й уподобаннями людей. Сьогодні влада набуває «третього виміру», не лише контролюючи поведінку підвладних шляхом ухвалення рішення чи відмови від нього, але й через цінності та переконання населення. Формування цих цінностей і переконань здійснюється шляхом формування в людей згоди з чинним *status quo*, тобто нав'язування владою громадянам такого бачення їхніх інтересів, яке вигідне носієві влади. С. Люкес пропонує у структурі влади як базовий розглядати не «конфлікт уподобань», а «конфлікт інтересів», що не завжди чітко артикульовані, але їх задоволення з точки зору і суб'єктів, й об'єктів влади має однаково велике значення. Отже, влада за такого розуміння виступає як «функція колективних сил і соціальних механізмів» [275; 276].

Як бачимо, концепція «третього виміру влади» тісно пов'язана з прикладними теоріями політичної науки — політичною комунікацією, політичною аналітикою, політичним менеджментом, політичним маркетингом, політичним консалтингом. Причому одним із центральних понять у представленій концепції є поняття «маніпуляція», що розглядається як одна з основних політичних технологій влади, покликана забезпечувати ефективність її функціонування, сприяти легітимізації прийнятих владою політико-управлінських рішень. За сучасних умов зазначені питання є чи не найактуальнішими щодо аналізу політичного життя будь-якого суспільства. Тому, на наше переконання, такий підхід є одним з найперспективніших у кратологічних дослідженнях.

8. «Ресурсно-розподільче» трактування влади. Один із фундаторів цього підходу — відомий американський дослідник П. Блау — пропонує розглядати владу як наслідок нерівного розподілу матеріальних, соціальних, духовних і політичних ресурсів в умо-

вах певного їх дефіциту, що призводить до нерівних результатів «соціального обміну» між суб'єктом та об'єктами влади. При цьому суб'єкт влади не обов'язково є власником необхідних ресурсів — він виступає радше їх розпорядником, мобілізуючи ресурси різних соціальних груп та індивідів для досягнення спільної соціально важливої мети [264]. Слід відзначити, що тлумачення влади як специфічної сфери розподілу тих чи інших ресурсів суспільства не є новим у політичній науці, однак саме погляд на цей процес як на порушення рівноваги в системі «соціального обміну» з'явився лише кілька десятиріч тому. Причому подібне порушення вже не розглядається із суто ідеологічних або навіть заідеологізованих позицій, скажімо, з позицій марксизму, а, радше, з точки зору ефективності такого «соціального обміну». Тому й не дивно, що суб'єкти влади за цих умов постають не в ролі власників суспільно значимих ресурсів, а лише як політичні та соціальні менеджери з чітко визначеним колом функціональних обов'язків і повноважень. Представлена традиція має тісний взаємозв'язок також із сучасними теоріями демократії та спирається, подібно до них, на ідею необхідності десакралізації влади та її суб'єктів. На нашу думку, застосування ідей цього підходу щодо розуміння сутності влади є особливо важливим під час аналізу функціонування системи політичної влади та державного управління за умов розгортання політичної, соціальної або економічної криз, у суспільствах перехідного типу, у країнах, які модернізуються.

9. «Потенційне» розуміння влади. Влада — це можливість, здатність, потенціал, що може бути, але не обов'язково буде, реалізований у політичній діяльності. Один з прихильників такої точки зору — американський політолог Д. Ронг вважає, що влада є асиметричною, трактуючи її цю властивість так: існує «цілісна» влада, коли прийняття рішень і спонукання до дії є централізованими й монополізованими, тобто зосередженими в руках одного владного суб'єкта, а також може функціонувати влада «інтеркурсивна», коли влада одних суб'єктів урівноважується владою інших, а тому досягнення результату можливе лише внаслідок переговорів і домовленостей з тих питань, що становлять спільний інтерес усіх причетних до влади [283]. Як бачимо, згідно з основними ідеями представленого підходу влада тлумачиться як двовимірне явище: з одного боку, вона є монопольною, з єдиним центром прийняття політико-управлінських рішень; а з іншого — поліцентричною, що обумовлює її вимушений компромісний характер. На наш погляд, даний

напряму дослідження влади має спільний погляд на функціонування системи державної влади та управління з такою концепцією демократії, як поліархія.

Підбиваючи підсумки, можна стверджувати, що різноманітність, а часом і суперечливість визначень влади, у тому числі й наведених вище, свідчить про край неоднозначний, суперечливий характер самого цього соціополітичного феномену, про його складність і багатовимірність. Беззаперечним також є той факт, що влада має не тільки політичну, але й соціальну та психологічну природу. Так, соціальна сутність влади виявляється, зокрема, в тому, що вона багато в чому залежить від соціальних умов життя того чи іншого суспільства, специфіки його соціальної структури, особливостей розвитку базових соціальних інститутів у ньому. Психологічна сутність влади визначається, насамперед, тим, що влада передбачає завжди міжособистісні відносини, взаємодію окремих індивідів та соціальних і політичних груп.

В останні десятиріччя у царині політичної науки розгорнулася дискусія між прихильниками неолітаризму та прибічниками плюралістичної концепції демократії щодо з'ясування сутності влади. Так, відповідно до постулатів неолітаризму, влада є структурним феноменом, тобто відносини влади не залежать від конкретних її носіїв, вона функціонує в часі завдяки тому, що одні й ті самі групи, які лідирують, продовжують здійснювати владу в суспільстві. Влада спирається на розподіл ролей і позицій усередині національної соціально-економічної системи, що тягне за собою чітке розмежування суспільства на еліту та маси. Представники еліти об'єднуються навколо питань збереження функціонування політичної системи та здійснення політичної влади [14, с. 193—194]. Із зазначеного вище можна зробити висновок, що згідно з концепцією неолітаризму найбільш значущими є дослідження психологічних особливостей еліти у контексті аналізу влади як соціопсихологічного феномена.

Прихильники ідей плюралістичної демократії переконані в тому, що влада є атрибутом індивідів у таких відносинах між ними, які виникають у процесі вироблення та прийняття політичних рішень. Відповідно до цього твердження кожний індивід, незалежно від власної соціальної та економічної позиції, має достатню владу для того, аби спонукати інших зробити те, чого б вони не здійснили з власної волі. Специфікою влади за цих умов є те, що владні відносини не є постійними в часі — вони формуються на термін, необхідний для прийняття конкретного політичного

рішення. У царині політичної влади спостерігається конкуренція між елітами та елітарними групами, а маси можуть відчутно впливати на процес прийняття політичних рішень елітами [14, с. 194]. Плюралістична концепція, як бачимо, розглядає психологічні особливості політичної влади, аналізуючи специфіку взаємин між індивідами у процесі вироблення, прийняття та реалізації політичних рішень та акцентуючи дослідницьку увагу саме на соціопсихологічних особливостях індивідів як представників еліт і мас.

Дослідження психологічних особливостей політичної влади передбачає передусім розгляд специфічного типу особистості, яка виступає суб'єктом владних відносин. Більшість сучасних дослідників вказують на суттєві зміни в соціопсихологічній структурі особистості, які відбулися під впливом кардинальної зміни характеру загальноцивілізаційного розвитку людства. Модернізація впродовж останніх десятиріч минулого століття відбулася не лише на рівні зміни політичних, економічних, соціокультурних відносин, але й на рівні самої особистості. Російські вчені С. Зубков та О. Панов називають такі риси, притаманні сучасному, постмодерному типу особистості як суб'єктові політичної влади:

- незалежність від традиційних авторитетів, антидогматизм мислення;
- увага до суспільних проблем;
- здатність швидко й оперативно набувати новий досвід;
- орієнтація на майбутнє;
- високий рівень освітніх, культурних і професійних прагнень і пріоритетів [103, с. 16].

Роль і характер впливу психологічних механізмів у структурі особистості на політичну поведінку людини є беззаперечними. По-різному можуть грати одні й ті самі політичні ролі люди з різними типами темпераменту, з різними психологічними рисами та емоційним статусом. Американський учений Р. Мертон здійснив спробу більш систематизовано дослідити форми психологічного впливу на політичні процеси. На переконання Р. Мертона, домінування емоційних установок над усіма іншими міркуваннями може виражатися так:

- через прагнення людини надавати своїм рольовим і функціонально безособистісним зв'язкам у політиці суто персонального характеру (наприклад, у випадку, якщо на виборах програє той кандидат, за якого голосував індивід, для нього це може стати особистою трагедією);

— шляхом ототожнення людиною власної особи з партією або професією (коли, наприклад, партійні цілі починають домінувати над життєвими цілями людини);

— через вияв надмірної солідарності з політичними асоціаціями, в результаті чого подібний корпоративізм підміняє в людини сімейні або інші базові для неї цінності [172, с. 356].

Отже, психологія влади як складова політологічних досліджень акцентує свою увагу на розгляді взаємодії усвідомлено-раціональних і несвідомо-іраціональних елементів у структурі особистості, яка виступає суб'єктом владних відносин. У політичній науці навіть можна виокремити такий науково-дослідницький напрям, як редукціонізм або психоісторія. Редукціонізм передбачає пояснення причин політичних подій мотивами індивідуальної діяльності лідерів. Скажімо, Г. Лассуелл вважав, що історія політики — це історія психопатології осіб, зайнятих у царині управління суспільством, а їхні дії визначаються особливостями внутрішньої «боротьби мотивів». Американський дослідник Е. Еріксон підкреслював: «Сила психоісторії полягає в уважному дослідженні змішування раціонального й ірраціонального у політичних подіях і в інтригуючому та тривожному поєднанні сталого й нестабільного, функціонального і дисфункціонального в політичних лідерах...» [279, р. 141].

Варто зауважити, що у тлумаченні предмета досліджень політології виділяють два провідні підходи: прихильники першого стверджують, що політична наука розглядає політичне життя як особливу царину суспільства, відповідно до другого підходу політологія — це наука про політичну владу. Тому не дивно, що дослідження сутності й особливостей політичної влади займають одне з чільних місць у сфері політологічних напрацювань, підтвердженням чого є виокремлення автономної галузі соціально-політичного знання — кратології.

Концептуалізація політики через владу обумовлює тлумачення політичної влади як «влади над владою інших людей». За таких умов, на думку російського дослідника В. Ледеяєва, політична влада вже не розглядається як влада в політичній царині, її специфіка пояснюється не посиленнями на політичні наслідки її здійснення або роль у процесі політичних рішень, а за допомогою інших критеріїв [138, с. 335]. Серед них домінують психологічні чинники влади. Тому окремим напрямом кратологічних наукових пошуків постає психологія влади — наука, що перебуває на межі психології та кратології, покликана дати уявлення про закономірності, механізми й факти психічного життя людини, яка опини-

лася у структурах влади та біля її керма, а також про вплив психічних процесів і виявів у безлічі підвладних безпосередньо на владу.

Так, авторитетні американські вчені Г. Лассуелл та Е. Каплан тлумачили політичну владу як «заснований на владі контроль над політикою владарювання», вважаючи однією з найсуттєвіших особливостей влади те, що у сфері політичного владарювання «контроль здійснюється над самими формами контролю й умовою контролю є володіння владою». Пізніше інший британський дослідник П. Морріс зазначав, що люди мають здатність (владу) впливати на якісь предмети і процеси безпосередньо, самі, й опосередковано, через інших людей. «Ці посередники діють як «перетворювачі влади», змінюючи владу зробити щось на владу зробити щось іще». Отож, саме в рамках досліджень американської політичної науки одними з перших почали розглядатися психологічні аспекти влади, були сформульовані такі визначення, як: «контроль, заснований на владі», «контроль над владою», «влада перетворювати владу», «влада над свідомістю і поведінкою людей» тощо [138, с. 335].

Варто відзначити, що у вітчизняній політичній науці проблематиці психології влади приділено недостатньо дослідницької уваги. Саме тому дослідження в царині психології влади є перспективними, причому не лише з теоретичного боку, адже вони мають велике практичне значення, зважаючи на високий ступінь персоніфікації української політики. Важко не погодитися з одним із найавторитетніших учених-кратологів В.Ф. Халіповим у тому, що розвиток психології влади, як і будь-якої іншої науки, вимагає детального розроблення теорії та логіки, сутності й змісту, особливостей і функцій цієї царини знань. «У всій царині соціально-психологічного знання політична психологія й особливо психологія влади не лише дуже потрібні й цікаві сфери теорії, але й найбільш складні, важкі, гострі, жорсткі й навіть жорстокі», — переконаний російський дослідник [229; 230, с. 140, 141]. Отож, розглянемо психологічну сутність політичної влади, спираючись на напрацювання в царині сучасної кратології.

Політична влада як об'єкт наукових досліджень входить до структури політичної діяльності, з одного боку, та виступає суб'єктом такої діяльності в ролі носія влади, з іншого боку. Виявлення психологічних особливостей політичної влади є надзвичайно важливим, адже влада, по-перше, є особливі формою впливу, формою людських відносин. По-друге, політична

влада є тим всеосяжним та визначальним фактором, що здатний змінювати життя людей. Виходячи із зазначених вище властивостей політичної влади, вітчизняні вчені В. Соколов та С. Ханєєв виділяють такі завдання кратологічних досліджень:

— розкриття змісту сучасних методологічних підходів до розгляду феномена політичної влади;

— вивчення внутрішнього змісту об'єктів дослідження з урахуванням їх взаємозв'язку та взаємовпливу;

— презентація моделі політичної влади в комплексі [208, с. 26, 28].

Під час розгляду феномену політичної влади варто враховувати те, що сучасні кратологічні концепції можна поділити на дві великі групи. До першої групи входять ті концепції, що тлумачать владу як атрибут, властивість суб'єкта, або ж як самодостатній «предмет» чи «річ». Прихильники другої групи концепцій трактують владу як атрибут соціального відношення або взаємодії на елементарних чи складних комунікативних рівнях. Спільним для більшості дослідників є розуміння того, що політична влада підпорядковується внутрішнім детермінаціям, у світлі яких постає необхідністю, котрій підкорене будь-яке суспільство [56, с. 99, 122].

Окрема увагу, на наш погляд, потрібно приділити з'ясуванню системного трактування влади. Провідною ідеєю цього напрямку досліджень є розуміння влади як безособового атрибута політичної системи. Утім, необхідно зауважити, що системне тлумачення влади не є одноставним — можна виокремити три основні підходи до розуміння влади в межах зазначеного напрямку: 1) тлумачення влади як властивості або атрибута макросоціальної системи (концепції Т. Парсонса, Д. Істона); 2) розгляд влади на рівні конкретних систем (сім'ї, виробничої групи, організації — концепція М. Крозьє); 3) розуміння влади як особливої взаємодії індивідів, що діють у рамках специфічної соціальної системи (Т. Кларк, М. Роджерс) [53, с. 81]. На думку автора, цікавими, з огляду на дослідження соціопсихологічних засад функціонування влади, є другий і третій підходи, бо вони висвітлюють певні аспекти означеної проблематики (другий підхід пропонує прикладне тлумачення різноманітних виявів влади, а третій безпосередньо наголошує на специфіці психологічних чинників у структурі влади).

Як зауважує вітчизняний дослідник О. Дем'янчук, «Осередком, у якому існує і діє влада, є політична система суспільства»

[88, с. 86]. На підтвердження цієї тези науковець наводить запропоновану одним із творців системної теорії Девідом Істоном схему управління суспільними справами. Відповідно до цієї схеми саме політична система об'єднує всіх суб'єктів влади, наділяючи їх повноваженнями з вирішення проблем суспільства. Способи взаємодії цих суб'єктів між собою та з іншими впливовими політичними акторами, котрі не обов'язково мають відповідні повноваження, суттєво урізноманітнюють політичні процеси всередині політичної системи та в навколишньому середовищі, а тому їх розгляд є вельми важливим для подальшого розуміння суті й характеру політичних процесів вироблення публічних практик [88, с. 86].

Так, у системній концепції французького соціолога М. Крозьє влада розглядається як феномен, що співвідноситься з окремими системами й підсистемами суспільства. Науковець обмежує владу рамками соціальних інституцій та організацій. Його концепція, за словами дослідника, — це спроба подолати «статичність» марксистського тлумачення влади, прагнення віднайти певний «загальний знаменник» влади [53, с. 83; 131]. Зрозуміло, що знаходження такого «загального знаменника» влади є неможливим без урахування особливостей її соціопсихологічних чинників, які найчастіше мають суттєвий вплив на її здійснення.

Слід підкреслити, що найближче до розгляду зазначеного дослідницького завдання підійшов інший представник третього напрямку системної концепції влади — американський учений М. Роджерс, який запропонував вивчати політичну систему в цілому та владу зокрема як сукупність соціальних ролей. На думку дослідника, розкривати зміст і сенс функціонування політичної системи потрібно для того, аби зрозуміти, чому змінюються влада та її структури. Адже динамізм структур влади базується багато в чому саме на системних змінах. Системообґрунтованість влади, таким чином, є її беззаперечною характеристикою, а влада — це лише похідна від політичної системи [53, с. 90]. Теза про системообґрунтованість влади безперечно, надзвичайно важлива, проте відносним недоліком, «прогалиною» представленого трактування влади є те, що недостатньо уваги звертається щодо розкриття міжособистісних аспектів владних відносин.

У межах системного тлумачення влади окрему увагу, на наш погляд, потрібно звернути на особливості трактування діалектики таких понять, як влада та держава. Так, зв'язок влади й держави спирається, зазвичай, на принцип, згідно з яким визна-

чення одного феномену політичного життя здійснюється через відсилання до іншого. Скажімо, німецький дослідник Карл Шмітт, один з найавторитетніших представників політичної теології, пропонує розглядати державу як референта політичного, владного. На користь цього твердження науковець наводить такі аргументи.

Перш за все, феномен «держави» фіксує деяку загальність. З одного боку, як владну загальність, з іншого — як екзистенціальну (все існує в державі). Політика та влада тут можуть розглядатися як загальна справа, а держава — як загальний опікун, третейський суддя, спільний дім тощо (залежно від концепцій та історичного періоду, коли та чи інша функція актуалізується як основна).

Друге приховане під «державою» відношення — розподіл суспільства на протилежності, які соціально визначені та прагнуть підпорядкувати собі один одного. Ці соціально визначені протилежності суть соціальні спільноти, які перебувають відносно один одного, з одного боку, в деякій компліментарності (у певному значенні функціональній, що пов'язано з розподілом праці в суспільстві), а з іншого — в конкуренції та ворожнечі. Необхідність для різних соціальних груп — етносів, станів, класів, корпорацій — жити разом не рятує їх від боротьби. Політика тут проявляється як конкурентні відносини між цими групами з приводу верховної влади. Держава — приз у цій боротьбі у вигляді публічної влади.

У третьому відношенні «держави» виступає тією інстанцією, якій тільки й дозволено визначати свого (і суспільного) публічного зовнішнього та внутрішнього ворога, а також і санкції щодо його нейтралізації. Це можна уявити і як легітимну монополію влади (перш за все, державної) на фізичну силу. Політика в цьому аспекті стає процесом визначення друзів і ворогів, встановлення базових політичних і соціальних демаркацій та ідентичностей. Держава ж — інституалізація та відчуження від основної маси населення вирішення найбільш екзистенціальних питань. Одночасно держава виступає символом ідентифікації та демаркації. Ці сторони держави й політики співіснують одночасно [252].

Таким чином, К. Шмітт у своєму аналізі діалектики влади й держави в межах системного підходу спирається на світоглядно-аксіологічний принцип єдності необхідності практичного та духовного освоєння політичної дійсності. Відповідно, завдання оволодіння державною владою, перетворення її на «свою»

пов'язане з осмисленням цієї влади як політичної цінності для даного політичного суб'єкта, для державного механізму в цілому.

Окрім системного тлумачення влади, досить поширеним і авторитетним у сучасній політичній науці є кібернетичний напрям. Частина науковців розглядає його в межах системної теорії, вважаючи концепції кібернетичного напрямку спробою вдосконалення класичної системної теорії Д. Істона. Одним із найвпливовіших представників зазначеного підходу є американський дослідник К. Дойч, який, за його словами, здійснив спробу «за допомогою кібернетики надати новий сенс старим субстанціональним поняттям влади й держави». Отже, згідно з основними ідеями кібернетичної теорії влада є лише одним із «платіжних засобів» у політиці, вирішальною її функцією є регулювання групових конфліктів та здійснення комунікацій усередині системи, в яких примус — рідкісне явище [53, с. 82—83.]. Як бачимо, навіть у межах технологічного, кібернетичного підходу беззаперечним є визнання необхідності врахування міжособистісних відносин у системі влади, бо саме вони суттєво впливають на перебіг конфліктів у політиці.

Відомий німецький дослідник Н. Луман у своїй теорії спирається на концепцію К. Дойча, підкреслюючи, що владою над суспільством володіє лише політична система як ціле. Відповідно, основу політичної системи утворює монополія на законні рішення, яка гарантується засобами примусу — прерогативою царини державної влади. Таким чином, влада тлумачиться вченим як символічний засіб соціальної комунікації, що надає її володареві певні переваги перед партнерами, наприклад у виборі найбільш вигідного способу соціальної дії, обмежуючи можливість інших обирати «поле гри» або навіть геть виключаючи право вибору [53, с. 83; 148]. Отже, для Н. Лумана вивчення такої соціопсихологічної складової в концепті влади, як примус, є вкрай важливим не тільки в рамках кратологічних досліджень, але й під час розгляду особливостей функціонування політичної системи.

У контексті досліджень системних концепцій влади окрему увагу потрібно зосередити також на розгляді специфіки функціонування сучасної управлінсько-бюрократичної системи, яка має тісний взаємозв'язок зі сферою владних відносин. Отже, управлінсько-бюрократична система сьогодні базується на використанні таких організаційно-розпорядчих, соціально-економічних і моральних методів:

- прямий вплив на об'єкт управління;
- обов'язковий характер виконання вказівок, розпоряджень, постанов та інших рішень вищих органів управління для підпорядкованих об'єктів;
- сувора визначена відповідальність за невиконання вказівок і розпоряджень;
- вплив на соціально-психологічний клімат у колективі з метою гармонізації соціальних відносин у сфері управління;
- підвищення рівня відповідальності службовців шляхом делегування повноважень, що дає чиновникові змогу приймати рішення від імені керівника;
- зміцнення авторитету службовця;
- зарахування до резерву на керівну посаду талановитих службовців нижнього й середнього рівнів управління, розкриття перед ними перспектив розвитку організації та особистого просування по службі;
- особиста неформальна похвала підлеглого у процесі ділових контактів;
- публічна форма аналізу роботи у присутності інших співробітників;
- доброзичлива, позитивна й конкретна критика допущених підлеглими недоліків;
- зменшення відповідальних доручень і позбавлення частини службовців права самостійного прийняття рішення [232, с. 239—240].

Як бачимо, обов'язкове врахування особливостей соціопсихологічного характеру поширюється фактично на всі найважливіші сфери політичного життя, функціонування політичної системи. Причому ці соціопсихологічні чинники є доволі схожими або навіть узагалі збігаються в таких ключових царинах політики, як кратосфера (в тому числі сфера владних відносин), управлінсько-бюрократична система (зокрема, сфера прийняття та реалізації політико-управлінських рішень), сфера політичної діяльності та політичної участі (вона постає на кількох рівнях, насамперед на рівні політичного лідерства, на рівні політичної еліти та на рівні пересічних громадян).

Зосереджуючи дослідницьку увагу на такій важливій складовій функціонування системи державної влади на рівні управлінсько-бюрократичного апарату, як сфера прийняття та реалізації політико-управлінських рішень, необхідно зазначити, що політико-управлінські рішення є, насамперед, реакцією на внутрішні й зовнішні впливи всередині політичної системи. Ці рішення спря-

мовані на вирішення проблеми та максимальне наближення до наміченої мети, завдяки чому можуть розглядатися як об'єктивні показники ефективності державної влади, одна з основ її легітимності [18].

Таким чином, значення політико-управлінських рішень для функціонування політичної системи в цілому та кратосфери в тому числі важко переоцінити. Тому особливо важливим є з'ясування всього комплексу тих факторів, які сприяють максимальній оптимізації здійснення процесу прийняття й реалізації політико-управлінських рішень. Варто зауважити, що соціально-політична ситуація, яка безпосередньо впливає на процес прийняття та реалізації політико-управлінських рішень характеризується такими рисами соціопсихологічного характеру:

1. Наявність мети. Необхідність прийняття рішення диктується існуванням мети, яку потрібно досягти.

2. Наявність альтернативних ліній поведінки. Рішення приймається в умовах, коли існує більш як один спосіб досягнення мети. Якщо ж альтернатив не існує, тобто можлива лише одна лінія поведінки й вибору немає, то рішення приймати не потрібно, воно очевидне.

3. Наявність обмежувальних факторів. Рішення, як правило, приймаються в умовах дії великої кількості факторів, що обмежують можливість вибору. Обмежувальні фактори можна розділити на три групи: економічні, технічні, соціальні. У даному випадку під соціальними факторами розуміються вимоги соціальної та політичної доцільності здійснення тієї чи іншої альтернативи. Зазначені фактори створюють обмеження для досягнення поставленої мети та ускладнюють процес прийняття рішення [52, с. 224—225; 58].

До того ж, суттєвий соціопсихологічний потенціал міститься в такій складовій процесу прийняття політико-управлінських рішень, як застосування комплексу евристичних методів [18]. Адже саме евристичні методи прийняття політико-управлінських рішень спираються переважно на інтуїцію, аналітичні здібності осіб, що приймають рішення, порівняння альтернатив з урахуванням практичного досвіду. Ці методи оперативні, вони не гарантують безпомилковості, бо часто характеризуються надзвичайним суб'єктивізмом, а в деяких випадках — навіть волюнтаризму. Тому можна стверджувати, що розгляд кратологічної проблематики з позицій політичної психології є неповним без вивчення специфіки окремих аспектів функціонування процесу прийняття та реалізації політико-управлінських рішень.

Як бачимо, дуже важливим у наведеному контексті є питання про можливість та здатність політичної та/або державної влади приймати й реалізовувати ефективні політико-управлінські рішення. Так, зазначена проблематика показує нам новий напрям наукових пошуків, який формується на перетині двох дослідницьких підходів — кратології та політичного менеджменту, але з обов'язковим урахуванням напрацювань у царині політичної психології. Варто зауважити, що в американській літературі з менеджменту зустрічаються два терміни для позначення ефективності управлінської діяльності — *efficiency* та *effectiveness*. Більшість авторів бачать різницю у значенні цих двох понять. Першому з термінів надається певний економічний відтінок, а другому — політичний. Під ефективністю (*effectiveness*) розуміють ступінь результативності, з яким управлінська мета втілюється в життя; розуміння сутності поняття *efficiency*, у свою чергу, полягає у розгляді витрат на одиницю продукції або реалізації. На думку американського дослідника Т. Банкі, поняття *efficiency* означає здатність особи виконувати певну справу в належний час і в потрібному місці. Тому цей термін найчастіше використовується для оцінювання діяльності прибуткових організацій. У випадку, коли метою діяльності організації не є одержання прибутку, зазвичай, в англомовній літературі вживається термін *effectiveness*. Зокрема, це стосується й оцінювання управлінської діяльності в царині політики та влади [237, с. 39—40; 46].

Як відзначає український фахівець у галузі державного управління Н. Нижник, щоб вважатися ефективним, тобто таким, яке здатне досягнути поставленої мети, політико-управлінське рішення має відповідати такими вимогам:

- бути реальним;
- містити механізм реалізації;
- готуватися, ухвалюватися та виконуватися в реальному масштабі часу;
- бути реалізованим;
- бути гнучким;
- передбачати можливості верифікації та контроль над виконанням [191, с. 117].

Оригінальну концепцію взаємодії влади та управління в царині політики сформулювали представники ліворадикальної політичної думки, розглядаючи феномен етакратії. Етакратія — це соціальна спільнота суспільства класового типу, яка поєднує у своїх руках державну владу з державною власністю та соціетальними формами. Існують два способи генези етакратії: 1) утворен-

ня етакратії внаслідок суспільної відмови від капіталу; 2) перетворення етакратії на персоніфікатора державної власності. Поєднання державної власності, державної влади та суспільних функцій, що мають об'єктом управління все суспільство (його інтеграцію, регулювання та трансформацію), утворює механізм, а його дія і формує етакратію як соціальну спільноту. У цьому механізмі державна влада виступає рушійною силою, державна власність — основою, а монополізація суспільних функцій — головним способом формування етакратії. Дія такого механізму формує етакратію як спільноту «в собі» та «для себе». Механізм, що формує етакратію, визначає також і її ієрархічну структуру, яка має тотальний, всеосяжний характер. Ієрархія формується за трьома напрямками — власності, влади та соціального управління. Ієрархія виступає одночасно і способом самоорганізації етакратії, і механізмом її панування в суспільстві. Засобом панування етакратії виступає, до того ж, ідеологія, що дозволяє їй мімікрувати під певний соціальний інститут або під свої нижчі рівні для попередження критики етакратії як цілісної спільноти [72; 73, с. 177—179].

Отже, режим етакратії передбачає встановлення особливого соціопсихологічного типу відносин у кратосфері — відносин тотального панування в суспільстві. Причому подібне панування має кілька проявів. По-перше, тотальність етакратичного панування не тільки «закриває» можливі «входи» (соціальні ліфти, канали політичної мобільності, системи вербування й відбору еліт) для громадян до етакратичної спільноти, але й ізолює правлячу верству від усього суспільства, ліквідує будь-які можливості налагодження діалогу між владою та суспільством. Це, у свою чергу, не може не впливати на соціопсихологічні характеристики етакратії, яка від відчуття власної безкарності й невідконтрольності рано чи пізно починає самознищуватися. Фактично, за цих умов активізується дія так званого «закону Кроноса»: «Будь-яка влада пожирає своїх дітей». По-друге, за умов етакратії спостерігаються серйозні зміни у психології більшості громадян, унаслідок яких вони втрачають навички критичного осмислення поточної політичної та соціальної дійсності і стають у край відкритими для маніпуляцій з боку державної влади. Таким чином, безперечно, що феномен етакратії має величезний евристичний потенціал для вивчення в царині політичної психології, у тому числі — психології влади.

Не менш впливовою в сучасній кратології є парадигма суспільної угоди, що вивчає владу у плюралістичному аспекті як мно-

жінність владних суб'єктів, котрі в правових рамках розподіляють владу через узгодження інтересів. Відповідно до положень парадигми суспільної угоди влада виникає внаслідок угоди між державою та суспільством для захисту прав і свобод громадян, а особа є творцем соціального порядку, організатором політичної влади [56, с. 126].

Влада виступає своєрідною з'єднувальною ланкою між суспільством і особою, оскільки регулює відносини як на рівні функціонування макроспільноти (суспільства, держави), так і на рівні діяльності мікроспільнот (окремих індивідів). Універсальний характер політичної влади пов'язаний з її соціально конструювальними властивостями, адже саме влада створює ту соціальну реальність, яка робить існування й функціонування як макроспільнот, так і мікроспільнот не тільки самодостатніми, але й такими, що мають певний сенс, чітко визначену мету. Причому однією з психологічних особливостей цієї здатності влади є те, що влада навіть фактом свого існування формує певні установки в очах суспільства в цілому або окремих його індивідів щодо її значущості та цінності.

Зазначена властивість влади розглядається не лише в рамках кратологічного знання, але і з точки зору філософії політики. Так, вітчизняний дослідник С. Пролєєв формулює основний (конститутивний) потестарний закон — закон конституювання та існування влади: «[Людська] влада існує та відтворює себе виключно на основі права на владу, яким вона самообґрунтовується у своїй дійсності» [186, с. 187]. Трансцендентальна потестарність влади (влада не належить нікому, але зобов'язує всіх) має великий соціокультурний вплив, оскільки набуває вигляду всезагальної нормативності.

Виходячи з цих позицій, змінюється і психологічне тлумачення влади: будь-яке владарювання здійснюється та уособлюється з конкретними людьми, але воно є лише виконанням влади культурної всезагальності, коли не особи панують над особами, а трансценденція (культура) владарює через потестарні відносини осіб. Тому межі владарювання особи визначаються відповідністю її діяльності культурній трансценденції. Як тільки персональні зазіхання конкретних осіб, що мають владу, виходять за межі трансцендентально визначеного, особа втрачає владу — її влада дезавується, її статус учасника потестарних відносин анулюється. «Відтак влада у суспільстві — себто влада між людьми — існує настільки, наскільки інстанцією належного підтверджено право на владу для конкретних осіб», — робить висновок С. Пролєєв [186, с. 187].

Внутрішня складність феномена влади обумовлює розмаїття підходів до її розуміння. Так, у західній науці можна виокремити такі основні тлумачення соціопсихологічних засад влади:

- 1) влада як характеристика індивіда — персональна влада;
- 2) влада як міжперсональна конструкція;
- 3) влада як своєрідний ресурс або товар;
- 4) влада як причинна конструкція;
- 5) влада як загальнофілософська конструкція [174].

Більшість учених поділяють думку про те, що влада має специфічну соціальну природу, особливий статус, соціальні переваги та зв'язки. Так, М. Вебер ще на початку XX століття писав про первинність влади щодо політики. Ж. Фрьонд був переконаний, що влада є соціальним вираженням командування, яке спирається на певні прошарки суспільства [81, с. 51, 38]. Найбільш поширеним є підхід, за яким влада розглядається як соціокультурний феномен, пов'язаний із впливом на сфері свідомого та несвідомого індивіда [19]. Таким чином, влада передбачає соціальну комунікацію, формуючи особливий механізм владного спілкування.

Механізм владного спілкування базується на встановленні каналів соціополітичної комунікації різноманітних груп і прошарків суспільства з органами державної влади з метою задоволення власних різноманітних інтересів. Функціонування такого механізму забезпечується через діяльність каналів «зворотного зв'язку», систему представництва, різноманітні форми демократичного волевиявлення, які мають вплив на владні відносини в державі. Владне спілкування діє на основі регуляторного механізму через три проекції влади та впливу.

Перша така проекція виражається у вигляді символічної влади, сутність якої полягає у відносинах «панування й підпорядкування», що формують легітимний порядок у державі на основі домінуючих у суспільстві цінностей. Друга проекція — це інструментальна влада, що виявляється через відношення «підпорядкування й тиску», яке визначає засоби взаємної дії зустрічних процесів керівництва людьми з боку правлячої еліти та тиску на неї з боку громадянського суспільства. Структурна влада як третя проекція є відносинами «контролю та впливу», що пов'язані з регулюванням ресурсів і розподілом зон впливу між різними елементами політичної системи [57, с. 39].

Як бачимо, однією з найважливіших характеристик політичної влади є виняткове право спиратися на силу, забезпечуючи функціонування механізмів панування, тиску, контролю та впливу.

Джерела застосування сили владою можуть бути різноманітні: історично першим був примус (це зумовлює сприйняття влади як насильства), пізніше влада почала все більше спиратися на авторитет (підкорення владі на основі загальної згоди), право (влада на основі панування законів), спонукання (сила влади базується на застосуванні позитивних і негативних санкцій). У сучасній політичній науці вироблено різні підходи до розуміння таких основоположних характеристик сили влади, як авторитет, спонукання, обґрунтованість і виправданість.

Не менш визначальною характеристикою політичної влади виступає спонукання як важливий засіб реалізації владних рішень. Як уже зазначалося, спонукання спирається на застосування позитивних або негативних санкцій в обмін на певну поведінку, що вимагається владою. Зазвичай інструментом спонукання є винагорода. Американський політолог Д. Креспин, аналізуючи сутність і форми політичної влади, розтлумачує спонукання як здатність суб'єкта А отримати від суб'єкта Б бажаний результат, ... забезпечуючи Б тим, що його приваблює [266, р. 198]. При цьому спонукання передусім спирається на застосування саме позитивних санкцій, адже влада, яка базується на домінуванні негативних санкцій, є найчастіше найменш життєздатною. Отож, можливість отримати винагороду виступає основою для мотивації індивідів до певної поведінки, соціального та політичного вибору.

Політична мотивація часто набуває рис ігрової психології. Одним із перших на цю обставину звернув увагу авторитетний польський філософ і соціолог Ф. Знанецький ще в середині 30-х років минулого століття, розглядаючи гру як важливий різновид задоволення власних потреб людиною. Отож, відповідно до підходу Ф. Знанецького, боротьба за владу може мотивуватися не лише метою отримання влади як верховного блага, але й власним «ігровим характером», що надає особливе задоволення її учасникам. Часто захопливий азарт такої боротьби виходить на перший план у ранжуванні політичної мотивації, відтісняючи навіть цінність матеріального зиску, який можна отримати за допомогою влади. Як підкреслював соціолог: «Азартний учасник політичної гри дійсно не цікавиться ідеологіями і політичними програмами... Глибокі й щирі ідейні устремління заважають успіху в політичній грі, тому справжні ідейні політики якщо і беруть участь у цій грі, то у ролі простих шахових фігур, яких пересувають досвідчені, азартні гравці, які хоча і дотримуються правил, але не думають підпорядковувати гру якимось віддаленим цілям» [57, с. 15—16].

Обґрунтованість і виправданість влади в разі застосування нею сили або обмеження свободи громадян також є дуже важливими характеристиками для розуміння влади як соціопсихологічного феномена. Обґрунтованість і виправданість влади забезпечуються передусім не примусом, а переконанням. Переконання передбачає добровільний вибір людей, коли влада відмовляється від застосування насильства або примусу. Більшість дослідників вважають основою переконання використання певного роду аргументів. Наприклад, Д. Ронг зазначає: «У ситуаціях, коли А надає аргументи, які після самостійної оцінки їх змісту з точки зору власних цілей і цінностей сприймаються Б як основа для його поведінки, А успішно впливає на Б у формі переконання» [283, р. 32].

Власне, поняття «переконання» тісно пов'язане з поняттям «віра». Коли говоримо про переконання, маємо на увазі, зазвичай, оцінне судження стосовно якогось об'єктивного предмета або явища, що існують незалежно від ставлення. Поняття «переконання» має яскраво виражене емоційне забарвлення, але при цьому переконання виражає усвідомлене ставлення особи до політики, в той час як віра усвідомлення не потребує. Саме переконання є однією з найважливіших основ політичної поведінки особи. Тому переконання і розглядається як необхідна засада, соціопсихологічного механізму функціонування влади.

За словами вітчизняного науковця В. Шахова, обґрунтованість, виправданість, правомірність у застосуванні владою сили та примусу є її визначальними характеристиками. «Будь-яка влада лише тоді є справжньою владою, коли її настанови, накази, повеління сприймаються підвладними як дійсно обов'язкові і необхідні від самого єства, а їх невиконання — як порушення правди життя, як злочин», — стверджує український учений [247, с. 31]. Правомірність у застосуванні владою сили пов'язана з тим, що політична влада має бути заснована на легальному праві, що обумовлює такі її характеристики, як «легальний авторитет», «легальне використання сили», «легальне використання примусу». Але при цьому необхідно враховувати такі особливості: якщо визначати владу як легальне право, тоді може спостерігатися ототожнення політичної влади із засадами влади в цілому.

З представленим вище підходом не погоджується один із найбільш авторитетних російських дослідників кратологічної проблематики В. Ледяев, який вважає, що поняття «влада» і «політична влада» не є синонімами. Адже, на переконання вченого,

«політична влада є різновидом влади, вона охоплює всі види владних відносин у царині політики» [138, с. 338]. Таким чином, визначення критеріїв правомірності влади багато в чому залежить від особливостей тлумачення сутності самої політичної влади тим чи тим дослідником, що також може розглядатися як один з напрямів вивчення психологічних особливостей влади.

Здійснення політичної влади, у свою чергу, передбачає наявність інституцій розподілу ролей відповідно до тих функцій, які реалізуються владою, — це функції планування, соціального захисту, визначення соціальних нормативів, виконання державно-управлінських рішень тощо. Забезпечення ефективної реалізації основних функцій влади визначає таку її властивість, як корисність влади, котру можна розглядати принаймні з двох позицій. По-перше, якщо ми тлумачимо політичну владу як механізм, який сприяє досягненню суспільного блага, тоді корисність влади — це її здатність максимально ефективно задовольняти суспільні потреби й запити. По-друге, якщо розуміти владу як засіб для реалізації особистісних потреб, цілей і завдань суб'єктів влади, то корисність влади можна розглядати саме з точки зору суб'єктивної оцінки влади [33, с. 122—123].

Український політик, автор монографічного дослідження «Метаморфози політики» О. Волков пропонує інтерпретувати корисність влади як «спосіб вияву сутності людини у відповідності з благом, користю та істиною». Проте, як зазначає вчений, власне у владі як способі вияву людини такі принципи не закладено [54, с. 57]. Тому влада потребує виправдання й визначення її доцільності. Саме доцільність влади, на переконання вітчизняного дослідника, визначає її корисність. Проблема корисності влади полягає в тому, що її цілями можуть виступати певні речі, які стають об'єктами володіння.

У такому випадку влада стає рефлексивною тільки відносно феномена «речі», вона стає не способом вираження сутності людини, а її використання. Тоді влада перетворюється на панування над іншими, відбувається її узурпація через перетворення користі на самоціль. За цих умов уже не йде мова про доцільність, а відповідно і корисність влади, оскільки влада слугує не досягненню блага, а самоствердженню певних осіб, які є суб'єктами влади [54, с. 57, 58]. Таким чином, важко не погодитися з О. Волковим у тому, що корисність влади, окрім принципу доцільності, має відповідати і певним етичним принципам, інакше починають діяти механізми саморуйнування влади, які багато в чому мають суб'єктивну складову.

Дослідження соціопсихологічних особливостей політичної влади, як бачимо, потребує розгляду надзвичайно широкого кола питань, пов'язаних із зазначеною проблематикою, що мають і суто політологічне розуміння, і також можуть бути предметом соціологічного, філософського, психологічного, правового та історичного аналізу. Тому можна стверджувати, що однією з особливостей розгляду психологічних основ політичної влади є міждисциплінарне спрямування цих досліджень, яке вимагає високого рівня науково-теоретичного забезпечення та достатньої емпіричної обґрунтованості результатів таких напрацювань, адже лише за цих умов подібні дослідження матимуть практичне значення. Засоби таких досліджень можуть бути різноманітними, чи не основною вимогою щодо визначення науково-пошукового та методологічного інструментарію має бути його здатність адекватно відображати структуру владних відносин, аби уникнути так званих «пасток влади» політичного, соціального, психологічного, духовного, правового, історичного й, передусім, суб'єктивного характеру.

Політична психологія в цілому та психологія влади як окрема її складова, таким чином, є важливим напрямом сучасних політологічних досліджень. Психологічні особливості функціонування політичної влади можуть розглядатися в кількох аспектах: як складова політичної культури в цілому або культури владарювання; через аналіз співвідношення раціонального та ірраціонального в мотиваційній царині побудови владних відносин; шляхом розгляду діяльності конкретних політичних лідерів як суб'єктів влади. На нашу думку, подальші дослідження в царині психології влади мають бути спрямовані на аналіз особливостей вияву психолого-політичних механізмів функціонування влади за умов перехідного характеру суспільно-державного розвитку, здійснення модернізаційних і постмодернізаційних перетворень.

РОЗДІЛ II

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ ВЛАДИ

2.1. ОСОБЛИВОСТІ АНАЛІЗУ ПРОВІДНИХ КОНЦЕПЦІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИРОДИ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ

Феномен влади (політичної та державної) завжди був у ракурсі дослідницької уваги науковців-політологів, більшість із яких переконані: основною проблемою політики є проблема влади. Зрозуміло, що передусім мова йде про державну владу, а також про класичну формулу «завоювання, здійснення й утримання влади» як мети й водночас змісту світу політики, політичного життя. Кратологічний дискурс є різноплановим і багат шаровим: це й питання про оптимальні моделі державно-публічної влади; і з'ясування проблематики прийняття та реалізації авторитетних політико-управлінських рішень; і виокремлення специфіки відносин владного характеру; й окреслення можливих і допустимих меж владного впливу на сферу функціонування суспільства в цілому та на життя окремих індивідів.

Уся історія світової та вітчизняної суспільно-політичної думки пронизана пошуками відповідей на деякі питання, що стосуються владних відносин і явищ, і були, є й будуть актуальними доти, доки існує людське суспільство. Серед таких питань варто виокремити:

— «Якою є природа влади? Від яких факторів вона залежить передусім?».

— «Чим політична влада відрізняється від панування, насильства, волі, авторитету, сили?».

— «Які є межі функціонування влади? Чим вони визначаються?».

— «Чи має політична влада ціннісні засади функціонування? Які саме?».

— «Як можна охарактеризувати парадокси влади? Чи змінюються вони з часом?» [37, с. 178].

Дискусію про природу, ціннісні засади й парадокси влади можна вважати однією з центральних в історії розвитку політичної науки. Причому цей політологічний дискурс охоплював і

охоплює досить великий обсяг питань, висвітлюючи фактично всі найактуальніші проблеми політичного життя того чи іншого суспільства. Це пояснюється тим, що одним з найгнучкіших і найпродуктивніших регуляторів соціальних відносин була і є політика, осередком якої виступає, безперечно, влада. І саме владі властиві ті механізми, які дозволяють цілеспрямовано управляти суспільними процесами, мобілізуючи громадян як членів соціуму, що усвідомлюють свої взаємні права й обов'язки відносно держави. Влада за цих умов може (і має) виступати одним з найефективніших оптимізаторів суспільного життя, досягнення його найвищої мети — загального (спільного) блага.

Природно постає питання: «Завдяки чому влада виконує такі складні функції?». Відповідей на це питання є безліч. Спробуємо виокремити деякі з них — ті, які, на нашу думку, можуть дати обґрунтоване пояснення, спираючись на науково вивірену аргументацію, що пройшла випробування часом.

Так, одним з найпоширеніших пояснень природи влади, її надзвичайного впливу на суспільство в цілому та на окремих його членів є звернення до такої соціопсихологічної основи будь-якого різновиду влади (політичної, економічної, соціальної), як воля. Адже кожний соціум складається з людей з абсолютно різними, часто антагоністичними потребами, інтересами, цінностями, втім, завдяки вольовому керівництву й управлінню таке «різнобарвне» суспільство перетворюється у певну цільову єдність. «Воля, яка має піклування про спільні цілі союзу (суспільства, держави, нації. — С.Б.), яка владарює й керує виконанням її наказів, — за словами авторитетного німецького науковця, фундатора соціології права, який розробляв загальну теорію держави, Г. Єллінека, — є союзною владою» [97, с. 413]. Відповідно до термінології Г. Єллінека, «союзна влада», яку сьогодні називають політичною та/або державною, поділяється на просту союзну владу, що має дисциплінарний характер, та пануючу владу — ту, котра не терпить опору. Власне політичні ознаки найповнішим чином виявляються, на переконання вченого, у функціонуванні пануючої влади. Панування — це той критерій, який відрізняє союзну, тобто політичну владу від усіх інших різновидів влади у суспільстві. Найвищим виявом пануючої союзної влади є влада державна, яка утримує на законних підставах особливий апарат примусу та насильства. Як писав Г. Єллінек: «Владарювати — значить наказувати безумовно і бути в змозі примушувати до виконання» [97, с. 414, 415, 416].

З'ясування проблематики вольової природи політичної влади часто здійснюється крізь призму розгляду дихотомії «влада — панування». Адже, як уже зазначалося, панування є особливим соціопсихологічним феноменом у структурі політичної влади. Зокрема психологічний вимір панування має суттєві відмінності: жага панування (лат. *libido dominandi*) передбачає наявність сили, яка дозволяє реалізувати волю тих, хто владарює. Утім, як підкреслює російський учений В. Желтов, панування та влада істотно відрізняються одне від одного. Так, влада обумовлює «можливість примусити тріумфувати волю, і вона не бере до уваги психічні та конкретні аспекти стратегічних відносин». «Влада як нав'язування волі, а панування — феномен, у якому виражається прийняття порядку або наказу. Панування підпитує владу. У понятті панування виражається здійснення влади *de facto* або [...] її внутрішній порядок, її регулювання та структура», — вважає російський кратолог [99, с. 31, 520].

Вивчення політичної волі як одного з аспектів з'ясування певних особливостей природи політичної влади є одним з поширених напрямів кратологічних досліджень. Науково-евристична цінність такого підходу полягає, на наш погляд, передусім у тому, що зазначені дослідження спираються на полідисциплінарну методологію, яка дозволяє вченим суттєво збагатити напрацювання теоретичного та прикладного характеру в царині кратології. Так, варто зауважити, що проблематиці досліджень феномена політичної волі в тих чи тих аспектах приділяли свою увагу такі видатні мислителі минулого, як Арістотель, Августин Блаженний, Нікколо Макіавеллі, Бенедикт Спіноза, Жан-Жак Руссо, Іммануїл Кант, Георг Вільгельм Фрідріх Гегель, Карл Маркс, Фрідріх Ніцше, Артур Шопенгауер, Макс Вебер та Микола Бердяєв.

Одну з найоригінальніших концепцій волі розробив німецький науковець Артур Шопенгауер, який, на відміну від представників класичної філософської традиції (скажімо, Арістотеля, Спінози, Канта, Гегеля), наголошував на необхідності зосередження дослідницької уваги на вивченні підсвідомих аспектів людської психіки, на вольовому компоненті поведінки людини. Саме Шопенгауер є автором метафізичної концепції волі, що фактично поклала початок якісно новому напрямку досліджень у царині феномена політичної волі. За словами російський дослідника П. Гуревича, найвизначнішою відмінністю онтологічної системи німецького вченого було «розрізнення волі та пізнання», при якому Шопенгауер у своїх міркуваннях «просувається не від буття до

людини, а від людини до буття», а волю він трактує як начало всього сущого, як «ще абсолютно вільне хотіння, що не має ані причини, ані підстави» [80, с. 12].

Ключовим за такого підходу для А. Шопенгауера стає вивчення свободи волі, або «вільної волі» як прагнення, потреби природи, інстинкту, бажання бути самим собою. «Отже, вільна воля є така, яка не визначається підставами, [...] така воля може рішуче нічим не визначається, якою окремі вияви (вольові акти), як чисто і досить примітивні, виходять з неї самої, не будучи необхідно викликані попередніми умовами, а, значить, не будучи чимось визначеним, згідно з правилом», — підкреслює вчений в есе «Свобода волі» [253, с. 120, 121]. Необхідно зауважити, що з огляду на кратологічну проблематику, дослідження питання про свободу волі є особливо важливим, адже саме свобода волі, або мовою німецького мислителя «вільна воля», роблять владу особливим соціополітичним і соціопсихологічним феноменом, головна відмінна характеристика якого — це бажання й можливість поширювати свою волю на інших, на суспільство в цілому.

Так, німецький юрист і політичний філософ, автор концепції політичної теології Карл Шмітт, розглядаючи сутність державного суверенітету, пов'язує в єдину систему три поняття — «воля», «влада» та «панування» — через такий універсальний політичний інститут, як держава. Науковець був переконаний у тому, що влада в державі здійснюється зазвичай завдяки особистій волі правителя, котра включається в державний механізм як органічне ціле. Тому сама держава виступає «вихідною силою панування», забезпечуючи в суспільстві «владу порядку» [252, с. 41].

Не менш важливим питанням є вивчення співвідношення понять «влада» і «владні відносини», адже ці поняття не є тотожними. Утім, обидва ці поняття пов'язує феномен політичної волі. Скажімо, наявність і функціональний прояв владної волі передбачають і наявність волі підлеглої, що обумовлює становлення відносин залежності — владних відносин. Група вітчизняних науковців під головуванням професора Н. Нижник визначають владні відносини як «...ті рамки, в межах яких здійснюється владна діяльність». «Разом з тим, владні відносини складаються з процесу взаємодії як між суб'єктом і об'єктом влади, так і між її суб'єктами, відносин об'єкта до владних вимог, а також змісту і реальності владного вольового впливу», — продовжують учені [191, с. 11]. Отже, як бачимо, владні відносини, воля владних суб'єктів відносно об'єктів влади може бути

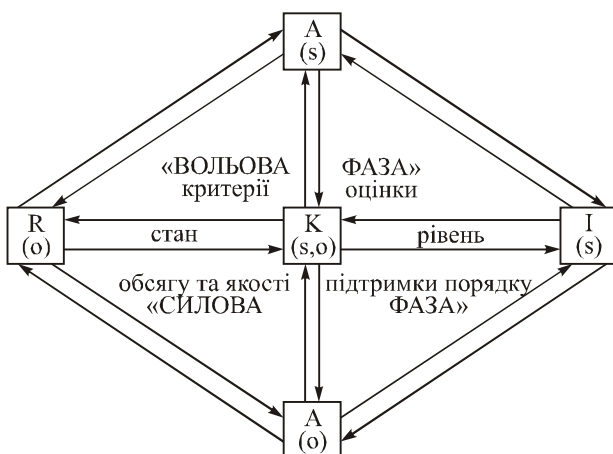
реалізована як безпосередньо через здійснення державно-управлінських відносин, так і шляхом створення або санкціонування різних правових норм, що відповідають інтересам суб'єкта влада (найпоширеніша соціополітична ситуація. — С.Б.) та/або інтересам, потребам, запитам суспільства в цілому чи окремих його соціальних груп (модель найбажанішого розвитку владних відносин — С.Б.). Такі правові норми можна розглядати як своєрідний «засіб фіксації владної волі в її заданому напрямку» [191, с. 11].

Подібне кратологічне тлумачення проблематики політичної волі взаємопов'язане зі з'ясуванням питання про можливість і допустимість використання владного примусу («сили» або навіть «насильства») як вияву політичної волі та здатності нести за його застосування той чи інший ступінь політичної (а в деяких випадках — юридично-правової) відповідальності. До того ж, одним із найгостріших питань, що обговорюються як на рівні теоретичних політологічних досліджень, так і у сфері поточних політичних відносин і процесів, є питання про можливі й необхідні обсяги обмеження свободи окремих осіб або суспільства в цілому з боку політичної (передусім державної) влади.

Тому цікавим, на нашу думку, є запропонований авторитетним російським науковцем А. Дегтярьовим підхід щодо виокремлення для системного аналізу феномена політичної влади базових компонентів у структурі комунікації в межах державно-публічної влади. Такими компонентами, відповідно до концепції політолога, виступають: 1) агенти; 2) цінності; 3) способи (інструментально-інституційні); 4) ресурси. «Взаємодія між ними і визначає, на наш погляд, усю палітру відносин, що виражаються в російській мові поняттями «панування» та «підпорядкування», «воля» й «сила», «контроль» і «розподіл», «керівництво» та «лідерство», «управління» та «тиск», «владарювання» та «вплив», «авторитет» і «насильство» тощо», — зауважує дослідник [84; 85, с. 115]. Таким чином, А. Дегтярьов загострює увагу на наявності прямої взаємозалежності та взаємообумовленості між феноменами політичної влади й політичної волі, значно розширюючи, до того ж, предметне поле досліджень, включаючи до нього нові категорії.

Спираючись на окреслені особливості взаємовпливу та взаємопроникнення феноменів політичної влади та політичної волі, А. Дегтярьов пропонує багатовимірну теоретико-логічну модель владного спілкування (публічної влади як регулятивного механізму соціального спілкування) — «Політологічний ромб».

«ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ РОМБ» А. ДЕГТЯРЬОВА

«A (s)» — агент у ролі колективного «суб'єкта», який владарює (управляє) (держава);

«A (o)» — агент у ролі сукупного підвладного (того, ким управляють) «об'єкта» (громадянське суспільство);

«K (s,o)» — цінності, традиції домінуючої культури;

«R (o)» — ресурси суспільства;

«I (s)» — інституційні форми підтримки порядку та інструментальні способи взаємодії агентів;

A (s) → I (s) — прийняття управлінського рішення як вираження й акумуляція «загальної публічної волі»;

I (s) → A (o) — здійснення управлінського впливу через застосування «силових» методів та інструментів державного управління;

A (o) → I (s) — громадянський тиск (політична участь);

I (s) → A (s) — громадянське волевиявлення та представництво інтересів у процесі вироблення й коригування публічних рішень;

A (s) → R (o) — організований контроль «згори» (здатність регулювання);

R (o) → A (o) — централізований розподіл;

A (o) → R (o) — соціальний вплив (здатність мобілізації) та боротьба за перерозподіл;

R (o) → A (s) — соціальна підтримка та контроль над владою «знизу»;

A (s) → A (o) — легітимне панування (порядок статутів і віддачі наказів);

$A(o) \rightarrow A(s)$ — легітимне підпорядкування (визнання та виконання наказів);

$A(o) \leftrightarrow K(s,o) \leftrightarrow A(s)$ — норми та правила гри;

$I(s) \leftrightarrow K(s,o) \leftrightarrow R(o)$ — критерії оцінки [85, с. 116—117].

«Політологічний ромб» А. Дегтярьова висвітлює такі особливості взаємодії сфер функціонування політичної влади та політичної волі: 1. Місце, роль та значення вольової царини (політичної волі) у кратологічній структурі (перш за все — у царині функціонування публічної влади. — С.Б.). 2. Розкриває взаємозв'язок феномена політичної волі з іншими важливими складовими публічного поля політики (це особливо важливо, зважаючи на один з найбільш поширених у сучасній політичній науці методологічних підходів, відповідно до якого ядром, осередком політики виступає влада. — С.Б.). 3. Формулює опосередковану відповідь на питання про можливі й необхідні обсяги обмеження свободи окремих осіб або суспільства в цілому з боку владних осіб та інститутів.

Взаємозв'язок феноменів політичної волі та політичної влади можна простежити, спираючись на політико-семантичний аналіз обох понять. Наприклад, російські політологи М. Ільїн та А. Мельвіль підкреслюють: «Сам вираз володіння владою є тавтологічним, вказує на вихідну неподільність володіння..., влади й волі, які так чи інакше пов'язані з уявленнями про породжуючу причину ціледосягнення. Індоевропейський корінь *ueI, який лежить в основі волі як свободи та волі як прагнення до дії ... прихований у словах влада, володіння, владика тощо» [105, с. 162]. Варто зауважити, що власне семантичний аналіз у кратологічних дослідженнях застосовується доволі часто. Причому науковці розглядають семантичну природу в тій чи тій мові не лише поняття «влада», але й суміжних, близьких за змістом і сенсом понять (скажімо, «сила», «авторитет», «вплив», «примус» тощо).

Скажімо, розгляд поняття «влада» у провідних європейських мовах показує такі особливості. Французькою «влада» — *le pouvoir*, і це не тільки влада як така, але й синонім центрального уряду. Англійське слово *the power* означає і владу, і державу, і державну могутність. Німецьке *die Gewalt* — це влада, міць, навіть насильство. А чеське слово *vlast* має значення «батьківщина, вітчизна», тоді як влада позначається поняттям *mos*, владні органи — *urady*, а уряд — *vlada* [105, с. 147—148]. Отож, навіть побіжний полісемантичний аналіз поняття «влада» вказує на складну внутрішню структуру того соціополітичного феномена, який воно (себто поняття — С.Б.) позначає. До того ж, такий аналіз за-

свідчує багат шаровість політичної влади, яка має не тільки суто політичні, але й соціальні, психологічні (частково навіть емоційно-афективні), юридичні, культурні іпостасі. Саме цим можна пояснити, що дуже часто в ролі синонімів або навіть безпосередніх аналогів поняття «влада» помилково вживаються слова «міць», «вплив», «панування» тощо. Як влучно зауважила класик політології ХХ століття, німецько-американська дослідниця Ханна Арендт: «Я вважаю доволі сумним відбитком нинішнього стану політичної науки той факт, що наша термінологія не проводить різниці між такими ключовими словами, як влада, міць, сила, авторитет та, нарешті, насильство. ... Використання їх як синонімів не тільки вказує на певну глухоту до лінгвістичного значення, що саме по собі досить серйозно, але також призводить до певного роду сліпоти щодо реальностей, яким вони відповідають» [259, р. 142].

Отже, вольова природа політичної влади не викликає жодних сумнівів. Дослідження політичної історії світової цивілізації та безпосереднього політичного життя сьогодення підтверджує, що владу не можна й не варто зводити виключно до насильства, бо така влада стає безперспективною, швидко втрачаючи свою ефективність. Тому, аби влада діяла продуктивно, на користь розвитку соціуму, в ім'я суспільного прогресу та заради кожного конкретного індивіда, вона мусить спиратися не стільки на застосування примусу та насильства, скільки на переконання й авторитет, в основі яких — вольове начало. Вольове начало можна розглядати як універсальний ресурс влади. Український політолог В. Холод називає такий універсальний ресурс синергетичним ефектом влади, що є результатом та обумовленістю взаємодії всіх її складових, він пов'язаний із компетентністю, кваліфікацією та адекватним сприйняттям владою соціальних реалій суспільства. Дослідник виводить таку формулу функціонування влади: «влада = силове відношення + знання + воля (воля до владарювання) + компетентність» [235, с. 80].

Значна частина дослідників, які займаються проблематикою політичної волі в контексті кратологічного підходу, окрему увагу звертають на необхідність розгляду взаємодії феноменів «воля» й «авторитет». Ці два поняття є нерозривними, взаємозалежними та взаємообумовленими. Адже політична воля, як правило, постає спонукальним мотивом політичної діяльності загалом і тих чи тих політичних дій і вчинків зокрема. Політичний авторитет, у свою чергу, стає тим підґрунтям, специфічним аксіологічним базисом, на який спирається політично значуща діяльність. Саме

посилання на авторитет у подібних ситуаціях виявляється основним або додатковим стимулом до політичних і соціальних дій. «Феномен посилання на авторитет, звернення до авторитетних джерел полягає у пошуку «вищого блага». Авторитет вказує (вільно чи невільно) на те благо, яке організує волю. Воля спрямовує дію. ...Вибір якоїсь відповіді опосередковується через посилання на авторитет», — так описує російська дослідниця Л. Васильєва схему взаємодії авторитету й політичної волі у процесі здійснення опосередкованого вибору [45, с. 88].

Л. Васильєва, вивчаючи феномен авторитету з позицій вияву політичної волі, виокремлює два основні його типи — «відкритий» і «закритий». Специфіка «відкритого» авторитету полягає в тому, що цей різновид політичного авторитету не замикається на самому собі, на свідченнях власної істинності [45, с. 89]. Він не є догматичним за своєю природою, що, безумовно, не може не позначитися на його сутності. «Відкритий» авторитет спирається на більш гнучкі соціопсихологічні механізми функціонування політичної влади, він повністю або частково відкидає егоїстичні мотиви соціальної та політичної діяльності.

На наше переконання, виявом реалізації «відкритого» авторитету у структурі політичної влади та політичної волі можна вважати концепцію політики-пристрасті італійського інтелектуала, історика, філософа, політика Б. Кроче, який був переконаний у тому, що в політиці загалом і в діяльності політичних партій зокрема має домінувати перманентна пристрасть [76, с. 279]. Погляди іншого видатного італійця ХХ століття — філософа, політолога-теоретика та політичного діяча А. Грамші — на особливості взаємодії та взаємовідносин мистецтва й політики [76] також, на думку автора, можуть слугувати прикладом вияву феномена «відкритого» політичного авторитету.

«Закритий» авторитет, у свою чергу наполягає на самому собі як абсолютному свідченні, єдиному критерію істини для послідовників. За словами російської дослідниці: «Тип авторитету, який обирає індивідуум, визначає у подальшому «річище» його діяльності загалом та політичної поведінки, зокрема» [45, с. 89]. На наш погляд, «закритий» політичний авторитет у структурі політичної влади та політичної волі варто досліджувати крізь призму відносин «панування-підкорення». Як писав у програмній праці «Енциклопедія філософських наук» Г. В. Ф. Гегель, котрого можна розглядати в тому числі і як одного з фундаторів політичної філософії, «повинність (у російському перекладі «долженствование»); в контексті представленого в цій роботі дослідження —

підкорення. — С.Б.), є у такій самій мірі й буття» [64, с. 339]. А класики соціальної філософії К. Маркс та Ф. Енгельс, у свою чергу, зазначали: «Передумовою відносин панування є присвоєння чужої волі» [152, с. 491]. Отож, можна стверджувати, що «закритий» авторитет влади дуже часто пов'язаний не тільки з явищем присвоєння «чужої волі», але й з феноменом соціального та політичного відчуження. Адже політична (а передусім державна) влада, яка базується на «закритому» авторитеті, спрямовує суттєву частину своїх вольових зусиль на відчуження соціально й політично значущих характеристик інших, «невладних» акторів політики.

Зрозуміло, що подібне присвоєння «чужої волі», політичне й соціальне відчуження у світі політики пов'язане перш за все з функціонуванням державної системи та її механізму публічної влади. Такий механізм, за висловом російського науковця А. Добролюбова необхідно аналізувати, виходячи з його сутності як «складної проблемно-орієнтованої впорядкованої багаторівневої «системи з людей», пов'язаних відносинами ієрархічного співвідпорядкування» [93, с. 3]. На переконання дослідника, зазначена специфічна риса «ієрархічного співвідпорядкування» забезпечує універсальність і безвідмовність дії таких «вічних» критеріїв субординованості влади, як острах, покарання, страх смерті [93, с. 82]. Тим самим А. Добролюбов пропонує специфічне, авторське трактування концепції політики-пристрасті Б. Кроче. І в цьому він не оригінальний, бо порівняння влади, а передусім жаги влади, є досить розповсюдженим як в історії суспільно-політичної думки, так і в сучасних політологічних напрацюваннях.

Багато в чому подібну традицію порівняння пристрасті до влади з пристрастю до багатства, грошей або навіть з любовною пристрастю започатковував іще на перетині XV—XVI століть видатний італійський політичний мислитель і політичний діяч Нікколо Макіавеллі. Автор «Державця» був переконаний, що політика є пристрастю, але водночас відзначав, що вмілий політик має вгамовувати свої пристрасті, у тому числі й жагу влади, коли це необхідно. Отже, політика, за словами Н. Макіавеллі, — це не лише «наука необхідного», але й «мистецтво можливого» [151]. Подібний підхід є доволі дискусійним, таким, що викликає гострі наукові суперечки і досі. Саме тому А. Грамші писав у своїй славетній праці «Тюремні зошити»: «...Втім варто відзначити, що та постановка питання про політику, яка була запропонована Макіавеллі (а саме закладена в його творах ідея про те, що політика є самостійною, самоздійснюваною діяльністю зі своїми власними

принципами і законами...), до сьогодні викликає суперечки й відкидається, не ставши «загальною думкою» [76, с. 272].

Таким чином, «закритий» тип авторитету політичної влади може тлумачитися по-різному. Одним із провідних напрямів розуміння його сутності є вивчення соціопсихологічних особливостей феномена панування, що лежить в основі будь-якої влади, а перш за все — влади політичної та державної. Подібне розрізнення набуває особливого значення в контексті з'ясування проблематики природи демократичної влади в сучасному суспільстві. Адже, відповідно до домінуючих сьогодні поглядів на демократію, ліквідація абсолютної влади, яка ґрунтується на домінуванні феномена панування у своїй внутрішній, соціопсихологічній структурі, є необхідною умовою для розвитку справжньої, а не фасадної демократії [159].

«Тим самим у більшості систем виникає спільне правило, яке говорить, що верховна влада має тільки конкретні обумовлені повноваження (надані тим, хто був достатньо сильним, аби нав'язати йому це правило). Сучасне загальноприйняте правило полягає в тому, що влада А над Б здійснюється тільки в обумовлених обставинах і тільки обумовленими способами», — зазначає відомий американський науковець, який у 80-х роках минулого століття обирався президентом Американської асоціації політичних наук (American Political Science Association) Ч. Ліндблом [142, с. 146].

Іншим, не менш важливим ресурсом легітимної, ненасильницької влади є так зване «біосимволічне» її підґрунтя (термін російського вченого С. Поцелуєва). «Біосимволічна влада» — це влада, яка здійснюється не шляхом насильства та обмежень, а завдяки забезпеченню таким життєвим ресурсом, як змістовний ресурс мови. Мова дозволяє людині стати особистістю, соціалізуватися, в тому числі політично, вона є важливим засобом і особистого самоконтролю, і контролю суспільного. Мова, надаючи людині практичні настанови того, яким чином треба поводитися, що необхідно робити в конкретній ситуації, дозволяє індивідові стати реальним членом соціуму, отримати статус громадянина [181, с. 74]. Ефективність влади багато в чому залежить саме від того, чи зможе вона оптимально використати свої біосимволічні ресурси, налагодити діалог із суспільством у цілому та окремою особою зокрема. На наше переконання, широке використання біосимволічного ресурсу влади сьогодні набуває особливого значення, оскільки становлення інформаційної (постіндустріальної) цивілізації передбачає гуманізацію та дема-

сифікацію політики. Політика, а відповідно і влада наближуються до людини, чому має сприяти і застосування біосимволічних засад соціальної природи влади.

Варто зазначити, що на специфіку та вплив біосимволічних ресурсів влади звертали увагу політичні мислителі всіх історичних епох. Так, Арістотель, розглядаючи полісну (державну) владу, вказував, що це є влада одних вільних людей над іншими вільними людьми, між якими встановлено постійний діалог. Сутність такого неперервного діалогу полягає в тому, що відбувається системна ротація владарюючих і підвладних: «Одні владарюють, інші підпорядковуються, по чергово стаючи нібито іншими» [10, с. 405]. «Не можна добре керувати, не навчившись підкорятися», — пише Арістотель у своїй славетній «Політиці», тому «правитель має навчитися, пройшовши сам школу підкорення» [10, с. 452]. Можна знайти в суспільно-політичній спадщині великого грека і думки про необхідність забезпечення владою діалогу з громадянами. Згідно з теорією мислителя, політика і держава є «спілкуванням», яке приносить «благо усім» [9, гл. 1].

Дещо схожий підхід, із розумінням біосимволічності до визначення сутності природи політичної влади, у російського політолога І. Гобозова. Учений називає владу «біосоціальним явищем». Зазначена якість влади, на його думку, означає «природне» походження влади — її задатки успадковуються людьми від природи та формують «внутрішню» владу. «Внутрішня влада витікає з внутрішньої природи об'єкта влади (влада іманентна будь-якому соціальному феномену в широкому розумінні)», — пише І. Гобозов [68, с. 115]. Таким чином, подібне пояснення акцентує увагу на певних природних, несоціальних коренях влади, які завжди виявлялися в минулому, визначають окремі аспекти функціонування цього складного соціополітичного феномена сьогодні та будуть впливати на кратологічну сферу суспільно-політичних відносин у майбутньому.

Розуміння й тлумачення влади як «біосимволічного феномена» або «біосоціального явища» тісно пов'язані з одним із найбільш пріоритетних напрямів сучасних наукових досліджень соціально-гуманітарного спрямування — дискурсологією. Вона акцентує увагу на необхідності вивчення смислового поля політики, невід'ємною складовою якого є з'ясування специфіки царини владних відносин. Зрозуміло, що базовим поняттям дискурсології є поняття «дискурс», яке, залежно від конкретного предмета досліджень, отримує додаткове змістове навантаження

(скажімо, «дискурс влади», «аксіологічний дискурс» тощо). Російські політологи О. Русакова та Д. Максимов визначають політичні дискурси як «важливих агентів політичної комунікаційної мережі, що виступають у ролі ретрансляторів, кодів і континуумів сенсів, цінностей, ідей, образів, думок, інтерпретацій та інших ментальних і віртуальних утворень» [197, с. 26]. Російська дослідниця М. Старкова, у свою чергу, пропонує розуміння політичного дискурсу як «сукупності тем, що стають предметом обговорення», а це висуває перед науковцем вимоги аналізу конкретної політичної ситуації в її динамічному та статичному вимірах [211, с. 238].

Серед перспективних векторів розвитку сучасної дискурсології, на наш погляд, необхідно виділити концепцію політичної рефлексії. З огляду на специфіку вивчення природи політичної влади цей дослідницький напрям є особливо цікавим. Адже функція рефлексії виводить політику на більш високий рівень абстракції, дозволяючи вирішувати фундаментальні, «вічні» проблеми політичного життя. Однією з центральних проблем політичної рефлексії є питання про визначення найоптимальніших обсягів розмежування сфер впливу влади та суспільства, держави та громадян на основі теоретичного й філософського осмислення тих політичних процесів, які відбуваються в конкретний період у тій чи тій країні та створюють, за висловом С. Мілля, «подвійну узду», що стримує і державу, і народ. За словами російської дослідниці Т. Алексєєвої, розв'язання представленої проблеми передбачає дослідження таких питань:

- аналіз фундаментальних засад політики;
- вивчення універсальних законів і принципів політики та влади, їхніх інституціональних і символічних форм;
- розгляд людського виміру політики;
- філософське осмислення основних концепцій політичних відносин, структур влади, етичних і ціннісних аспектів політики, її морального змісту [2, с. 12].

Таким чином, у межах представленого дослідження ми здійснюємо спробу аналізу з методологічних позицій сучасної дискурсології загалом і політичної рефлексії зокрема — найактуальніших питань кратологічної тематики. Так, одним з найбільш суперечливих дискурсів останніх десятиріч є дискурс щодо пошуків відповідей на питання: «Чи має бути політична влада безперервним діалогом із суспільством?» Відповідь на це питання намагався аргументовано сформулювати і філософ, соціолог, представник Чиказької соціологічної школи, один із засновників

символічного інтеракціонізму Дж. Г. Мід. Зокрема науковець розглядає поняття «діалог» як одну з базових категорій власної концепції. Він був переконаний у тому, що діалог як провідна форма спілкування в суспільстві обумовлений самою природою людини. Отже, діалог має універсальний соціальний характер, його дія поширюється на всі сфери суспільного життя, в тому числі й на політику, а значить і на владні відносини. Такі взаємовідносини людини та влади Дж. Г. Мід називає діалогом із символічним середовищем. Адже завданням діяльності влади є створення символів, завдяки яким у соціумі мають упорядковуватися цінності. На думку автора концепції символічного інтеракціонізму, ранговий порядок цінностей, утворений у тому числі й завдяки зусиллям влади, є раціоналізацією людської поведінки в суспільстві [181, с. 72]. Специфікою політичного діалогу є те, що він протиставляється насильницькій владі та владі експертів. Подальший розвиток політичного діалогу, зростання його значення в суспільстві спричинить, на переконання Дж. Г. Міда, трансформацію політичної влади від «влади знищення» до «влади творення», перетворюючи її на більш функціональне явище [277, Р. 286—287].

Концепцію символічного інтеракціонізму Дж. Г. Міда сучасні дослідники розглядають як своєрідний прообраз комунітарної демократії сьогодення — демократії, заснованої на пріоритетному визнанні ідей та цінностей комунітаризму, який визнає засадничим принципом побудови будь-якого суспільства універсальні відносини братерства. Відповідно, навіть суб'єкти влади, провідні політичні актори мають розумітися як рівні серед рівних. Учений стверджував, що світ побудовано на основі принципу «універсального сусідства», тому в політиці виникає ефект симетричності владних відносин, бо позиції владарюючого та підвладного не є сталими й незмінними, вони не можуть зберігати статус-кво постійно, рано чи пізно владарюючий і підвладний можуть помінятися своїми ролями [277, р. 275]. Зрозуміло, що подібна періодична ротація владарюючих та підвладних є можливою лише за умов розвинутої (фактичної), а не формальної демократії. Адже саме прозорий, відкритий, вільний виборчий процес забезпечує відповідні зміни у структурі суб'єкт-об'єктних відносин влади.

Російський науковець С. Поцелуєв, докладно дослідивши концепцію символічного інтеракціонізму Дж. Г. Міда, дійшов висновку, що такий політичний діалог, який було проаналізовано американським автором, виступає формою особливої «командної» влади. Чи не найбільш виразною характеристикою цього ти-

пу політичної влади є те, що за таких умов виявляється абсолютна неможливість протиставляти «взаєморозуміння» між ідентичностями людей, які вступають у політичний діалог. Усі його учасники (сторони) перебувають на певному рівні взаєморозуміння із самого початку, ще до вступу до діалогу. До того ж, ці сторони потребують одна одної для вирішення спільної проблеми — досягнення спільного (загального) блага. Таким чином, політичний діалог є виявом ситуативно-симетричної влади, яка певною мірою суперечить владі інституціональній, може розглядатися як своєрідний виклик для неї. Отож, політичний діалог є формою функціональної влади [181, с. 75].

На нашу думку, можна стверджувати, що політичний діалог є необхідною складовою у структурі політичної влади, якщо ми ведемо мову про розвиток демократії в сучасному інформаційному (постіндустріальному) світі. Влада, яка не спирається або принаймні не намагається досягти взаємопорозуміння, злагоди в суспільстві, не буде у змозі функціонувати ефективно та продуктивно. Безумовно, досягнення абсолютної владної симетрії політичного діалогу є утопією, але прагнення влади його налаштувати максимально відкрито й оптимально є обов'язковим для забезпечення реального демократичного поступу будь-якого суспільства.

Встановленню максимально симетричного політичного діалогу у відносинах влади може сприяти політична ідеологія. Тому достатньо аргументованим, на наше переконання, є припущення про те, що ідеологія будучи певною інтелектуальною схемою політики, може розглядатися як, одна з провідних засад влади. Казахстанський дослідник Б. Каріпов визначає ідеологію як засіб спрощення політики, інструмент формалізації суспільної самосвідомості. Ідеологія є нормативно-символічною складовою політики та влади, вона формулює схематичні й розгорнуті картини минулого, сьогодення і майбутнього. Ідеологія, раціоналізуючи політику, через проектування політичного простору вибудовує ті чи інші конфігурації владних відносин, які становлять осереддя політики [117, с. 283, 284].

Посилення у ХХ столітті значення та впливу ідеології на суспільне життя детермінувало зростання професіоналізації політики. Це, у свою чергу, зумовило кардинальні зміни у структурі влади, особливо суттєво трансформувало вимоги до суб'єктів політичної влади. Поняття «професійний політик» у сучасному його розумінні сформувалося саме за останнє століття під впливом багатьох чинників, одним з найвагоміших з них став ідеологічний.

З іншого боку, суттєва зміна вимог до професійних політиків дала імпульс до переорієнтації (докорінної або часткової) самих ідеологій, доктринальних систем як на теоретико-концептуальному рівні, так і на програмно-політичному та актуалізованому (це є базові рівні функціонування політичних ідеологій, виокремлені російським політологом О. Соловйовим) [172, с. 337, 338]. У свою чергу, Б. Каріпов зазначає, що «формування й поширення ідеологій стало прерогативою особливої професійної страти, що призвело до якісної перебудови політичного простору та перетворення діяльності з виробництва нормативно-символічних конструкцій на самостійний ідейно-політичний процес. ...ідеології визначили той етап розвитку політики, коли сутністю політичної гри, квінтесенцією налагодження відносин людини з владою виявився захист групових інтересів і заснованих на них індивідуальних прав. У цих умовах політична стабільність і розвиток стали немалою мірою визначатися характером уявлень суспільства, які, у свою чергу, залежали від здатності тієї чи іншої ідеологічної конструкції логічно «перекинути» сьогодення та спроектувати майбутнє» [117, с. 285].

Проблему професіоналізації політики одним з перших почав ґрунтовно досліджувати видатний німецький науковець Макс Вебер, який належить до засновників сучасних соціології та політології. Учений у своїй відомій праці «Політика як покликання і професія» вказав на те, що політика, подібно до інших сфер діяльності людей, потребує високого фахового рівня, певного хисту і специфічних особистісних рис від того індивіда, який присвячує їй своє життя. Причому, на переконання М. Вебера, оскільки політика безпосередньо пов'язана з питаннями здійснення влади, то і професійний політик є тією особою, яка спрямована передусім на досягнення влади. Він писав: «Отже, «політика», судячи з усього, означає прагнення до участі у владі або здійснення впливу на розподіл влади, чи то між державами, чи то всередині держави між групами людей, які вона в себе включає». При цьому політику варто досліджувати через вивчення специфіки діяльності того чи іншого державного чиновника. Тому дослідникові політики та влади потрібно мати на увазі: «той, хто займається політикою, той прагне влади: або влади як засобу, підпорядкованого іншим цілям, або влади «заради неї самої», щоб насолоджуватися почуттям престижу, яке вона дає». Отже, видатний німецький дослідник дійшов висновку: «Можна займатися «політикою» — тобто прагнути впливати на розподіл влади між політичними утвореннями і всередині

них — як у ролі політика «за випадком», так і в ролі політика, для якого це побічна або основна професія, така сама, як і в економічному ремеслі» [48, с. 646, 652].

Розглядаючи політику як покликання і як професію, М. Вебер фактично дав поштовх до нового напрямку досліджень влади — вивчення різновидів влади залежно від її природи. Адже саме так владу можна поділяти на власне політичну й неполітичну. Неполітична влада виникає там, де функціонує політика для інших — це влада економічна, культурна, соціетальна. Власне політична влада спостерігається тоді, коли політика здійснюється для себе, тобто формує власну сферу діяльності. Утім, і власне політична влада може виявитися неполітичною. Це відбувається в ситуаціях, коли дія влади поширюється за межі самої політики. Таку політичну владу Арістотель називав «недосконалою» [105, с. 148, 149].

Поділ влади на власне політичну й неполітичну, «досконалу» й «недосконалу» свідчить про різноманітність способів і стилів владарювання, які залежать, зазвичай, від ключових особливостей тієї чи іншої політичної системи. Авторитетні російські політологи М. Ільїн та А. Мельвіль зазначають, що основними критеріями розрізнення способів і стилів владарювання є:

а) те, як саме приймаються політичні рішення, що включає процес вибору цілей і засобів їх досягнення;

б) впровадження цих політичних рішень у життя, тобто послідовність дій щодо мобілізації необхідних ресурсів і нейтралізації політичної протидії цьому [105, с. 154].

Політологічний дискурс кінця ХХ століття поповнився новим поняттям — «глобальне управління» (англ. *global governance*). Глобальне управління зумовлює необхідність вироблення якісно нових методологічних підходів до з'ясування проблематики трансформації природи влади, зокрема її соціопсихологічних аспектів. Назване евристичне завдання неможливо виконати, не дослідивши хоча б у загальних рисах специфіки феномена глобального управління.

Так, російська дослідниця М. Лебедева на основі аналізу сучасної західної глобалістики виокремлює кілька підходів до розуміння сутності глобального управління. Перший підхід акцентує увагу на необхідності формування єдиного світового уряду. Утім, варто зауважити, що наведена позиція має значно більше противників, аніж прихильників. Прибічники другого підходу пропонують здійснити реформування міжнародних організацій, передусім ООН, яка має постати реальним центром світового

управління, а її структурні підрозділи та інституції повинні виконувати функції своєрідних міністерств і відомств. Необхідно зазначити, що у представленого підходу до розуміння глобального управління також є чимало опонентів та критиків, адже надцентралізація в рамках функціонування єдиної міжнародної організації є фактично неможливою за сучасних умов [136, с. 317]. Отож, для більш системного аналізу феномена глобального управління М. Лебедева пропонує враховувати такі його ключові параметри: 1) участь різних акторів; 2) відсутність ієрархічності зв'язків між ними; 3) розмаїття форм і методів взаємодії; 4) використання переговорів для узгоджень [136, с. 324].

Таким чином, актуальність дослідження перспектив упровадження в політичну практику механізмів глобального управління може бути пояснено тим, що глобалізація відкриває перед людством цілу низку проблем, вирішення яких неможливе без суттєвої переорієнтації політики в цілому та політичної і державної влади перш за все. Вимога перегляду функцій влади, що обумовлюється суттєвою зміною її природи та її змістового наповнення за умов розгортання процесів глобалізації, пов'язана також з необхідністю вирішення тих глобальних проблем, які постали перед людством в останні десятиріччя минулого століття. Фактично, близько двадцяти років тому сформувався ще один парадокс влади: з одного боку, трансформації, які спостерігаються у «смысловому полі» політичної влади, тягнуть за собою розгортання найбільш гострих глобальних проблем сучасності; з іншого боку, ці глобальні проблеми багато в чому спричиняють загальні та/або часткові зміни базових характеристик влади.

Владу, владні відносини доцільно також розглядати в контексті досліджень політичної топології. Так, один із провідних російських фахівців у цій царині політологічного знання Ю. Качанов підкреслює, що політична реальність, або «поле політики», визначається «онтологічною даністю», всередині якої постійно змінюються взаємні відносини соціальних акторів «під комплексним впливом такого числа змінних, що це виключає можливість однозначного опису системи політичної дії» [118; 119, с. 14]. Відповідно ми можемо стверджувати, що вивчення проблеми соціопсихологічної природи політичної влади також не має спиратися на певні догматичні твердження, а передбачає застосування якомога ширшої евристично-методологічної бази наукових пошуків.

Це пояснюється й тим, що розмаїття всіх різновидів та аспектів, способів і стилів, принципів і парадоксів влади не може бути

зведено до певних, тією чи іншою мірою формалізованих, понять, категорій, дефініцій. Адже влада як категорія політичної науки та явище політичного життя є надто складним феноменом. Саме тому наукове дослідження політичної влади має спиратися на системність аналітичного розгляду та синергію методологічних підходів. Застосування таких дослідницьких принципів, на наш погляд, дозволить розкрити феномен парадоксів владних відносин. Сутністю парадоксів владних відносин є з'ясування природи влади, вивчення механізмів владарювання, віднайдення першопричини влади та похідних і залежних від неї явищ, процесів, інститутів політичного життя суспільства.

Найперший парадокс влади — це проблема подвійної, амбівалентної ролі влади та її впливу на суспільство, на кожну окрему особистість. Причому не має значення, ким є така особа — суб'єктом чи об'єктом влади. Адже в обох позиціях можлива ситуація, коли особа потрапляє в пастку влади, а влада перетворюється із засобу досягнення певних цілей (суспільно значущих, вузькогрупових або індивідуальних) на самоціль. Доречно вважати, на нашу думку, що більшість із розроблених у рамках суспільно-політичного знання кратологічних концепцій покликані дати пояснення саме цьому парадоксові влади, а також запропонувати суспільству ті чи інші шляхи уникнення названого перетворення влади.

Сучасні кратологічні концепції можна класифікувати за кількома критеріями, передусім спираючись на логіко-гносеологічний аналіз. Усі відомі концепції влади необхідно поділити на дві великі групи:

1) атрибутивно-субстанціальні концепції, прибічники яких тлумачать владу як атрибут, субстанційну властивість суб'єкта або навіть як просто самодостатній «предмет» чи «річ»;

2) реляційні — кратологічні концепції, що описують владу як соціальні відносини та взаємодію на елементарному й на складному комунікативних рівнях [85, с. 109].

Атрибутивно-субстанціальні концепції влади, у свою чергу, можна поділити на такі:

— потенційно-рольові — в їхніх межах влада розуміється як здатність або можливість нав'язування волі якимось суб'єктом; цей підхід найбільш властивий німецькій суспільно-політичній думці (погляди Г.В.Ф. Гегеля та К. Маркса, Ф. Фіхте та А. Шопенгауера, Ф. Ніцше та М. Вебера, які оперували поняттями «вольові властивості», «вольові відносини», «жага (воля) влади», «енергія та воля надлюдини», «воля економічно пануючого класу» тощо);

— інструментально-силові — влада розглядається не стільки як певний абстрактний потенціал, скільки як реальний засіб примусу, своєрідна й найбільш ефективна форма силового впливу. Представлена традиція поширена в англо-американській політологічній спадщині (наприклад, для Т. Гоббса влада — це радше «влада зробити», аніж «влада над людьми», для Д. Кетліна та Г. Моргентау це силовий вплив політичного суб'єкта, який контролює певні ресурси та за необхідності навіть використовує пряме насильство);

— структурно-функціональні — концепції, в яких влада виступає особливою інтегративною властивістю соціальної системи, яка має на меті підтримку її цілісності, координацію спільних колективних цілей з інтересами окремих елементів, а також забезпечення функціональної взаємозалежності підсистем суспільства на основі консенсусу громадян і легітимізації лідерства; прихильниками цього підходу були такі авторитетні науковці, як Т. Парсонс, Д. Істон, Г. Алмонд, М. Крозьє [48; 85, с. 110; 131; 157; 162].

Реляційні концепції влади засновані на таких наукових підходах до тлумачення сутності цього соціополітичного феномена:

— поведінковий (біхевіористський), згідно з яким усе розмаїття владного спілкування редукується в елементарні мікровідносини між поведінками двох індивідів-акторів та їхніми впливами один на одного (найвідоміші представники — Г. Лассуелл та А. Каплан);

— інтеракціоністські — прихильники цих теорій вважають, що владні відносини є особливим способом обміну ресурсами між людьми (П. Блау) або асиметричної взаємодії зі зміною ролей акторів під час розподілу зон впливу (Д. Ронг), або провідного «стабілізатора» в сукупності суспільних відносин, що забезпечує регулювання конфліктів із приводу розподілу та перерозподілу тих чи інших ресурсів (Р. Дарендорф, Л. Козер);

— комунікативні (Х. Арендт, Ю. Хабермас) та постструктуралістські (М. Фуко, П. Бурдьє) — вони розглядають владу як багаторазово опосередкований та ієрархізований механізм спілкування між людьми, що розгортається в соціальному полі та просторі комунікації [44; 83; 84, с. 111; 269; 271; 272].

Окрім зазначених концепцій і підходів більш системному вивченню соціополітичної та соціопсихологічної природи феномена політичної влади, на нашу думку, може слугувати розгляд кратологічних аспектів у напрацюваннях окремого напрямку сучасної політичної науки — концепції політичної конкуренції.

Відповідно до базових ідей цієї концепції, політичну конкуренцію можна тлумачити так. По-перше, як процес, під час якого здійснюється спроба досягти успіху у політичній діяльності шляхом усунення або випередження суперників, котрі намагаються досягти аналогічної мети (визначення вітчизняного дослідника М. Головатого) [71, с. 103]. Виходячи з наведеного визначення політичної конкуренції, політична влада з точки зору її соціопсихологічних характеристик може розглядатися подвійно: як засіб (ресурс), завдяки якому можливе досягнення поставленої мети політичними акторами, та як основний прояв успіху в царині політичної діяльності, адже саме досягнення, здійснення й утримання політичної (державної) влади є провідною метою діяльності у світі політики.

По-друге, політичну конкуренцію частина дослідників розглядає як одну з найбільш сутнісних, онтологічних рис (ознак) політики, котра демонструє, що політична взаємодія є результатом зіткнення різних групових інтересів, норм і правил, цінностей і традицій, інших компонентів владного протиборства (підхід, який обґрунтовує російський учений О. Соловйов) [172, с. 59—60]. Іншими словами, політична конкуренція, політичне протиборство або (у крайніх виявах) політична боротьба є невід'ємними складовими соціопсихологічної структури влади. Влада — це завжди конфлікт, який виникає та розгортається у процесі зіткнення різних інтересів. Причому варіанти вирішення такого конфлікту можуть бути різноманітними, єдине, що їх об'єднує, — пошуки максимального зиску за умов мінімальних витрат. «Логіка використання політичної влади є такою самою, як і логіка вибору в будь-якій іншій царині діяльності. У раціональних істот є цілі, яких вони прагнуть досягти, і вони застосовують засоби, котрі мають, таким чином, який максимізує досягнення цих цілей», — підкреслював французький дослідник Е. де Ясаї [257, с. 11].

По-третє, політична конкуренція — це вияв взаємодії між двома й більше групами еліт у боротьбі за владу на більш чи менш регулярних і відкритих виборах (згідно з моделлю конкурентної елітистської демократії Й. А. Шумпетера [206, с. 153]. Так, один з найвідоміших соціологів й економістів ХХ століття Йозеф Шумпетер був переконаний, що демократія — це завжди конкурентна боротьба. Тому вчений зауважував: «Демократичний метод — це такий інституціональний устрій для прийняття політичних рішень, у якому індивіди набувають владу приймати рішення шляхом конкурентної боротьби за голоси виборців» [255, с. 355]. Не дивно, що однією з найважливіших соціальних

функцій політики науковець вважав конкурентну боротьбу за владу й посади. Причому сама конкурентна боротьба («виробництво» за Шумпетером. — С.Б.) є дуже часто «випадковою» відносно отримання «прибутків» [255, с. 356, 357]. Таким чином, в основі соціопсихологічної природи влади лежить конфліктність. Утім, це є особливий різновид конфліктності — конструктивний, спрямований не стільки на зруйнування, скільки на активну перетворювальну діяльність, готовність до постійних змін, що передбачає, зокрема, високий ступінь адаптивності.

По-четверте, політична конкуренція постає виявом боротьби, властивої політичному полю, на якому діють різнодистанційовані відносно влади суб'єкти (концепції М. Вебера, П. Бурдьє) [177, с. 164—165]. З точки зору кратологічної теорії концепція політичного поля може розглядатися як спроба пояснити подвійний ефект політичної влади, що характеризує її природу, і її сутність (внутрішній зміст) незалежно від історичного часу, особливостей соціальних, політичних, економічних, культурних характеристик того чи іншого суспільства, тієї чи іншої держави. Видатний французький філософ і соціолог П'єр Бурдьє називає цей феномен ефектом універсалізації або ефектом нормалізації. Такий ефект легітимізує діяльність політичної (передусім державної) влади, подвоює її соціальний вплив у суспільстві. Причому дія такого ефекту має перш за все психологічне, а не юридичне підґрунтя. «У диференційованому суспільстві ефект універсалізації є одним з найбільш могутніх механізмів, через які здійснюється символічне домінування або, інакше кажучи, легітимація певного соціального порядку», — писав мислитель [44, с. 113]. Отож не дивно, що основою інституціалізації політичного поля, відповідно до концепції П. Бурдьє, виступає політична влада [42; 43].

Як бачимо, проблематика дослідження влади є невичерпною. Тим більше це стосується політичної та державної влади, адже поки функціонує суспільство у формі складних організаційних спільнот та ієрархієзованих співтовариств, у яких одними з системотворних є відносини панування-підпорядкування, доти актуальність вивчення влади буде тільки зростати. Тому необхідність більш поглибленого розгляду влади як одного з найскладніших соціополітичних феноменів є безсумнівною для сучасної політичної науки.

Як уже зазначалося, термін «влада» є одним з найбільш полісемантичних понять у науковому лексиконі сучасної політичної науки. Вітчизняний науковець Є. Цокур пише, що семантика

слова «влада» є вкрай варіативною, а сам цей термін використовується часом для позначення абсолютно різнорідних явищ, які допускають різноманітні інтерпретації [238, с. 15]. З одного боку, особливості функціонування політичної влади неодмінно передбачають утворення та реалізацію примусового, обов'язково вертикального (згори вниз — від владарюючих до підвладних) характеру відносин владарювання. Так, Макс Вебер підкреслював, що відносини влади не є іманентними, притаманними конкретним особам, бо політична влада відображає асиметричні стосунки між індивідами, будучи пов'язаною з особистими якостями носіїв влади, а не з їхнім соціальним станом [270]. Отже, на нашу думку, такі характерні властивості влади, як «вертикальність» її відносин та їхня асиметричність, одночасно є взаємозалежними та взаємозумовленими.

З іншого боку, системний розгляд політичної влади вимагає аналізу співвідношення влади й інтенції, тобто співвідношення відносин владарювання-підкорення та спрямованості свідомості, мислення того чи іншого індивіда, який може виступати як суб'єктом, так і об'єктом відносин владарювання. Причому відносини інтенції зумовлюють таку спрямованість мислення та дій індивіда, яка спирається на певні наміри, чітко визначену мету. Оскільки відносини інтенції у своїй основі базуються на механізмах психологічного характеру, які не завжди можна чітко визначити й логічно осмислити, то не дивно, що серед дослідників не сформульовано єдиної думки щодо проблематики визначення співвідношення влади й інтенції. Саме зазначена проблематика, на наш погляд, потребує подальших наукових розробок і теоретичного, і прикладного характеру.

Так, деякі з дослідників включають інтенцію до числа атрибутивних властивостей влади, бо природа політичної влади завжди або майже завжди спирається на необхідність досягнення поставлених цілей, реалізації раніше сформованих намірів і завдань. Друга група науковців розмежовує обидва поняття, наголошуючи на тому, що політична влада — це, передусім відносини. Причому відносини, які спираються на вплив владарюючого суб'єкта на підвладних індивідів, які стають об'єктами не лише такого впливу, але й об'єктами політичної влади в цілому [99, с. 23, 21]. Іншими словами, розгляд відносин влади в контексті дослідження категорії «інтенція» передбачає обов'язкове врахування складових соціального та психологічного характеру, без аналізу яких неможливе всебічне та системне осмислення феномена влади в цілому.

Тлумачення влади як відносин може базуватися також на позиції однієї з двох протилежних інтерпретацій структурування політики. Перший підхід — веберівський — пов'язаний із цінностями індивідуалізму. Його прихильники надають перевагу індивідуальним агентам як основним суб'єктам, акторам політичних відносин [196]. Другий підхід, близький до холізму — спирається на розгляд політики як своєрідної ієрархії «цілісностей», що формують духовну єдність, нематеріальну структуру суспільства. Тому, відповідно до цього підходу, пріоритет у розгляді відносин влади як ядра політики надається всьому, що пов'язане зі «співтовариством», порівняно з тим, що асоціюється з індивідуалізмом [3]. Як пише російський учений В. Желтов, «вказана дихотомія в розумінні й інтерпретації влади знаходить своє вираження і в класичному словнику: *potentia* (влада в тому сенсі, що пов'язано з дією, наприклад, індивіда) та *potestas* (влада, що розуміється як те, що дозволено робити правилами політичного співтовариства). І це означає, що сутність влади отримує своє вираження у взаємодії між індивідом і тим чи іншим колективом або як мінімум між двома індивідами. А тому влада постає як відносини. І більше того, вона сама є відносинами» [99, с. 20—21]. Безумовно, що реалії останнього часу висувають перед дослідниками вимоги необхідності поєднання обох цих підходів, урахування і якостей *potentia* влади, і особливостей *potestas* у структурі цього складного феномена.

Протилежною наведеному тлумаченню сутності політичної влади є позиція одного з найавторитетніших соціологів — Толкотта Парсонса, котрий розглядав владу як засіб упорядкування політичних процесів. На думку вченого, наявність влади в руках суб'єкта дає йому можливість виконувати свої політичні зобов'язання та функції. Влада в такому разі постає не як атрибут акторів чи відносин, а як властивість або ресурс тієї чи іншої соціальної та/або політичної системи. Дослідник стверджував: роль влади полягає в тому, що політичні лідери, які від суспільства отримали мандат на прийняття політичних рішень і формування публічної політики, мають забезпечити досягнення соціально важливих цілей, використовуючи владу як політичний ресурс. Тоді влада стає похідною від легітимних повноважень і зосереджується в деперсоніфікованій інституційній системі [90, с. 87—88; 278]. Таким чином, для Парсонса влада — це певний обсяг повноважень, делегований окремим суб'єктам та інститутам суспільством.

Не дивно, що погляди Парсонса на владу, її природу, сутність і соціальне призначення знайшли велику кількість прихи-

льників у середовищі політичних дослідників і були покладені в основу багатьох сучасних концепцій демократії. Саме за умов функціонування сучасної демократії влада (як політична, так і державна) набуває свого «третього виміру», встановлюючи контроль не лише над поведінкою підвладних агентів через ухвалення рішення або відмову від нього, але починає контролювати також і цінності та переконання населення шляхом формування у громадян згоди зі статусом-кво. Фактично, йдеться про застосування з боку владарюючих суб'єктів новітніх технологій маніпулятивного характеру, які дозволяють нав'язувати громадянам таке бачення їхніх інтересів, яке є вигідним для носіїв влади. Автор концепції «третього виміру влади» професор політичних наук Сьєнського університету Стівен Люкес як основу владних відносин пропонує розглядати «конфлікт інтересів», які не завжди чітко артикульовані, але задоволення яких з точки зору суб'єктів та об'єктів влади має однаково велике значення. У такому випадку влада розуміється як «функція колективних сил і соціальних механізмів» [275, р. 12].

Науковець із Фінляндії Мікку Ківінен у праці «Прогрес та хаос: соціологічний аналіз минулого й майбутнього в Росії», у свою чергу, пропонує досліджувати феномен владних відносин, спираючись на п'ять основних напрямів аналізу влади, які, на його думку, сформувалися в сучасній політології: 1) дослідження еліт як суб'єктів владних відносин (традиція, що бере свій початок від А. де Токвіля та Ч. Р. Міллса); 2) теорія прийняття рішень, що розкриває механізм відбору найзначиміших проблем, які вимагають вирішення, оскільки невирішеність таких проблем має найбільш суттєві наслідки для суспільства в цілому (концепція Р. Даля); 3) варіант аналізу влади, який указує на проблему поєднання або непоєднання змісту реальних інтересів суспільства та способу прийняття рішень (П. Бахрах і М. Барац, М. Кренсон); 4) зосередження уваги на значущості гегемонії як форми контролю над ідеями й думками (А. Грамші, С. Люкес); 5) проблематика дискурсивної влади (М. Фуко) [101, с. 85—86].

На наш погляд, виокремлення Ківініном зазначених п'яти основних напрямів аналізу влади є одним з найудаліших у сучасній політичній науці, тому що їх вивчення дозволяє більш системно розкрити не лише всеохопний зміст владних відносин, але й простежити еволюцію наукових поглядів на феномен влади в рамках соціально-гуманітарного знання в цілому. Найцікавішою у цьому контексті, на думку автора, є проблематика розгляду владних відносин крізь призму базових ідей теорії прийняття рішень; ана-

ліз особливостей прояву владного впливу за умов реальної та формальної (фасадної) демократії, тобто питання поєднання або не-поєднання змісту реальних інтересів суспільства та способів владної діяльності; дослідження специфіки взаємодії влади та царини політичної свідомості й політичної культури.

Дослідження концептуальних особливостей розгляду проблематики природи політичної влади було б неповним, на нашу думку, без урахування провідних ідей концепцій модернізації та постмодернізації суспільства. Ці концепції є цікавими з огляду на представлену в даній роботі проблематику, бо вони окреслюють провідні напрями трансформації сучасної цивілізації та сучасних суспільств, а, отже, вказують на ті зміни, які спостерігаються в царині владних відносин. Ключовим поняттям зазначених концепцій є термін «модернізація». Політична модернізація, за словами одного з найавторитетніших теоретиків дискурсу постмодерну, американського науковця Р. Інглгарта, є «передусім процесом, у ході якого збільшуються економічні й політичні можливості даного суспільства...» [107, с. 8]. За цих умов кардинальним чином трансформується політична влада: з одного боку, вона втрачає свій сакральний зміст і значення, що зумовлює зменшення її авторитету в суспільстві; а з іншого, спостерігаються тенденції до суттєвих змін у самій природі влади.

Важливими змінами, що спостерігаються в сучасних суспільствах під впливом процесів модернізації та постмодернізації, є трансформації, що відбуваються в царині політики, зокрема набуття нею рис добровільності. Це виявляється, передусім, у посиленні різних форм громадянської активності в політичному житті держав, де здійснюються модернізаційні та постмодернізаційні перетворення. Такі зміни в модернізаційних концепціях отримали назву «волонтаріант». Добровільність (волонтаріант) здатна інтегрувати в чинну політичну систему та надавати масового характеру тим суспільно-політичним рухам і організаціям, які до цього перебували на позиціях політичних аутсайдерів. Такі раніше неформальні рухи та організації стають міцним підґрунтям для розвитку й посилення демократичних процесів. Політичну діяльність у царині волонтаріанту можна умовно поділити за такими напрямками. По-перше, це діяльність у соціальній сфері, яка включає в тому числі благодійність у різних її формах, адже сьогодні благодійність може виступати і як різновид політичної діяльності або застосування політичних технологій. По-друге, добровільність у політиці може виявлятися у сфері культури та освіти, які відіграють провідну роль у процесах по-

літичної соціалізації. По-третє, волонтаріант реалізується на рівні міжнародної діяльності, що, зокрема, пояснюється розгортанням як процесів глобалізації, так і поширенням руху антиглобалістів [153, с. 48, 49].

Таким чином, унаслідок розгортання політичної добровільності (волонтаріанту) зазнає значних трансформацій природа політичної влади — її можна тлумачити за цієї ситуації не лише як певні особливості соціопсихологічного характеру окремих осіб, що виявляють високу соціальну й політичну активність, але і як ті чи інші риси (властивості), притаманні будь-якому індивідові в сучасному суспільстві. Це означає, що політична влада сама по собі вже не розглядається як щось особливе, наділене певними винятковими рисами; названий соціополітичний феномен постає інструментом, котрий використовується з метою оптимізації суспільно значущої діяльності, мобілізації соціальної та політичної активності.

Розглядаючи базові підходи до тлумачення феномена політичної влади, що були сформульовані передусім у другій половині минулого століття, не можна не відзначити особливості погляду на владу одного з найавторитетніших соціальних філософів ХХ століття, французького вченого Мішеля Фуко, який розробляв у пізній період своєї творчості концепцію генеалогії влади. Ця концепція на думку автора, може розглядатися як ключова кратологічна парадигма у світлі теорій постмодернізму та виходячи з провідних наукових дискурсів, які висуває інформаційна цивілізація сьогодні. Відповідно до ідей концепції генеалогії влади знання генерує владу, перетворюючи людей на підданих і дозволяючи управляти ними за допомогою того самого знання. Таким чином, утворюється своєрідне «замкнуте коло», сутністю якого, якщо перефразувати відому формулу Карла Маркса, стає таке правило: «знання — влада — знання». І, на наше переконання, теоретичні та практичні пошуки ефективних шляхів виходу з цього «замкнутого кола» стають одним із провідних завдань не лише сучасної політичної науки, але й таких галузей соціального знання, як соціальна філософія, соціальна психологія, соціологічна наука.

Повертаючись до концепції генеалогії влади Фуко, варто зазначити, що французький науковець, досліджуючи найгісніший зв'язок між владою та знанням, увагу акцентував на проблемі розгляду структурних відносин влади, формулюючи дискурс мікрофізики влади. Мікрофізика влади описується Фуко через численні суперечності, які вноормовуються завдяки застосуванню трьох базових інструментів влади: 1) ієрархічного спостережен-

ня, тобто здатності офіційних інстанцій охоплювати всю сферу власного контролю одним поглядом; 2) здатність виносити судження, які нормалізують соціальну ситуацію, та карати тих, хто порушує соціальні норми; 3) здатність спостереження за суб'єктами та винесення суджень про людей і їхню поведінку [3, с. 421, 426; 269].

Науково обґрунтованим, з точки зору автора, є також поділ усіх концепцій влади на три великі групи: соціологічні, філософські та юридичні концепції, який детально аналізує український учений Є. Цокур. Як він зазначає, соціологічні концепції влади акцентують увагу на соціальних відносинах з приводу влади. Подібні наукові дослідження розвиваються в межах окремої галузі — соціології влади. Є. Цокур у соціології влади виділяє групу секційних і групу несекційних концепцій влади. Так, перший напрямок характеризується як групова концепція влади або як традиція реалізму, вона йде від праць Т. Гоббса та М. Вебера, була продовжена такими авторитетними науковцями, як Г. Лассуел, Р. Даль, С. Люкес, Е. Гідденс. У рамках традиції реалізму влада розглядається як асиметричне відношення, що включає актуальний або потенційний конфлікт між індивідами. При цьому владарюючі суб'єкти здатні впливати на інших, долаючи їх опір. Секційна концепція влади спирається на твердження про те, що зростання влади одних індивідів та груп спричиняє зменшення влади інших індивідів і груп (ідея нульової суми) [238, с. 16—17].

Друга традиція — несекційна концепція влади заперечує ідею нульової суми, висуваючи припущення, що влада може здійснюватися заради загальної вигоди, спільного зиску. Влада, згідно з базовими постулатами цієї традиції, розглядається як колективний ресурс, як здатність досягти певного суспільного блага. Влада досліджується крізь призму її провідної характеристики — легітимності, тому підкреслюється її належність не окремим індивідам або соціальним групам, а суспільству загалом. Витоки цієї групи концепцій влади беруть початок від праць Платона, Арістотеля, пізніше такі ідеї розроблялися Т. Парсонсом, Х. Арендт, частково — М. Фуко [238, с. 17].

Науково евристична та емпірично практична цінність соціологічних концепцій влади, на наш погляд, полягає, передусім, у тому, що фіксація прикладних аспектів взаємодії влади та суспільства дозволяє розширити семантику тлумачення феномена влади, озброює вченого-політолога додатковим методологічним інструментарієм. Саме соціологічні концепції влади, на переконання автора, дозволяють здійснити найбільш комплексне дослідження

всіх суспільно значущих аспектів її функціонування, розкрити дихотомію «суспільне благо та/або особиста вигода» у відносинах влади, виходячи з історичних і полідисциплінарних науково окреслених позицій.

До філософських концепцій влади, у свою чергу, можна віднести ті, в котрих влада розглядається як загальна абстракція, універсальний регулятор суспільного життя, наукова категорія, що має певні етичні ознаки. На думку Є. Цокура, прихильники філософського погляду на дослідження феномена влади здійснюють найширший системний аналіз від «влади-ідеї» до «влади-реальності» [238, с. 20].

Скажімо, російська дослідниця Р. Хомелева формулює онтологічну концепцію влади, пропонуючи аналізувати владу у трьох вимірах: матеріальному, психологічному та духовному. Матеріальна природа влади — це сукупність об'єктивних, речово-енергетичних, технологічних, антропологічних передумов та умов, під визначальним впливом яких сутнісні відносини влади (владарювання, підпорядкування, вплив, контроль і управління) набувають свого видимого зовнішнього «соціального тіла», організації. Психологічний вимір влади показує залежність влади від соціально-психологічних детермінант (традицій, звичок, коливань суспільних настроїв, особистих якостей суб'єктів влади); вказує на ступінь соціалізації влади та її адаптованість у тому соціокультурному просторі, в якому вона функціонує. «Тому онтологічні засади влади на рівні психологічної природи владної взаємодії асоціюються й ототожнюються, передусім, з розумною «осмисленістю», адекватністю, адаптивністю взаємодії суб'єкта влади та об'єкта впливу», — робить висновок Р. Хомелева. Нарешті, духовна природа влади виявляє себе як сутність політичної волі, «турботи», що охоплює усі сфери й аспекти людського буття. Дослідниця зазначає: «Така влада стає «волею, що творить», причому вона не виключає й не пригнічує інші різновиди людського воління — волю до життя, господарчу волю, моральну волю, не прагне витіснити з повсякденного життя «дух народу», а робить спробу поєднати їх у певній гармонійній єдності» [236].

Значення розгляду філософських концепцій влади полягає, на переконання автора, в тому, що вони є невід'ємною складовою кратології як особливого наукового напрямку, бо саме філософський, більш абстрактний, умоглядний погляд на владу як соціальний феномен був історично першим. А отже, завдяки знанню цього конгломерату дослідницьких концепцій не лише розши-

рюються обрії наукового світогляду кожного науковця, але й забезпечується певне його відсторонення (ступінь якого є суто індивідуальною) від суто утилітарного розуміння політичної влади.

Юридичні концепції влади представлено в роботах відомих французьких правознавців Ж. Веделя, М. Дюверже, Ж. Бюрдо, які займалися дослідженнями на перетині юридичної та політичної наук. Так, професор права Жорж Бюрдо в десятитомному «Трактаті з політичної науки» (*G. Burdeau, Graité de Science Politique*) визначає політичну владу як чинність на службі ідеї. Це чинність, яка породжена суспільною свідомістю, вона призначена вести групу в пошуках загального добра і здатна, якщо буде потреба, зажадати від членів групи підпорядкування. Французький учений розрізняє три аспекти влади: юридичний, психосоціологічний та історичний. Влада як юридичний феномен, наприклад, є енергією правової ідеї, що склалася в суспільній свідомості в рамках глобального суспільства [236, с. 21]. Отож, не дивно, що Бюрдо є одним з найавторитетніших представників того наукового напрямку, для якого сферу політичної науки утворює все те, що належить до влади та її відносин. «Універсум, поляризований феноменом влади», — саме так дослідник визначає предмет політології [111, с. 543].

Юридичні концепції влади, на наш погляд, дозволяють науковцю-досліднику здійснити структурування феномена влади, надати йому більш чітко окреслених обрисів завдяки акцентуванню уваги саме на специфіці аспектів функціонування влади, які мають нормативно-правовий характер. Вивчення політичної влади крізь призму права найбільш доречно в контексті досліджень сучасної демократії, політичних систем та політичних режимів.

Таким чином, можна дійти висновку, що різноманіття концепцій влади, теоретико-наукових підходів до тлумачення її природи та соціального призначення витікає із самої природи цього складного соціополітичного явища. Це пояснюється тим, що всі наявні в сучасній політичній науці парадигми та концепції влади спираються на різні методологічні підстави, принципи наукових пошуків, методи соціального пізнання. Зазвичай вони є складовими більш загальних теорій, адже влада тільки в останні десятиріччя почала вивчатися в рамках новітнього напрямку соціально-гуманітарних досліджень — кратології, а до того цей феномен розглядався в контексті, скажімо, біхевіористських концепцій, концепцій соціального контролю або теорій демократії тощо [39, с. 51]. Тому, на наш погляд, частково можна погодитися з думкою видатного французького філософа Мішеля Фуко, який пи-

сав: «...теорію влади як основу глобального політичного аналізу ще не створено, і всі реальні прояви влади продовжують і до сьогоднішнього дня залишатися чимось загадковим, невпізнаним, навіть демонічним» [53, с. 206].

Отже, аналіз названих особливостей дозволяє стверджувати, що складність і неоднозначність феномена політичної влади, його багат шаровість і різноплановість зумовлюють численні спроби розібратися у природі, принципах, формах, парадоксах влади. Подібні наукові пошуки спираються на різноманітні методологічні засади: одні вчені намагаються пояснити природу влади її соціопсихологічними властивостями, інші дослідники звертаються до семантично-символічних тлумачень владних явищ і відносин, треті намагаються сформулювати концептуальні основи влади, виокремлюючи певні аспекти її функціонування, ставлячи їх вище за інші. Безумовно, феномен політичної влади не можна з'ясувати в рамках однієї дослідницької роботи, його вивчення потребує подальшого ретельного аналітико-теоретичного розроблення, зокрема розгляду влади крізь призму впливу особистісного чинника.

2.2. ПРОБЛЕМА ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ КРІЗЬ ПРИЗМУ РОЗГЛЯДУ ДИХОТОМІЇ «ВЛАДА — ОСОБА»

У сучасній політичній науці немає одностайної думки щодо визначення місця й ролі особи в політиці. Більшість дослідників розглядають особу як суб'єкта та об'єкт політичних відносин. Аналіз політичного статусу особи дозволяє визначити шляхи формування правової держави та громадянського суспільства, вказати на межі політичного регулювання соціальних відносин, визначити базові детермінанти розвитку політичної влади. Важливою складовою політичного статусу особи є психологічні елементи та фактори, які вагомим чином обумовлюють різноманітні вияви політичної поведінки та політичної діяльності будь-якого індивіда. Тому брак знань про психологічні особливості діяльності політичних суб'єктів за таких умов часто призводить до нерозуміння або викривленого розуміння функціонування соціально-політичних, політико-управлінських та політико-ідеологічних механізмів влади. Іншими словами, якщо ми намагаємося дослідити сутність політичної влади як провідної категорії політології, то обов'язково має бути проаналі-

зовано психологічний аспект її функціонування. Отже, розгляд психологічних засад і виявів політичної влади як складного соціополітичного феномена є одним з найактуальніших напрямів сучасних досліджень у сфері кратології.

На підтвердження наведеної дослідницької позиції варто, на наш погляд, навести слова німецького мислителя Е. Канетті. «Ніщо не втілює владу так наочно, як дії диригента. Прикметна кожна деталь його поведінки на публіці: все, що він робить, проливає світло на природу влади. Хто нічого про неї не знає, той має змогу пізнати одна за одною її властивості, спостерігаючи за диригентом. Люди гадають, що головне — це музика, яку викликає диригент, і що на концерти ходять саме задля того, щоб слухати симфонії. А сам диригент переконаний у цьому найдужче: його покликання, гадає він, — це служити музиці, він повинен із точністю відтворювати музику — більше нічого», — писав дослідник [114, с. 328]

Можна виокремити дві провідні традиції в сучасній політичній науці щодо розуміння проблеми визначення місця особи в політиці. Представники першої традиції надають особистості вирішальну роль у визначенні напрямів політичних процесів, сутності й характеру політичної та державної влади. Відповідно до представленого підходу, розуміння політики обмежується розглядом осіб політичних лідерів, вождів, авторитетів, дослідження зосереджуються на вивченні ролі особи в політиці. Однією з базових категорій цього напрямку наукових пошуків є поняття «політична роль». Політична роль — це система прав і обов'язків, соціальний статус та реальні функції, пов'язані з визначенням місця особи в політичній системі [168, с. 537]. Політична роль визначається політичним статусом особи, який обумовлює ті чи інші статусні прояви в політичній діяльності індивіда. На статусні прояви особи, згідно з дослідженнями званого російського політолога Ю. Ірхіна, впливають такі структурно-функціональні елементи: 1) зміст функціональних зв'язків; 2) форми власності; 3) співвідношення продуктивної та непродуктивної праці; 4) соціокультурні аспекти; 5) соціально-правові пріоритети; 6) ціннісні домінанти; 7) соціально-політичний статус члена групи в суспільстві [109, с. 102].

Як бачимо, вага чинників соціопсихологічного характеру у представленій структурі статусних проявів особи є доволі значною, адже до групи таких чинників можна віднести і частину функціональних зв'язків, і соціокультурні аспекти, і соціально-правові пріоритети та ціннісні домінанти. Усі названі чинники прямо або опосередковано взаємодіють зі сферою психологічно-

го світу особи. Тому можна з упевненістю стверджувати, що глибоке та всебічне дослідження політичного статусу особистості неможливе без з'ясування сутності та специфіки власне психологічних і соціопсихологічних аспектів такого статусу.

Аналіз політичного статусу особи в контексті досліджень психологічних особливостей влади може здійснюватися в кількох напрямках. Перш за все, це аналіз психологічних характеристик соціально-політичної мотивації політичної діяльності, котрі можна розглядати як важливу складову, компонент політичного статусу особи. Наприклад, російський учений С. Каверін здійснив аналіз потреби влади як психологічного явища та дійшов таких висновків:

- потреба влади притаманна кожній людині без винятку;
- влада дає можливість зробити більше, ніж її відсутність;
- наявність власності означає можливість здійснювати владу

[56, с. 99].

С. Каверін переконаний у тому, що відносно зниження потреби у владі спостерігається тільки в індивідів — представників слабого типу нервової системи. До того ж, потреба у владі перебуває в динамічній інтенсивності, постійно змінюючись. Російський дослідник простежує безпосередню взаємозалежність між домінуючою потребою у владі, ставленням до влади індивіда та формуванням того чи іншого типу особистості в політиці. Зазначену взаємозалежність можна зобразити у вигляді такої таблиці [56, с. 19].

Домінуюча потреба	Ставлення до влади	Умовне визначення типу особистості
Потреба у свободі	Влада як прагнення до незалежності й самостійності	Нонконформіст
Гедоністичні потреби	Влада як джерело матеріального добробуту або інших особистих зисків	Конформіст
Потреба в самостверженні	Влада як домінування, панування над іншими, показник престижу, високого статусу, слави	Диктатор
Потреба в самовираженні	Влада як гра	Авантюрист
Потреба бути особистістю	Влада як служіння людям, суспільству	Демократ

По-друге, сам політичний статус є структурним елементом психологічної структури особистості, він визначає особливості формування її соціально-політичної моделі, яка визнається суспільством. У зазначеному аспекті політичний статус варто досліджувати, виходячи з таких рівнів соціальної організації особи, як ретроспективний (звернений і пов'язаний з минулим), ситуаційний (зумовлений теперішнім становищем індивіда) і перспективний (спрямований на майбутнє) [168, с. 524, 525].

Прихильники другого підходу щодо визначення місця особи в політиці привертають дослідницьку увагу до розгляду моделей підпорядкування індивіда владі, державі. Особа за такого підходу визначається як пасивний об'єкт управління. Один із прихильників цього напрямку наукових досліджень — професор Принстонського університету, керівник Проекту з вивчення політичного лідерства Ф.І. Грінстайн, який висуває такі аргументи, що мають довести недоцільність дослідження особи в політиці.

По-перше, особистості політичних акторів є нецікавими, бо порівняно із взірцевими зразками політичної поведінки виконання політичних ролей ними мало що значать. Учений переконаний, що особа розчиняється у відведеній їй політичній ролі, втрачаючи індивідуальні особливості [78, с. 69]. Безперечно, наведене твердження має право на існування, але, на наш погляд, воно є доволі непереконливим, адже можна навести чимало прикладів як з історії, так і з поточного політичного життя, котрі доводять неабиякий вплив індивідуальних властивостей особи (в тому числі й психологічних), на перебіг політичних процесів, на зміну характеру тієї чи іншої політичної ролі.

Відповідно до другого аргументу, який пропонує професор Ф.І. Грінстайн, політичні дії значно більшою мірою детермінуються навколишнім середовищем, а не особистісними властивостями ключових політичних акторів. По-третє, на думку дослідника, ототожнення окремих особистісно-психологічних вимірів — емоцій, неврозів та внутрішньої напруженості — з особою як такою може бути цікавим для психіатра, але аж ніяк не для політолога. Адже, як зазначає вчений, особистісні характеристики політичних акторів малосуттєві, тому що політична поведінка цих осіб обумовлюється соціальними ознаками та рисами — їхніми соціальними рисами, етнічним та соціальним походженням тощо [78, с. 69].

Наведені аргументи, висунуті американським ученим, на наше переконання, є доволі дискусійними, причому не лише з точки зору політичних фахівців, але й, виходячи з досліджень у царині

психології, соціології, історичної науки. Можна посперечатися з думкою Грінстайна про те, що будь-які політичні дії індивіда, навіть якщо вони є глибоко особистісними, емоційно забарвленими, не здатні суттєво вплинути на політичні результати в цілому. Спростуванням цього твердження слугують політологічні, соціологічні, психологічні та юридично-правові дослідження, в яких переконливо доведено, що влада як серцевина політики — це волюв'яз відносини між людьми, вплив одних людей на інших. Але, як уявляється авторові представленої статті, повністю відкидати аргументацію, запропоновану професором Ф. І. Грінстайном, не варто, бо це звужуватиме межі наукових пошуків у сфері вивчення психологічних особливостей політики в цілому та влади зокрема. Наведена вище аргументація, таким чином, може слугувати своєрідною антитезою на підтвердження тез, які далі пропонуються на розгляд.

Не викликає сумнівів той факт, що політика є однією з найбільш суб'єктивізованих сфер суспільного життя, це зумовлює необхідність її розгляду як соціально-психологічного феномена. Так, головним у розгляді взаємодії особи та політики стає з'ясування рівня забезпечення сферою політичного першочергових соціально важливих функцій самореалізації людини. Як зазначає в дослідженні «Особа. Політика. Управління» І. Алексеєнко, «Політична самореалізація особи — свідомий акт виявлення й утвердження власної позиції в політиці» [4, с. 35]. Лише за таких умов політика стає для індивіда природним явищем. Активізація процесів політичної самореалізації особи, яка спостерігається сьогодні, висуває перед індивідом вимоги необхідності актуалізації власних життєвих мотивів і політичних орієнтирів, використання персоналістських якостей з метою досягнення соціально значущих політичних цілей.

Політична самореалізація особи розглядається І. Алексеєнко через подвійний вплив соціально-психологічних і політичних чинників. Так, з одного боку політична самореалізація є виявом позитивної соціально-політичної активності особи, а тому є необхідною умовою розвитку як окремого індивіда, так і суспільства в цілому. З іншого боку, перебіг сучасних політичних процесів сприяє формуванню нового типу особи — особи, яка прагне самореалізації в усіх царинах суспільних відносин, для якої незалежність є самоцінністю, а включення в політику — чинником забезпечення власної незалежності. За цих умов політична активність особи є усвідомленою необхідністю її соціального буття [4, с. 167]. Названі фактори зумовлюють зростання ваги в сучасній

політичній науці таких категорій, як «політичний світ особи», «психологічні основи політики», «психологія влади», «гуманістичне спрямування політики», «взаємодія політичних акторів».

У своєму реальному, повсякденному функціонуванні політика є сукупністю різного роду дій (акцій) і взаємодій (інтерацій) соціально-політичних суб'єктів — звідти й уживання поняття «політичний актор» під час аналізу політики в цілому та її суб'єктивно-психологічних факторів зокрема. Отже, політика стає зрозумілою та прогнозованою лише тоді, коли ми розуміємо, хто її здійснює та на що вона спрямована. Якщо дослідник прагне пізнати найсуттєвіші властивості політики, її внутрішній зміст, то передусім він має спрямувати свої наукові пошуки на з'ясування взаємодії суб'єктів політики, політичних акторів у сфері владних відносин.

Складовими моделі політичної взаємодії є процеси мотивації, процеси комунікації та процеси структуризації. Процеси мотивації — це суто особистісні, психічні процеси, які спонукають індивідів включатися в політичну взаємодію. Процеси мотивації активізуються під впливом інформації, яку сприймає індивід і яка формує уявлення особи про політику в усіх її виявах. Процеси комунікації — це обмін інформацією між учасниками політичної взаємодії. Ці процеси стають можливими завдяки тим структурам, які об'єднують людей. Процеси структуризації — це створення відносно сталих, прогнозованих відносин між суб'єктом і об'єктом управління на основі спільних правил гри [193, с. 88, 90, 91]. Названі процеси, на наш погляд, обов'язково має бути враховано в дослідженнях, що розглядають особливості соціопсихологічних засад прояву дихотомії «влада — особа», оскільки вони вказують на базові засади політичної діяльності.

С. Пролєєв, вітчизняний фахівець у царині філософії влади — міждисциплінарного напрямку наукових досліджень, підкреслює, що «шлях метафізичного, цілком умоосяжного осмислення політики звертає свідомість до осмислення влади як трансцендентальної основи і конститууючого чинника політичного життя. Якщо вдаватись до субстанціалістських уявлень, влада постає як субстанція політики, тоді як світ політичного має вигляд різноманітних форм суспільної організації, розподілу, упорядкування, застосування, утилізації та перетворень влади» [186, с. 34]. Таким чином, розгляд психологічних особливостей функціонування та вияву влади спричиняє необхідність дослідження соціально-психологічної сутності політики, яка постає нерозривною її скла-

довою. Саме таким статусом політики як універсалії влади може бути зумовлено один із дослідницьких аспектів розгляду проблематики психології влади.

Влада є складним політичним, соціальним, психологічним, культурним, духовним, аксіологічним феноменом. Тому не дивно, що ані серед вітчизняних дослідників, ані в середовищі зарубіжних науковців немає єдиної думки щодо визначення самого поняття «влада». Як пишуть українські дослідники В. Соколов та О. Старинець, у політичній науці сьогодні вживається «120 назв форм, різновидів, типів, родів влади, які можна класифікувати, визначити, знати їх функції, особливості впливу» [207, с. 7]. В англійській літературі, у свою чергу, для позначення різних рівнів вияву влади, різних характеристик її сутності вживаються такі терміни: power — влада як право управління, rule — влада в розумінні панування, authority — влада в сенсі авторитету, branch — термін, який вживається для позначення влади американськими дослідниками.

На основі ґрунтовних авторських наукових пошуків, здійснених одним з найавторитетніших фахівців у царині кратології — російським ученим В. Халіповим, а також відомим українським дослідником проблематики антропологічного виміру політики, професором І. Вороновим, можна визначити такі базові підходи до тлумачення політичної влади, як:

1) здатності, права й можливості розпоряджатися певними людьми або речами, мати вирішальний вплив на долі, поведінку, діяльність, вдачу та традиції людей за допомогою різного роду засобів — закону, права, авторитету, волі, суду, примусу;

2) універсального засобу соціального та політичного панування над людьми, їхніми громадами, організаціями, а також над країнами та їхніми угрупованнями;

3) системи державних органів та політичних організацій, через які суб'єкт політичного волевиявлення провадить політичну діяльність;

4) осіб та органів, які володіють відповідними державними й адміністративними повноваженнями або різного роду впливом, повноваженнями, отриманими за звичаєм чи навіть присвоєними самовільно;

5) механізмів забезпечення політичних інтересів і потреб;

6) можливості охоплення всього політичного простору взаємодією різних політичних суб'єктів [230, с. 19—20; 57, с. 323].

Зрозуміло, що в контексті розгляду психологічних особливостей функціонування та вияву влади дослідницьку увагу має бути

зосереджено на вивченні феномена влади, сутність якого репрезентується більшою чи меншою мірою всіма представленими підходами. Усі ці підходи об'єднує розуміння того, що політична влада виникає у відносинах між людьми, вона сама становить міжособистісні та міжгрупові відносини — відносини між суб'єктами політики, наділеними свідомістю, волею та здатністю до діяльності, тобто суто психологічними характеристиками і властивостями. До того ж політична влада — це завжди підпорядкування (добровільне або примусове) інтересів одного суб'єкта або суб'єктів волі іншого суб'єкта політики, який і є носієм влади, її активним началом.

Тому одним із ключових питань у проблематиці досліджень психології влади є з'ясування специфіки та взаємодії психологічних і політичних чинників у структурі суб'єкта чи носія влади. Зазвичай ним виступає політичний лідер. «Центральна ланка в усьому явищі влади — це та фігура, якій належить помітний вплив, можливість реалізувати свою волю», — переконаний В. Халіпов. Учений вважає, що аналіз сутності влади є неможливим без розгляду таких аспектів, як прихід до влади політичного лідера, використання влади лідером і його відхід від влади [231, с. 260]. Причому кожний з цих аспектів характеризується певною психологічною специфікою, розуміння якої сприяє поглибленню наших знань про феномен політичної влади.

Отож не дивно, що аналіз психологічних чинників та їхньої ролі в діяльності політичного лідера був і залишається предметом досліджень і наукових пошуків багатьох учених. Однією з найрозробленіших є концепція «Я — політика», згідно з якою політичний лідер як носій влади — це сума сприйняття, уявлень, відчуттів та усвідомлень людини відносно самої себе. Концепція «Я — політика» може розглядатися як модель самоконструювання особи в царині політичних відносин. Як зазначав один з найавторитетніших фахівців — дослідників проблематики психології влади А. Адлер: «Потяг до особистісної влади є ніщо інше, як конкретизація бажання стати досконалішим» (190, с. 234).

Дослідження, які проводилися в рамках концепції «Я — політика», мали наслідком розроблення якісно нової типології політичних лідерів на основі критерію самооцінки лідера та виявлення лідерського впливу на політику в цілому та на владу зокрема. Так, група американських фахівців під головуванням Р. Зіллера розробила таку типологію політичних лідерів і їхнього відношення до влади на основі дослідження самооцінки та складнощів концепції «Я — політика»:

1) аполітичні політики (політичні лідери з високою самооцінкою та високою складністю «Я — концепції») — вони асимілюють нову інформацію, що стосується їх безпосередньо, але без проявів особливої реактивності, тому такі політики є відірваними від інших та їхніх потреб, відповідно — влада, яка здійснюється ними, дуже часто є також відірваною від суспільних потреб і запитів;

2) прагматики (лідери з низькою самооцінкою та високою складністю «Я — концепції») — здатні відповідати на найширший спектр соціальних стимулів, уміють слухати інших та трансформують свою поведінку на основі встановлення зворотного зв'язку з людьми, отож, влада, яка репрезентує політичну діяльність таких лідерів, принаймні намагається максимально наблизитися до потреб суспільства;

3) ідеологи (мають високу самооцінку та низьку складність вияву елементів «Я — концепції») — політичні лідери, які ігнорують думки інших та є безапеляційними в ухваленні рішень, тому для них влада має бути навіть вищою за суспільні потреби й запити, адже, на глибоке переконання ідеологів, не соціум, а саме влада знає, що та як потрібно робити;

4) недетерміновані лідери (особи з низькою самооцінкою та низькою складністю «Я — концепції») — бурхливо реагують на вузьке коло соціальних стимулів і повністю залежать від власного оточення, тому їхня влада не є самостійною та спрямована на забезпечення вузькокорпоративних або вузькогрупових інтересів лідерського оточення [190, с. 123, 124].

Окремо, на нашу думку, варто звернути увагу також на таке поняття, як стратегічне лідерство, яке дуже поширене в сучасній політичній науці. Поняття стратегічного лідерства пов'язане з умінням політика реагувати на обставини, що змінюються. Російський дослідник Г. Дилігенський формулює такі вимоги, що висуваються перед стратегічним лідером: здатність бачити закономірності в подіях навколишнього світу; уміння виявляти необхідність змін у власній організації; навички до створення перспективних планів і конструктивних програм діяльності; мистецтво знаходити відповіді на виклики часу; здатність розуміти нові галузі стратегічного знання [90, с. 209—210, 256—257]. Як бачимо, поняття «стратегічне лідерство» в контексті розгляду дихотомії «влада — особа» вказує на ключові соціопсихологічні характеристики, які визначають ефективність функціонування політичної (державної) влади, а також оптимальний стиль діяльності політичного лідера — ключового суб'єкта владних відносин.

Вітчизняний фахівець із проблематики політичної психології С. Гарькавець виділяє такі особливості політичних лідерів, спираючись на результати досліджень згідно з методологією концепції «Я — політика». Політичні лідери, в яких спостерігається висока складність «Я — концепції», значно легше засвоюють як позитивну, так і негативну інформацію, яка до них надходить. Тому вони продуктивніше реагують на запити на основі зворотного зв'язку, що робить владу більш відкритою до суспільства. Утім, чим вища самооцінка в політичних лідерів, тим гірше вони реагують на ситуацію та, відповідно, характеризуються зниженою реактивністю. Саме лідери з високою самооцінкою менш залежні від зовнішніх обставин і володіють стабільнішими внутрішніми стандартами сприйняття навколишньої дійсності [63, с. 16]. Така психологічна конфігурація особистості політичного лідера може зумовити певну небезпеку для розвитку суспільства в цілому, адже за названих умов існує досить високий рівень можливості узурпації влади з боку лідера, причому він буде внутрішньо переконаний в абсолютній правильності власних дій і беззаперечній необхідності підкорення цим діям з боку суспільства.

На думку автора, аргументація, яка висувається представниками концепції «Я — політика», є достатньо науково обґрунтованою та може продуктивно використовуватися з метою пояснення тих чи інших дій політичних лідерів як носіїв влади. До того ж, у рамках представленої психологічної концепції феномена політичного лідерства та його впливу на характер влади політична влада розглядається в кількох аспектах: по-перше, як здатність носія (суб'єкта) влади виявити власну політичну волю; по-друге, як можливості політичного лідера налагодити ефективну взаємодію з іншими політичними суб'єктами; нарешті, по-третє, як стан відповідності владної діяльності суспільним потребам і запитам [32, с. 285].

Саме особистість політичного лідера можна розглядати як центральну, якщо ми ведемо мову про суб'єктивні чинники влади. Адже такі особливості соціопсихологічного характеру, як самооцінка політичного лідера, ступінь усвідомлення ним власних проблем або навіть дефектів, специфіка вияву темпераменту, моделі взаємодії з іншими соціальними й політичними акторами значним чином визначають сутність політичної та державної влади.

Варто зауважити, що однією з найбільш авторитетних соціопсихологічних концепцій політичного лідерства є «Я-концепція»,

серед авторів якої необхідно виокремити Гарольда Лассуелла — видатного американського політолога, засновника Чиказької школи політичних наук. Цей американський учений одним з перших у політичній науці звернув увагу на необхідність дослідження уявлень людини про саму себе, аналізуючи ступінь розвитку особи та її самооцінку, їх втілення в політичній поведінці. Згідно з базовими ідеями концепції Г. Лассуелла, деякі люди мають надзвичайно сильну потребу у владі й інших особистісних цінностях (наприклад, у повазі) «як засобах компенсації травмованої або неадекватної самооцінки» [156, с. 141]. Як бачимо, такий суб'єктивний чинник, як самооцінка особи політичного лідера, дуже часто може визначати специфіку функціонування політичної (державної) влади, особливо це стосується політичних систем з яскраво вираженими персоналістськими рисами.

Російська дослідниця Т. Невська зазначає, що у структурі «Я-концепції» прийнято виділяти три ключові аспекти: «образ Я», «самооцінка», «соціальна орієнтація політичного лідера». Якщо останні два аспекти пояснюються більшістю науковців доволі однозначно, то розумінні «образу Я» є досить суперечливим, оскільки це найбільш суб'єктивізована категорія. Так, «самооцінку» зазвичай визначають як «самоповагу», «позитивне почуття щодо самого себе», «відношення наших досягнень до наших претензій». «Соціальна орієнтація лідера — це, перш за все, почуття автономності на протипагу почуттю залежності від думки інших людей у самовизначенні», — пише Т. Невська, досліджуючи особу політичного лідера як один із визначальних факторів, що має вплив на електоральний вибір [156, с. 142].

Узагалі, трактування категорії «образ Я» найбільш різноманітне. Американські вчені Д. Оффер і Ч. Строзаєр розглядають «образ Я» політичного лідера як загальну суму сприйняття, думок і почуттів людини до самої себе. Така загальна сума, на їхню думку, може бути умовно поділена на шість складових — «шість Я»: фізичне, сексуальне, сімейне, соціальне, психологічне Я та Я, яке долає конфлікти [96, с. 52]. Скажімо, за словами авторитетної російської дослідниці О. Єгорової-Гантман, початково «фізичне Я» сигналізує про фізичний стан і рівень здоров'я політичного лідера, але згодом воно трансформується в певний образ особистості, покликаний здійснювати функцію ідентифікації індивіда з тією чи іншою соціальною групою [96, с. 52, 53].

«Сексуальне Я» як складова «образу Я» особи політичного лідера, як це не дивно, є малодослідженим. Адже, як зауважує О. Єгорова-Гантман, у сучасній науці майже немає статистичних

даних про те, як особливості сексуальної поведінки пов'язані з лідерськими здібностями [96, с. 53]. Наступним елементом особи політичного лідера є «сімейне Я». Це пояснюється кількома причинами. По-перше, процес політичної соціалізації, як правило, починається в сім'ї. По-друге, саме в сімейному колі формуються первинні навички соціального спілкування та соціальної взаємодії, а згодом і політичної комунікації. По-третє, дуже часто завдяки або всупереч родині й родинним зв'язкам певна особа стає політичним лідером.

«Соціальне Я», відзначає російська дослідниця, віддзеркалює уявлення лідера про власну здатність до спільної діяльності з іншими людьми. Однією з ознак політичного лідерства є здатність особи до налагодження ефективного міжособистісного спілкування. Індивід, який має бажання стати політичним лідером, повинен формувати в себе навички взаємодії з представниками різних соціальних груп. Комплекс «психологічного Я», у свою чергу, — це уявлення особи про свій внутрішній світ, мрії, бажання, потреби, конфлікти, страхи тощо. Вольові механізми посідають надзвичайно важливе місце саме на цьому рівні «Я образу» політичного лідера. Завдяки задіянню вольових механізмів політичний лідер може регулювати свої внутрішні конфлікти, страхи, стримувати бажання та потреби, спрямовувати їх у продуктивне й легальне річище. Провідний механізм політичної волі на рівні психологічного Я — це самоконтроль [96, с. 53].

Останній елемент «образу Я», який виділяють дослідники, — «Я, що долає конфлікти» — складається з уявлень політичного лідера про свої здібності та схильності до творчого подолання політичних і соціальних конфліктів, до віднайдення нових рішень для старих проблем. Представлений комплекс є складною комбінацією кількох складових: інтелектуального базису, знань, адекватної емоційної реакції та достатнього вольового потенціалу. До того ж, рівень «Я, що долає конфлікти» зумовлює необхідність в особи політичного лідера здатності протистояти стресам (стресостійкості), долати їх. Адже постійна дія стресів на особистість лідера зумовлює зниження інтелектуальних та поведінкових можливостей у неї, зменшення її вольового потенціалу», — зауважує О. Єгорова-Гантман [96, с. 53—55].

Дослідження проблематики впливу особистісних характеристик індивіда як суб'єкта політичної влади на формування психологічних засад влади, на наш погляд, в обов'язковому порядку має враховувати специфіку вияву в політичному житті дихотомії

«влада — особа», яка де-факто визначала особливості перебігу політичних процесів і владних відносин упродовж усієї історії людства. Розгляд і критичне переосмислення дихотомії «влада — особа», на думку російського дослідника І. Левіна, може тлумачитися як вияв двох україн необхідних і взаємодіючих потенціалів модернізації — потенціалів структурно-інституціонального та суб'єктивного, «акторського». На переконання як згаданого вченого, так і іншого російського науковця — авторитетного фахівця в царині політичної психології Г. Дилігенського, майбутній соціально-політичний розвиток людства бути визначатися передусім посиленням сфери впливу так званого «людського потенціалу» [137, с. 53].

Вивчення впливу «людського потенціалу» на перебіг і вектор розгортання ключових політичних процесів у сучасному світі неможливе без вивчення суб'єктивного боку вияву влади, що реалізується в дихотомії «влада — особа». Одним з перших в історії ще на рівні протополітології на взаємний вплив особистісних характеристик індивіда і влади вказав Арістотель. Розглядаючи питання онтології влади та способів її здійснення, мислитель виводить дилему: дія якої влади — «кращого мужа» чи «кращих законів» — ліпша для суспільства та його членів [9, с. 123]?

Фактично дилема, запропонована «батьком усіх наук», формулює чи не вперше в історії політичної думки необхідність вибору однієї з дихотомій — «влада — особа», або «влада — панування» та/чи «влада — управління». Варто зазначити, що до сьогодні політична наука так і не виробила єдиної відповіді на це питання. Отож, протистояння персоналістської («влада — особа») та структурно-інституціональної («влада — панування», «влада — управління») парадигм значно вплинуло на розроблення проблематики психології влади (специфіку вияву дихотомій «влада — панування» та «влада — управління» ми розглянемо в наступному розділі представленої роботи. — С.Б.).

Так, виходячи з позицій ліберальної парадигми, поточні політичні питання потребують яскраво виражених особистісних рішень, а стратегічні політичні проблеми мають розроблятися в рамках безособових владних структур, адже тільки вони здатні запобігти зловживанням з боку конкретних персон як суб'єктів і носіїв влади. Наприклад, один із класиків світової політології ХХ століття Карл Поппер у своїй найвідомішій праці «Відкрите суспільство та його вороги» писав, що у випадку, коли інститути одного типу можуть надавати безмежну владу тій чи іншій особі, інститути іншого типу можуть її віднімати в цієї особи [180,

с. 143], вбачаючи в зазначеній особливості «слабкий бік» надмірного особистісного забарвлення влади.

Прихильники ліберальної парадигми, розвиваючи думку К. Поппера, стверджують, що найбільша проблема у процесі демократизації посттоталітарних і поставторитарних суспільств та вдосконалення демократичних механізмів у розвинутих країнах світу має особистісний характер, бо навіть для найбільшого демократа немає абсолютних гарантій від перетворення його на механічну, машиноподібну «поведінкову» істоту, яка під тиском владних механізмів може стати у своєю протилежність. Одним з виходів із такої ситуації є побудова моделі надперсональної влади, яка передбачає витіснення царини підсвідомого й несвідомого під впливом активізації дії універсальних норм етичного інтелектуалізму. Взірцем функціонування подібної моделі виступає теорія раціональної бюрократії видатного німецького соціолога та політолога М. Вебера.

Проте не всі дослідники поділяють представлену точку зору. Як вважає російський учений А. Фатенков: «Докорінна вада лібералізму — у прагненні одну безособову інстанцію (котра атопічно тлумачить індивідуума) обмежити іншою, ще більш безособовою (інституціональною соціальною структурою). Але марно. На перетині двох анонімних сил ніколи не виникає простір людяності» [222, с. 165]. На нашу думку, до викривленого розуміння феномена політичної влади можуть призводити обидві крайності — як надмірна її безособовість, так і не завжди доречне зосередження уваги на необхідності врахування особистісних характеристик влади. Утім, сучасна політична наука ще не виробила оптимального, виваженого підходу щодо бачення найліпшого поєднання особистісного й безособового у структурі політичної влади, адже «рецептів», які згодилися б усім, немає.

Значна частина політологів погоджуються з тлумаченням психологічної природи влади, яке сформулював іще англійський філософ Т. Гоббс: влада є своерідною індивідуальною властивістю, здатністю одних індивідів досягати своїх цілей, впливаючи специфічним чином на інших індивідів [67]. Спираючись на це визначення, авторитетний російський учений — фахівець у царині досліджень з проблематики влади В. Ледяєв формулює каузальне розуміння влади як «здатності суб'єкта забезпечувати підпорядкування об'єкту відповідно до власних намірів» [138, с. 58].

Розгляд «людського потенціалу» політичної влади та його соціопсихологічних рис передбачає, насамперед, пошук відповідей на питання «Хто управляє?». На це питання можна відповідати

по-різному, зачіпаючи такі аспекти політичної системи та політичної діяльності:

а) якою є конституційна система влади, тобто які органи та в якій царині є центрами політичної влади?

б) з кого утворюється група політичних керівників і вищих державних, партійних та інших посадових осіб?

в) які психологічні риси й особливості поведінки цього керівного складу? [59, с. 183].

Таким чином, визначення «людського потенціалу» політичної влади має спиратися, перш за все, на вивчення специфіки політичної діяльності владарюючих суб'єктів. Це, у свою чергу, висуває перед дослідниками наступне евристичне завдання — визначити з наукових позицій, кого й за якими критеріями відносити до особливої політичної групи — суб'єктів влади. Один з найвідоміших польських соціологів і політологів, фахівець у царині дослідження політичних відносин Єжі Вятр пропонує брати до уваги під час окреслення кола суб'єктів політичної (державної) влади такі показники: 1) соціальне походження; 2) ступінь самооновлення політичного керівництва, що визначається долею його нових членів, які походять з родин із високим політичним становищем (чим вищий цей показник, тим менш відкритий характер властивий керівній групі); 3) ступінь поповнення іззовні політичного керівництва. Як підкреслює науковець, «...тільки сукупність усіх цих критеріїв може дати повну картину соціальних процесів, які формують склад політичного керівництва» [59, с. 186].

Визначення соціальних характеристик суб'єктів владних відносин висуває ще одне завдання перед дослідником — з'ясувати специфіку психологічних рис і типів поведінки владарюючих суб'єктів, політичних лідерів. Єжі Вятр формулює такі чотири категорії, які мають тлумачитися лише як доповнення до основних, але без котрих соціологічний і політологічний аналіз типів політичних лідерів був би неповним:

1) ставлення до ідеології власного політичного руху («чистими типами» лідерів за цим критерієм є лідер-ідеолог та лідер-прагматик);

2) ставлення до власних прихильників (можна виокремити два основні типи — лідер-харизматик, який формує волю своїх послідовників, і лідер-представник — він виражає волю тих, хто за ним стоїть);

3) ставлення до противників (на основі цього критерію виділяють лідерів-фанатиків — тих, хто прагне знищити своїх проти-

вників будь-якою ціною, і лідерів-угодівців, які спрямовують свою діяльність на пом'якшення конфліктів і знаходження компромісних рішень);

4) спосіб оцінювання дійсності лідером [59, с. 192].

Розуміння влади як своєрідної індивідуальної властивості обумовлює суттєвий вплив на образ цього соціально-політичного феномена розмаїття факторів, котрі Л. Преснякова ділить на чотири групи:

1) об'єктні — фактори, які належать об'єктові сприйняття, тобто владі;

2) комунікативні — фактори, зумовлені самим процесом розуміння й оцінювання влади;

3) ситуативні — соціальний, економічний та політичний контексти, крізь призму яких відбувається сприйняття влади;

4) суб'єктивні — фактори, пов'язані із соціальними та психологічними особливостями індивіда, який сприймає владу [184, с. 136].

Аналізуючи представлену класифікацію політичних факторів, які впливають на індивідуальне сприйняття політичної влади, можна виокремити найважливіші з них. По-перше, це політична система та її характер (у групі об'єктивних факторів), адже тип тієї чи іншої політичної системи провокує формування типових уявлень, стереотипів про владу, її суб'єктів і носіїв. Наприклад, «чистому» тоталітарному режимові властиві такі соціопсихологічні характеристики сприйняття влади громадянами, як любов або ненависть. Демократична влада, у свою чергу, базується зазвичай на цілком раціональних мотивах (згадаймо типологію легітимності влади М. Вебера: харизматична влада — тоталітарний режим, раціонально-легальна влада — демократія) [41, с. 138].

По-друге, це група комунікативних факторів, що спричиняють таке або інше сприйняття влади. Під час розгляду цього аспекту індивідуальних виявів влади необхідно зазначити, що в сучасній політичній науці можна виділити самостійний напрям досліджень — політичну комунікативістику (теорію політичної комунікації). Представники цієї теорії пропонують розглядати стан масової комунікації в суспільстві на двох рівнях реалізації — когнітивному та інтерактивному. Когнітивний рівень здійснення масової комунікації пов'язаний із процесами поширення соціально значущої інформації серед аудиторій, які охоплюють більшу частину населення. На цьому рівні відбувається сприйняття, ознайомлення із соціальною інформацією суб'єктів через канали макрокомунікації (популярні знання про світ, ціннісно забарвлені

зразки поведінки, норми взаємодії суб'єктів різного соціального статусу, культурні, соціальні та політичні стереотипи тощо). На інтерактивному рівні функціонування стан масової комунікації є важливим ресурсом соціальної дії в різних формах. Адже отримавши інформацію, індивід чи соціальна група співвідносять себе з конкретною стратою, верствою, культурним колом, етнічною спільнотою, політичним рухом, тобто здійснюють соціальну та ціннісну ідентифікацію. За допомогою каналів масової комунікації вони символічно взаємодіють і конкурують за пріоритет інтерналізованих ними образів соціуму, беруть участь у формуванні громадської думки та політично акцентованих настроїв. Макрокомунікативні процеси здійснюються за допомогою спеціальних засобів — преси, радіо, телебачення, кіно, Інтернету [209, с. 212, 213].

Аналіз когнітивного та інтерактивного рівнів функціонування масової політичної комунікації в суспільстві є надзвичайно важливим, тому що сприйняття образу влади в індивідів відбувається у вимірі смислових та оціночних інтерпретацій об'єкта сприйняття. Це фактично означає своєрідне психологічне «читання» влади через ЗМІ. Фактори політичної комунікації тісно пов'язані з персональними характеристиками суб'єктів і носіїв влади, простіше кажучи, — образ влади сприймається людьми через оцінювання індивідуальних властивостей і рис представників влади.

Тому дослідники пропонують розглядати політичну комунікацію як фактор сприйняття влади з точки зору розгляду владних образів, які інтегрують інші ціннісні змісти в комунікативних процесах. Білоруський учений А. Лисюк у системі політичних комунікацій лідера та його послідовників пропонує виокремлювати такі бінарні опозиції, в межах яких здійснюється значеннєвий синтез владних образів:

— «монологізм — діалогізм» — культурологічне комунікативне поле, яке характеризується ієрархізацією політичних зв'язків, коли послідовники виступають об'єктом процесу політичної комунікації; перевагою політичного впливу лідера над його офіційним статусом; наявністю високого ступеня залежності влади правителя від імперативів права та «волі народу»;

— «ціннісна єдність — плюралізм» — визначає ступінь диференціації чи інтеграції субкультур лідерів і послідовників в інтерпретації ідеальних «образів влади», коли лідер в очах послідовників є втіленням єдиної універсальної ціннісної системи, але водночас репрезентує і партикулярні цінності, наочно втілені в партійних ідеологічних схемах. За цих умов відбувається сакралі-

зація «образу володаря», символізація його морального авторитету, формування в суспільній масовій свідомості образу «національного героя», а відповідно й певна ідеалізація образу влади в цілому;

— «моралізм — утилітаризм» — лідер в очах послідовників повинен мати моральні якості та інтегрувати в себе закон як правове втілення моралі або ж віддавати пріоритет політиці, а не моралі; це дозволяє максимально легітимізувати владу в суспільстві [144, с. 102, 103].

Третя група — це ситуативні фактори сприйняття й оцінювання влади — вони є різними за умов політичної стабільності та системної кризи. Політична ситуація визначається розстановкою і взаємодією політичних сил, вона є невід'ємною складовою політичного процесу в цілому. Вітчизняна дослідниця М. Шаповаленко пропонує під час аналізу враховувати такі головні параметри політичної ситуації: демографічну та соціальну структуру суспільства; організованість й інституціалізованість соціальних і політичних груп; систему групових інтересів та громадську думку; головні джерела й канали поширення інформації; ставлення населення до влади тощо [178, с. 609].

Четверта група факторів — соціальні та психологічні характеристики суб'єктів, які сприймають владу. Аналізуючи названі характеристики, в цілому можна стверджувати, що саме від типу особистості багато в чому залежить і образ влади, який формується в неї. Найпоширеніші типи особистостей відносно влади — авторитарна й демократична особистості.

Найяскравішою соціально-психологічною властивістю авторитарної особистості є її неадекватне ставлення до будь-якого різновиду влади (політичної, батьківської, моральної тощо). Авторитарна особистість є такою, яка управляється іззовні, причому, в її ставленні до влади переважають ірраціональні мотиви й фактори; такий індивід спрямований на дотримання чіткої субординації в суспільстві, необхідності вияву демонстративної байдужості до політики. Авторитарна особистість — це індивід, якому притаманні етноцентризм та традиціоналізм; стереотипність і ригідність свідомості; здатність тлумачити все крізь терміни влади; нетерпимість [184, с. 137—138].

Протилежна авторитарній особистість — демократична — характеризується відсутністю етнічних забобонів, широтою мислення, толерантністю, відкритістю, пріоритетом раціональних мотивів у прийнятті рішень та виявах соціально-політичної активності, почуттям відповідальності за інших. Якщо авторитарна

особистість надає перевагу лідерам-диктаторам, то демократична ставиться до влади, до її суб'єктів і носіїв раціонально, але при цьому з довірою та спокоєм [184, с. 138].

Варто зауважити, що в контексті розгляду авторитарного та демократичного типу особистості усе більшої гостроти набуває питання про те, що саме повинно спонукати політичних акторів до добровільної відмови від своїх владних позицій, якщо вони не в змозі впоратися з новими викликами. «Але, як це не парадоксально, зумовити подібну готовність може сама відкритість сучасної політичної гри», — влучно підкреслює вітчизняна дослідниця теорії та практики демократії Н. Латигіна [135, с. 350]. Іншими словами, в таких ситуаціях постає своєрідний парадокс влади. З одного боку, відкрита, транспарентна політична гра, можлива тільки за умов реальної демократії, формує відповідний — демократичний — тип особистості як суб'єкта політичної влади. З іншого боку, готовність (і політична, і соціальна, і психологічна) добровільно відмовитися від влади, якщо це дозволить оптимізувати розвиток політичних процесів у суспільстві, спричиняє широку демократизацію цих процесів. Отже, можна дійти висновку про те, що особистість як суб'єкт влади, владних відносин відіграє неабияку роль у визначенні соціополітичного характеру влади.

Значення розвитку демократичного типу особистості як провідного суб'єкта влади полягає також у тому, що саме така особистість здатна сформувати й дати поштовх для розвитку якісно нової моделі політичної комунікації у внутрішній структурі влади. Подібне оновлене комунікативне середовище сфери владних відносин, у свою чергу, сприятиме розвитку людського потенціалу названої сфери. Так, український науковець, фахівець із проблематики політичного лідерства О. Траверсе зазначає: «Саме існування середовища морально-ціннісної комунікації, яке «забезпечує морально-етичну цілісність суспільства при збереженні ціннісної та світоглядної багатоманітності», є необхідною умовою прояву дії і специфіки політичного лідерства/керівництва у будь-якому суспільстві» [218, с. 127—128].

Важливість такого розуміння політичної комунікації обумовлюється тим, що показником ефективного функціонування влади виступає можливість досягнення згоди (співробітництва) або спричинення конфліктів (боротьби) між її провідними суб'єктами. Саме політична комунікація, оптимально налагоджена, сприятиме організації, впорядкуванню, узгодженню, координації, субординації або дезорганізації владної діяльності та владних

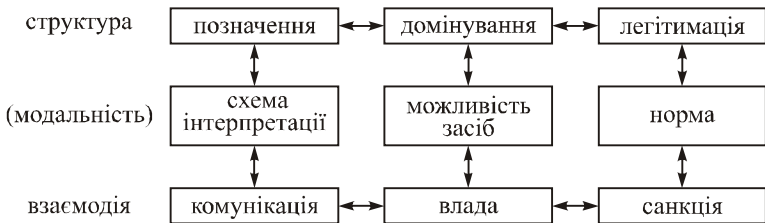
відносин. За цих умов індивідуальні та колективні суб'єкти й контр-суб'єкти політичної влади несуть у собі та разом із собою певні комунікативні й інші потреби, запити, вподобання, мотиви, цілі. Як зазначає російський дослідник проблем розвитку держави та державної влади І. Гомеров: «Для того, аби держава мала змогу виникнути й існувати як організація, її члени мусять не тільки обмінюватися між собою певною інформацією, але розуміти її. Вони можуть знати різні мови, але одна з них має бути спільною (єдиною) мовою для всіх членів даної держави або, принаймні, для більшої їх частини» [74, с. 479].

Розглядаючи сучасні концепції політичної особистості, не можна не відзначити концепцію французького мислителя П. Бурдьє, в якій розглядається феномен *Habitus*. Науковець визначав *Habitus* як систему структурованих і структуруючих схильностей групи або окремих індивідів, що зводяться до практики й орієнтовані на практичні функції. У примітивному розумінні *Habitus* може бути зведений до певної звички [205, с. 16—17]. У більш широкому тлумаченні це безкінечна здатність до продукування думок, сприйнятів, виразів і дій, причому межі такого продукування окреслюються історичними та соціальними умовами, визначаючи доволі умовну свободу особистості як соціального й політичного актора. З огляду на кратологічну проблематику, дослідження феномена *Habitus* дуже важливе, оскільки названий феномен у розумінні «акту винаходів» вказує на здатність особистості породжувати безкінечне число соціальних і політичних практик, формувати «резонні», «загальноприйняті» моделі поведінки, які будуть позитивно санкціоновані владою, бо вони об'єктивно пристосовані до логіки цієї влади [44].

Практики *Habitus*, на переконання П. Бурдьє, відтворюють тип сталості, притаманний умовам, у яких вони виникають, відповідаючи об'єктивним потенційним перспективам соціальної та політичної дійсності. Це виявляється зокрема через те, що у структурі влади *Habitus* формує новий досвід, дозволяє політичним акторам бути у змозі впоратися з новими, непередбачуваними умовами. Пояснити зазначений феномен можна, за словами французького мислителя, парадоксом принципу всіх «виборів», що не обираються [44]. Таким чином, концепція феномена *Habitus* П. Бурдьє, застосована в дослідженнях кратологічного характеру, дозволяє виокремити найскладніші для вивчення — несвідомі — аспекти політичних взаємодій, певною мірою їх структурувати та сформулювати ті чи інші висновки.

На окрему увагу під час розгляду соціопсихологічних засад взаємодії суб'єктів політичної влади заслуговує концепція само-впізнання (ідентифікації) авторитетного англійського соціолога, директора Лондонської школи економіки (1997—2003 рр.), одного з найбільш цитованих соціальних теоретиків сучасності Ентоні Гідденса. Провідною ідеєю цієї концепції є думка про те, що для того аби стати соціальним та/або політичним агентом, індивід має реалізувати власну здатність до використання «...усього спектру влади, включаючи і вплив на використання влади іншими». Учений підкреслює: той чи той індивід припиняє бути соціальним та/або політичним агентом, якщо він або вона «втрачає здатність «перетворювати», тобто реалізовувати певний вид влади» [205, с. 63, 64]. Інший англійський дослідник, К. Вінч, так інтерпретує концепцію Е. Гідденса: влада має формувати такі форми соціального і політичного життя, які мають бути єдиними та заснованими на консенсусі. Відповідно, перед суб'єктом влади висуваються вимоги «знання форм життя» як усвідомленого з'ясування відмінностей і схожостей соціальної та/або політичної діяльності. Для розуміння соціопсихологічних засад у структурі особистості суб'єкта владних відносин цього складного феномена вчений пропонує таку схему [205, с. 64]:

**ДУАЛЬНІСТЬ СТРУКТУРИ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
СУБ'ЄКТІВ ВЛАДИ**

Представлена схема цікава, на наш погляд, передусім тому, що у лаконічній формі зображує специфіку каналів комунікації суб'єктів влади як провідних політичних акторів, урахувавши соціопсихологічні засади такої взаємодії.

Поняття «влада» для політичної науки є традиційно одним з найфундаментальніших, обумовлює розмаїття поглядів, безліч теоретико-концептуальних підходів і тлумачень цієї категорії. Політичні, економічні, соціокультурні виклики останніх десятиріч зумовлюють нагальну необхідність кардинального переосми-

слення феномена влади з точки зору розгортання процесів глобалізації, модернізації та постмодернізації, перегляду розуміння демократії як соціально-політичного ідеалу та політичного режиму. Особлива дослідницька увага за цих умов зосереджується на розробленні дихотомій «влада — особа», «влада — панування», «влада — управління» з урахуванням їхніх політико-соціальних, духовно-психологічних і морально-етичних аспектів. Саме висвітлення зазначеного кола питань, на наш погляд, є одним з найактуальніших предметів теоретичних і прикладних пошуків у царині сучасного кратологічного знання.

Проблематика розгляду психологічних особливостей політичного лідерства як одного з аспектів вивчення психологічних засад функціонування політичної влади, безумовно, не вичерпується проаналізованими у представленій статті концепціями. Подальші наукові пошуки, на наш погляд, мають висвітлити такі питання теоретичного та практичного характеру:

— аналіз наукових напрацювань найавторитетніших представників психологічної школи політичної науки (Дж. Лассуелла, А. Адлера, К. Хорні, Г. Гекгаузена та інших) та виявлення їхнього практичного значення для дослідження феномена політичної влади сьогодні;

— з'ясування впливу психологічних механізмів мотиваційних засад на характер функціонування політичної влади;

— розгляд взаємодії психологічних і політичних чинників вияву таких понять, як «прагнення влади», «майстерність влади», «мистецтво влади».

2.3. ТРАНСФОРМАЦІЇ В ПОЛІТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІЙ СТРУКТУРІ ВЛАДИ ЗА УМОВ РОЗГОРТАННЯ ПРОЦЕСІВ МОДЕРНІЗАЦІЇ ТА ПОСТМОДЕРНІЗАЦІЇ

Оскільки влада — це, передусім, взаємовідносини між людьми з метою досягнення політичних і суспільно значущих цілей, що спираються на такі психологічні механізми, як авторитет, панування, підкорення, партнерство, то психологія влади має давати уявлення про закономірності, чинники, мотиви й факти психічного життя людини, котра опиняється у структурах влади. Володіння владою — можливість політичного актора віддавати накази та примушувати виконувати свої веління, а відсутність володіння нею і, як наслідок, політичне безвілля є основним роз-

поділом у політиці, який пов'язаний природним чином із психологічним, соціальним та економічним станом суб'єктів, що відображає морфологічну сутність політики. Отже, дослідження в царині психології влади, з одного боку, розглядають специфічний психологічний вплив влади на людину, а з іншого — вплив різноманітних факторів психологічного характеру на сутність самої влади. Внаслідок того, що взаємовплив політичних і психологічних елементів і процесів надзвичайно багатоаспектний і не завжди передбачуваний, психологія влади є доволі складною царинною політологічних досліджень для наукового аналізу, але водночас надзвичайно важливою для практичного використання.

Влада, з огляду на специфіку вивчення її політико-психологічної структури, може розглядатися в різних вимірах, як:

- стан;
- здатність;
- суб'єкт-об'єктні відносини;
- приналежність;
- функція;
- соціопсихологічний феномен тощо.

Кожний із названих вимірів тлумачення влади висвітлює певні її характеристики. Спільним для більшості наукових підходів є визнання того, що засадничим принципом функціонування влади виступає воля, яка зумовлює, у свою чергу, необхідність усвідомлення владарювання та його примусовий характер. Таким чином, однією з базових властивостей влади є її вольовий характер, що зумовлює необхідність поєднання політологічних і психологічних підходів у кратологічних дослідженнях.

Так, іще К. Маркс, як уже зазначалося, писав, що влада є «присвоєння чужої волі» тим, хто діє як суб'єкт влади (причому не має значення, чи суто формальні, чи реальні повноваження цього суб'єкта влади), та відмова від свободи волі об'єкта владарювання. Мислитель був переконаний у тому, що присвоєння чужої волі в контексті здійснення політичної та державної влади має бути цілеспрямованим. Феномен влади обумовлює наявність вольової залежності в суб'єкт-об'єктних відносинах [240, с. 10]. Така вольова залежність є нічим іншим, ніж психологічним зв'язком у політико-психологічній структурі влади.

Примус і насильство також виступають необхідними соціопсихологічними елементами відносин влади. До речі, питання про співвідношення примусу й насильства є одним з найбільш обговорюваних у кратологічних дослідженнях. Наприклад, О. Зарицький констатує: «Насильство слід розглядати як несправедливий

примус». В. Чиркін пропонує розглядати примус як «елемент влади легітимної, справедливої в уявленні об'єкта владарювання», а насильство — як елемент «влади нелегітимної, хоча насильство можливе й без феномену влади, як «голе» насильство» [240, с. 11]. Як бачимо, у тлумаченні цих двох характерних властивостей влади домінують емоційно-психологічні уявлення про справедливість або несправедливість тих чи тих дій владарюючих суб'єктів.

Американський професор Д. Гелд розглядає владу не лише як здатність і можливість діяти, приймати рішення, але і як бездіяльність. Проаналізувавши наукові напрацювання в царині кратології, політолог дійшов висновку, що «владу не можна розуміти, виходячи лише з того, що діячі або організації роблять чи не роблять». «Оскільки влада є ще й структурним явищем, сформованим та, в свою чергу, формуючим соціально структуровану і культурно змодельовану поведінку груп та діяльність організацій. ...Отже, тим, хто має владу, не треба постійно доводити свою могутність, якщо їх панівне становище вже захищене існуючими структурами правил і ресурсів», — узагальнює Д. Гелд висновки своїх колег при аналізі соціально-психологічних характеристик феномену влади [65, с. 198—199].

Перерозподіл правил і ресурсів у структурі влади породжує нерівномірні життєві можливості, що здатні створити ситуацію, яку американський дослідник називає «наутономічною». «Наутономія пов'язана з нерівномірним виробництвом і перерозподілом життєвих можливостей, які обмежують і послаблюють можливості політичної участі», — пише Д. Гелд [65, с. 199]. Явище наутономії дає можливість одним політичним суб'єктам тримати під контролем ресурси та визначати правила, а інших обмежує в цьому, перетворюючи на «аутсайдерів» політичного життя. Таким чином, однією із засадничих характеристик у політико-психологічній структурі влади є можливість розпоряджатися визначними суспільними ресурсами та перетворювати власну поведінку й поведінку інших.

Саме з аналізом зазначеної властивості пов'язані наступні підходи до розуміння сутності влади. Так, М. Вебер писав про владу як про «вірогідність того, що один актор у рамках соціальних відносин виявиться у змозі реалізувати власну волю, незважаючи на опір». На думку не менш знаного дослідника Г. Ласуелла політична соціологія має займатися питаннями про те, хто, що, коли і як отримує. Наш сучасник Е. Гідденс, у свою чергу, визначає владу як «перетворювальну здатність» людини, тобто

«здатність втручатися в ланцюг подій, аби якимось їх змінити». На переконання вченого, влада має визнаватися первинною відносно інших соціально-політичних феноменів. Аспектами авторитетної влади, на його думку, виступають легітимний авторитет і нагляд [29, с. 85—87].

Група американських дослідників (Бахрах і Барац, 1962; Люкес, 1974) виявила різницю між владою, яка виявляється у відкритих рішеннях, і тією, що характеризується не-рішеннями, тобто в ситуації, коли влада є результатом мобілізації зміщення в межах громади, котра пасивно сприймає встановлену інституціоналізовану владу. За таких умов потенційні проблеми розвитку суспільства ніколи не досягають політичної арени, а влада ніколи не має повного контролю. Тому вчені розглядають поняття «діалектика влади» — неповний контроль і неповне підпорядкування в межах певних структур і організацій влади. Професор соціології і декан Школи соціальних наук при Стаффордширському університеті Д. Джері, узагальнюючи всі зазначені підходи до розуміння політичної влади, стверджує: «Таким чином, в осмисленні та вивченні влади виникають проблеми, які нелегко вирішити. Тому деякі дослідники (Люкес) піддають сумніву саме поняття з точки зору ціннісної доцільності» [29, с. 86, 87].

Якщо спиратися на необхідність розв'язання проблеми визначення ціннісної доцільності політичної влади, то потрібно, на наш погляд, розширити предмет досліджень у царині кратології в цілому та психології влади зокрема, акцентуючи увагу на вивченні соціокультурних засад влади. Російський дослідник названої проблематики Ю. Сапаровський зауважує, що «соціокультурні засади влади — особистість, свобода, знання (пізнання) — феномени, які виникають разом з цивілізацією та які в їх взаємодії утворюють динамічну, історично рухливу систему. Під дією цієї системи влада власне стає проблемою» [199, с. 14]. Отже, під час розгляду політико-психологічних властивостей влади необхідно враховувати соціокультурну динаміку розвитку того чи іншого суспільства, світової цивілізації в цілому, яка суттєво впливає на процеси формування, відтворення та модернізації механізмів і технологій здійснення влади.

Одним із центральних питань у контексті досліджень психології влади виступає вивчення мотиваційних і спонукальних чинників у політико-психологічній структурі влади. Саме мотиви влади дуже часто визначають її змістовні вияви та пояснюють владні рішення. Більшість науковців погоджуються з тим, що бажання влади як провідний психологічний мотив, притаманне

будь-якій людині, адже бажання владарювати викликане можливістю підпорядковувати власній волі поведінку інших осіб. Розуміння влади як потенційно-вольових відносин між людьми зумовлює подвійний розгляд влади:

— влада — це відносини домінуючого антагонізму, коли владарюючий суб'єкт має виключне право віддавати накази, а суб'єкт, підлеглий владі, зобов'язаний підпорядковуватися цим наказам;

— влада — це відносини домінування (партнерства, що передбачає розуміння владних відносин як таких, котрі мають на меті взаємне задоволення сторін заради досягнення спільних цілей) [203, с. 50].

Отже, мотиваційна основа владарюючої діяльності може базуватися або на бажанні встановлення відносин панування — підкорення, або на формуванні партнерських взаємовідносин. Відносини панування — підкорення чи партнерства виступають засобом узгодження інтересів владарюючих суб'єктів та тих, хто виконує їхні рішення. Як зазначає вітчизняний дослідник І. Воронов: засоби такого узгодження закріплюються «... у процесі нагромадження людиною унікального життєвого досвіду, який пов'язаний з тим, наскільки успішно здійснюється застосування тих чи інших засобів і прийомів підпорядкування людей у структурі владних відносин» [55, с. 96].

Політика, таким чином, є природним явищем для людини, а її осереддя — влада — може виступати як одна з найважливіших сфер особистісної самореалізації. За цих умов цілком природним є бажання влади — специфічний психолого-політичний феномен. Саме бажання влади є основою для формування владно-управлінської діяльності, імпульсом, який спонукає особу — владарюючого суб'єкта — до поєднання у своїй політичній діяльності власних, приватних, егоїстичних і суспільних інтересів.

Бажання влади може виникати у двох формах — експлікативній та імплікативній. Експлікативна форма виявляє ті властивості владарюючого суб'єкта, які притаманні не всім, а виключно лідерам. Сутністю імплікативного бажання влади є реалізація властивостей, характерних для тих, хто йде за лідером, для його послідовників. Імплікативне бажання влади, іншими словами, — це сподівання послідовників того чи іншого лідера, який прагне влади, що в разі його перемоги, цим послідовникам також «перепаде» частка влади [70, с. 176, 177]. Як бачимо, бажання влади може бути притаманне не лише безпосередньо владарюючим суб'єктам — політичним лідерам, але й чисельним їхнім прихи-

льникам, які сподіваються на отримання зиску (політичного, соціального, економічного, приватного тощо) від особистісної опосередкованої причетності до влади.

Можна стверджувати, що влада формує певну спокусу для людини, яка може бути прямо або опосередковано причетною до неї. Спокуса владою — це, водночас, і випробування людини, бо особа як владарюючий суб'єкт потенційно має можливості розпоряджатися значними матеріальними, соціальними, політичними та іншими ресурсами, що дуже часто спричиняє особистісну деформацію такого індивіда. Отже, можна погодитися з О. Волковим — дослідником, який тривалий час був безпосередньо причетний до величезних владних ресурсів та їх використання, в тому, що «обличчя влади має дві маски: спокуси та утиску» [54, с. 52].

Розглядаючи власне мотив влади, варто зазначити, що він передусім спрямований на отримання та збереження владних джерел або заради пов'язаного з ними престижу та відчуття влади, або заради впливу на поведінку й переживання інших осіб. Американський учений Г. Гекгаузен, досліджуючи мотиви влади, виділив такі чотири напрями взаємодії особистості та влади: ставлення до авторитету, ставлення до інших людей та об'єктів, царина почуттів і сфера дій [190, с. 324].

Мотиви влади поєднують у своїй внутрішній психологічній структурі спонукальні фактори, які сприяють вчиненню певних політично значимих дій. Мотиви влади мають суб'єктивно-об'єктивну природу, яка спирається на політичні потреби, настанови, ідеали та цінності. Вивчення мотивів влади є важливим напрямом політологічних досліджень ще й тому, що саме в мотивах влади конкретизуються політичні інтереси та цілі тих чи тих владарюючих суб'єктів, через них реалізуються соціально-психологічні нахили особистості. Український дослідник Б. Паршин зауважує, що мотиви влади (як складова політичних мотивів) виступають предметно-практичним «ставленням людини, суспільства до суспільного буття», можуть розумітися «як дійсний рух для досягнення, наприклад, рівності, свободи, справедливості, суверенітету, незалежності...» [178, с. 373].

Прямий зв'язок спостерігається між такими елементами в політико-психологічній структурі влади, як мотиви влади й потреби (або/та потреба) влади. Адже рушійною силою активізації особистості в будь-якій царині життя суспільства є саме потреба. «Потреба» є передусім категорією психологічної науки, але, якщо ми досліджуємо владні відносини, то, безумовно, поняття «потреба» набуває політично окреслених рис.

Російський дослідник С. Каверін виділяє такі групи потреб людини, пов'язаних із прагненням влади: духовні, соціогенні та психофізіологічні. Серед духовних потреб пріоритетне місце займає потреба бути особистістю. Соціогенними потребами влади є: потреба в самоствердженні, потреба у спілкуванні, потреба в пізнанні, потреба в самовираженні. Психофізіологічні потреби — це гедоністичні потреби та потреба у свободі. Учений зауважує, що залежно від того, яка група потреб домінує в конкретній людині, визначається її ставлення до влади та тип особистості у владі. Але при цьому С. Каверін підкреслює: «Потреба влади є обов'язково та необхідно притаманною кожній людині без винятку» [112, с. 14, 19]. Хоча, на наш погляд, наведене твердження доволі дискусійне.

Отже, детальніше розглянемо запропоновану С. Каверіним класифікацію потреб у владі. Якщо в людини домінує така психофізіологічна потреба, як потреба у свободі, то влада сприймається нею як прагнення до незалежності й самостійності, формується нонконформістський тип особистості. У випадку, коли домінують гедоністичні потреби, особистість суб'єкта владарювання характеризується як конформістська, бо влада для такого суб'єкта є джерелом матеріального добробуту або інших особистих зисків. Особистість володаря-диктатора формується за умов домінування потреби в самоствердженні, котра обумовлює погляд на владу як на панування над іншими, що забезпечує престиж, високий статус і славу. Домінуюча потреба в самовираженні сприяє утворенню авантюристичного типу особистості, яка сприймає владу як гру. Розуміння влади як служіння людям, суспільству притаманне демократичному типові суб'єкта владарювання, який формується за умов домінування духовних потреб, а саме потреби бути особистістю [112, с. 19].

Російський науковець підкреслює, що розвинута потреба у владі не завжди характеризує психологічно сильний тип особистості, за певних умов вона формується й починає домінувати у представників слабкого типу нервової системи. Наприклад, у ситуації, коли спостерігається дискримінація людини, звуження її прав та неможливість легальним шляхом задовольняти свої інтереси, відбувається актуалізація потреби у владі [112, с. 21]. Ще знаний німецький дослідник Е. Фромм ще в середині ХХ століття писав про те, що корені жаги влади слід шукати не в силі, а в слабкості людини: «Доти й оскільки індивід є сильним, панування над іншими йому не потрібно і він не прагне влади». За Е. Фроммом, влада є «модусом володіння», а не «модусом бут-

тя», тому потреба влади не належить до групи духовних потреб [228, с. 140].

Більшість дослідників у царині кратології погоджуються з тим, що в основі прагнення влади лежать схильність і здатність особи як суб'єкта влади до конструктивного або деструктивного впливу. При цьому головним випробуванням влади стає прагнення нездійсненого, неможливого, викликане тими чи іншими інтересами політичних акторів. Саме інтерес є рушійною силою політичної активності будь-якого соціального суб'єкта, який прагне влади.

Український науковець І. Воронов пропонує таке визначення: «Політичний інтерес — це внутрішнє, осмислене джерело політичної поведінки, яке змушує суб'єктів політики визначати власні сили в політиці та здійснювати необхідні заходи для їх втілення у життя. Головним суб'єктом політичного інтересу, як правило, виступає влада, владні взаємовідносини та механізми і способи здійснення влади у суспільстві» [56, с. 82].

У сучасній політичній науці можна виділити різноманітні класифікації політичних інтересів, які дозволяють краще зрозуміти сутність цього складного системного утворення. З огляду на те, що «влада» є ключовим поняттям у сутності політичного інтересу, однією з найбільш розроблених є класифікація політичних інтересів за ставленням до чинної політичної влади. Отже, політичні інтереси можуть бути спрямовані на:

- 1) підтримку чинної політичної влади;
- 2) повалення (в тому числі й насильницьке) чинної політичної влади;
- 3) реформування влади в цілому чи певних її складових елементів;
- 4) створення альтернативних політичних устроїв тощо [56, с. 82—83].

Суб'єкти політики активні за своєю природою — це визнається абсолютною більшістю дослідників [183]. Проте в сучасній політичній науці різняться підходи до розуміння сутності політичного інтересу. Так, у межах «психологічної парадигми» (школа Г. Алмонда) увага акцентується на суб'єктивній природі політичного інтересу як першооснови психології та свідомості людини. Відповідно до цього підходу, формами вияву політичних інтересів є почуття, настрої, бажання та прагнення індивідів щодо задоволення своїх потреб у політиці. Прихильники «концепції об'єктивного інтересу» (Л. Плай, Д. Пол) розглядають політичний інтерес як об'єктивне явище, не пов'язане зі свідомістю

та волею людей, але обумовлене матеріальними умовами їхнього життя. Третій, «синтетичний» підхід (Д. Мервік, Р. Такер) наголошує на єдності суб'єктивного й об'єктивного компонентів у структурі політичного інтересу, бо політичні інтереси формуються як під впливом дій і прагнень самих політичних акторів, так і під впливом навколишньої дійсності [56, с. 81—82]. Отже, можна стверджувати, що політичний інтерес є необхідною складовою політико-психологічної структури влади.

Розгляд зазначених вище складових політико-психологічної структури влади висуває перед науковцем логічні питання: «Навіщо досліджувати ці феномени політичної влади?»; «Яке практичне значення мають наведені дослідження?». Отже, спробуємо відповісти на ці питання, спираючись як на загальні постулати сучасної політичної науки, так і на специфічні кратологічні принципи та ідеї.

Варто зауважити, що проблема взаємодії людини та політики, людини та влади була однією з центральних в історії суспільно-політичної думки, тому не дивно, що й у сучасній політології питанням «людського виміру» політики та влади приділяється значна увага. Як було показано вище, окремий інтерес становлять дослідження специфіки політико-психологічної структури влади, через котру найсуттєвіше виражається суб'єктивна сторона владних відносин. Суб'єктивізація царини владних відносин має низку своїх особливостей, серед яких необхідно виокремити такі.

По-перше, аналіз політико-психологічної структури влади в цілому, зокрема з'ясування внутрішніх мотивів владної діяльності, дозволяє науковцям дослідити адаптивні можливості політичної системи того чи іншого суспільства, виявити механізми підвищення ефективності функціонування політичної (державної) влади, розкрити фактори політичної та соціальної самоадаптації, притаманні кожній конкретній країні. Отже, подібні наукові розробки сприяють визначенню загального соціального потенціалу влади, виявленню її можливостей щодо стресостійкості.

По-друге, аналіз особливостей політичної свідомості та політичної поведінки провідних суб'єктів політичної влади дозволяє більш системно вивчити типові моделі функціонування та конкретні взірці вияву діяльності тих чи тих органів державної влади, ключових політичних інститутів будь-якого суспільства (наприклад, громадських організацій і політичних партій), основних політичних процесів, які реалізуються під впливом політичної (державної) влади (скажімо, виборчий процес). Саме тому вивчення проблематики взаємодії людини та влади розглядається

багатьма вченими як дуже важливе завдання прикладного характеру. Зокрема авторитетний американський науковець, один із провідних сучасних політологів Девід Істон та його послідовники підкреслюють значення таких досліджень для вироблення рекомендацій щодо самозбереження, підтримки стабільності й «самовиживання» політичної системи за умов безперервних соціальних, економічних, політичних, культурних змін — фактичного перманентного цивілізаційного стресу. У такій ситуації політична поведінка людей має усвідомлюватися науковцями як універсальна характеристика якості політики. А тому саме окреслена нами проблематика кратологічних досліджень дозволяє отримати максимально розгорнуті, повні відповіді на класичні питання політичної науки: «хто, де, коли, чому, з якою метою, в якій формі, з якими результатами брав участь у політиці?» [168, с. 125, 126].

Перелічені питання набувають особливої актуальності в умовах тих модернізаційних і постмодернізаційних перетворень, які спостерігаються в останні кілька десятиріч у значній частині країн світу. Зрозуміло, що такі кардинальні трансформації соціального, політичного, економічного, культурного спрямування не можуть не впливати на сутність політики та влади, на їхню внутрішню структуру, в тому числі на психологічні особливості цих феноменів. Таким чином, урахування їх уявляється вкрай необхідним.

До того ж, модернізація та постмодернізація — центральні суспільні процеси сучасності — розглядаються, перш за все, як соціально-філософська, загальноцивілізаційна проблема, а не як питання соціально-економічних, політичних та культурних перетворень на певному національному ґрунті. Так, зокрема, метою загальноцивілізаційної модернізації має стати подолання відчуження особистості. Відомий російський філософ В. Ядов підкреслює: «Узагальнюючий критерій модернізації — розширення ступенів свободи діяльності кожного окремого індивіда, особистості. У посткапіталістичному суспільстві критеріями свободи стають інформація, знання, рівень освіти, кваліфікації» [258]. Отож не дивно, що головним фактором постіндустріальної модернізації виявилось колосальне розширення сфери свободи й діяльності особи, спрямованої на самовираження та самовизначення, націленої на творче й активне перетворення дійсності.

Яскравим свідченням початку нової епохи в розвитку людської цивілізації постав особливий феномен соціопсихологічного характеру — поширення й універсализація в постмодернізаційних суспільствах індивідуального почуття «екзистенціальної безпе-

ки», яке нівелює потребу як особи, так і соціуму в абсолютних правилах та авторитетах. Це, у свою чергу, не могло не позначитися на трансформації характеру функціонування політичної та державної влади. Усе чіткіше простежується тенденція: чим більше ускладнюється суспільство, тим менше держава може вирішувати проблеми модернізації виключно адміністративними методами. Політика та влада за цих умов перетворюються на регульовальний механізм суспільно значущих змін. Тому можна погодитися з твердженням Д. Белла про те, що «в сучасному суспільстві політика керує соціальною структурою. Але будь-яке політичне рішення неминуче включає в себе певне уявлення про справедливість» [25, с. 281; 263]. Це означає, в тому числі, що політика та влада повертаються до початкового (античного, сформульованого Арістотелем) визначення свого соціального покликання — забезпечення суспільного блага.

Варто зауважити, що західні дослідники сьогодні простежують пряму залежність між рівнем демократії в суспільстві, легітимності політичної та державної влади, економічним розвитком і соціокультурними особливостями суспільства. Іншими словами, матеріальні та нематеріальні цінності сучасного, постмодерного суспільства тісно взаємопов'язані: реалізація нематеріальних потреб відбувається у процесі соціалізації особистості, який залежить від економічних, соціальних, політичних і культурних особливостей функціонування того чи іншого суспільства, насамперед, від специфіки функціонування владного механізму.

Прихильники теорії модернізації та постмодернізації пропонують розглядати сутність сучасних держави та влади на таких рівнях її світоглядно-ціннісної властивості:

1) сутність першого порядку — механізм держави, який за допомогою специфічних засобів забезпечує реалізацію певних соціальних потреб;

2) сутність другого порядку — організація політичної влади певної частини суспільства, яка виконує загальносоціальні та спеціальносоціальні завдання;

3) сутність третього порядку — політична організація суспільства, в якій відбувається самоусвідомлення державно організованим суспільством самого себе як цілого [12].

Авторитетні українські науковці, фахівці з питань державного управління В. Ребкало та Л. Шкляр визначають такі інтегрально-узагальнені характеристики політичної трансформації, врахування яких є обов'язковим з огляду на досліджувану проблематику щодо перегляду сутності політики та влади:

1) структурно-змістовне перетворення політичної системи, спрямоване на розкриття її потенційних можливостей;

2) раціоналізація та забезпечення ефективності влади як вирішального чинника довіри до влади та підтримки її громадянами;

3) диференціація та кристалізація соціальних інтересів, їх політична інституціалізація (формування розгалуженої мережі соціально-економічних, політичних, правових та інших інституцій сучасного суспільства, спрямованих на забезпечення стабільності соціального порядку);

4) забезпечення широкої участі громадян у суспільно-політичному житті;

5) інтеграція суспільства на нових засадах через створення цілісної системи політичної соціалізації [176, с. 37—38].

Фактично новітні умови соціополітичного характеру останніх десятиріч висувають завдання створення своєрідної технології влади — сукупності певних, чітко визначених прийомів діяльності влади (гілок державної влади перш за все), розрахованої на досягнення необхідних результатів. Створення технології влади передбачає, насамперед, вироблення конкретних різноманітних технологій владарювання, в першу чергу — прийняття політико-управлінських рішень.

Американський учений В. Н. Данн у праці «Державна політика: вступ до аналізу» сформулював такий алгоритм процесу вироблення політики та прийняття політико-управлінських рішень, що відображає сутність визначення ієрархії стратегічних цілей:

— встановлення порядку денного, що вимагає ранжування проблем на першорядні та другорядні, а також на такі, що взагалі мають бути залишені поза увагою посадовців;

— формулювання політики — пов'язане з визначенням з боку провідних суб'єктів влади альтернатив політики з метою знаходження найбільш оптимального варіанту розв'язання проблеми; ці альтернативи можуть мати форму виконавчих наказів, рішень суду й законодавчих актів;

— прийняття політики, яке передбачає, що одна з альтернатив політики приймається суб'єктами влади, та прийняття політико-управлінських рішень за наявності підтримки парламентом, консенсусу між керівниками організацій або рішення суду;

— упровадження політики — ухвалена політика впроваджується в життя адміністративними підрозділами (так би мовити, «другорядними» суб'єктами влади. — С.Б.), які мобілізують фінансові й людські ресурси з метою практичної реалізації політики;

— оцінювання політики — процес, у результаті якого урядові органи аудиту й обліку визначають, чи діють виконавчі установи, законодавчі й судові органи відповідно до встановлених законом вимог виконання політики й досягнення її цілей [82, с. 37].

Отже, технології владарювання включають заходи та прийоми як великомасштабного, фундаментального, систематичного й довготривалого, так і оперативного, локального, короткотермінового, негайного застосування. Іншими словами, технологія владарювання сьогодні має базуватися на принципах стратегії та тактики політичної діяльності. Причому ключовим поняттям для обох цих напрямів технології владарювання є поняття «функція влади». «Функція влади» — це, за визначенням російського краптолога В. Халіпова «...коло діяльності осіб, які стоять при владі, та її спрямування; основні обов'язки, призначення, ролі влади — організація, управління, контроль, забезпечення сталої двосторонньої інформації, проектування, прогнозування, виховання та ін.» [231, с. 291].

Однією з базових функцій влади, з огляду на необхідність вирішення завдань у царинах політичної стратегії та політичної тактики, є аналітична функція. Вітчизняний фахівець із проблем політичної аналітики А. Баронін визначає такі принципи ефективної реалізації аналітичної функції влади:

— принцип об'єктивності — передбачає, що результати політичного аналізу не будуть залежати від упередження й особистих інтересів аналітика чи замовника аналітичного продукту;

— принцип повноти — політичний аналіз має бути повним і всебічним, тобто охоплювати всі аспекти досліджуваного явища, події, процесу;

— принцип достовірності — аналіз повинен покладатися на достовірну інформацію та виключати будь-які суб'єктивні домісли, не підкріплені фактами;

— принцип обґрунтованості — кожний висновок у політичній аналітиці обов'язково має бути підкріплений фактами, аргументами;

— принцип компетентності — політичний аналіз повинна здійснювати та особа, яка має спеціальні аналітичні навички, відповідний рівень фахової підготовки;

— принцип конкурентності — політична аналітика має бути конкурентною;

— принцип поліваріантності — політична аналітика повинна надавати продукт, який передбачав би весь спектр можливих варіантів розвитку події, явища чи процесу, що вивчається [18, с. 16].

Функції влади нерозривно пов'язані з владними механізмами, провідними з яких є: а) створення; б) дія, взаємодія, здійснення, існування, функціонування; в) передача влади [229]. Як бачимо, механізми влади можна розглядати як своєрідні пружини, котрі сприяють розгортанню владної динаміки, постають як рушійні сили всіх процесів, що здійснюються в царині владних відносин. Механізми влади, крім того, доречно трактувати і як вияв її внутрішньої структури, будови, в тому числі й соціопсихологічного характеру. Соціопсихологічний вимір механізмів влади, наприклад, виявляється через дії суб'єктів влади, через їхні наміри, переконання, інтереси, потреби, мотиви.

Особливістю дослідження соціопсихологічної структури влади за умов розгортання модернізаційних і постмодернізаційних процесів у сучасному світі, таким чином, є те, що його можна здійснювати, не обмежуючи царину наукових пошуків. Навпаки, на нашу думку, вимоги найповнішого аналізу зазначеної проблематики висувають перед науковцями потребу в розширенні методологічної бази таких досліджень. Так, авторитетний вітчизняний учений Б. Кухта пропонує розглядати як сам феномен політичної влади, так і поняття, безпосередньо пов'язані з ним: «політичні процеси», «політичні рішення», «політична імплементація» [133, с. 114—216]. На наш авторський погляд, подібні кратологічні дослідження мають включати також і вивчення окремих аспектів політичної стратегії та політичної тактики, політики як окремої царини людської діяльності.

Адже саме методологія впровадження в життя політичної стратегії і тактики є тим показником, який висвітлює адаптивні можливості, здатність усієї системи державної влади та управління вчасно й адекватно реагувати на суспільні запити, аналізувати ті складнощі, що супроводжують кризові явища суспільно-державного розвитку. Г. Почепцов — один з найавторитетніших українських і російських фахівців з питань політичної стратегії і тактики — пропонує такі критерії розрізнення обох зазначених феноменів:

— стратегія працює в межах багатовимірною простору, управляючи не лише прихильниками, але й противниками, опонентами, а тактика функціонує в одновимірному середовищі, спрямовуючи свої дії виключно на прихильників;

— стратегія працює за принципом багатьох кроків, а тактика передбачає тільки один хід;

— стратегія конструє майбутній і віртуальний простір, а тактика спрямована на сьогодення й реальний простір;

— стратегія передбачає зміну точок зору, а тактика — утримання однієї точки зору;

— стратегія має спрямовуватися від розширення поля можливостей до розширення поля дій через зміну правил гри [182, с. 23, 25, 44, 141].

Науковець зауважує: специфікою політичної стратегії за сучасних умов, особливо у кризових ситуаціях, є те, що вона має бути спрямована саме на агресивне зовнішнє середовище, вміти адекватно реагувати на «виклики» та ризики глобалізації. Наявність розробленої та ефективної політичної стратегії є свідченням політичної сили, могутності держави, а значить — міці влади. Якщо влада прагне адекватно реагувати на всі динамічні зміни, що відбуваються в сучасному світі, вона має розробляти систему потенційної стратегії. Г. Почепцов розробив низку принципів потенційної стратегії для політичної (державної) влади. По-перше, така політична стратегія має збільшувати «поле бачення» — розширювати часові рамки інтересів і можливостей учасників, дозволяти бачити сьогодні через призму майбутнього. По-друге, потенційна стратегія повинна бути звернена до негативного контексту, тому що для вирішення певних проблем необхідно є багатоваріантність стратегії. По-третє, потенційна стратегія влади — це стратегія не тільки й не стільки планування, але й виконання, бо реальність важливіша за будь-яку стратегію. По-четверте, така стратегія є вищим рівнем управління, а тому може компенсувати недостатність ресурсів влади, маючи можливості для адаптації до умов, що постійно змінюються. По-п'яте, потенційна стратегія спрямована на визначення пріоритетів, адже ресурсна підтримка можлива лише в обмеженому обсязі [182, с. 19]. Таким чином, застосування потенційної стратегії є вкрай важливим, адже наявність такої стратегії посилює суб'єкта влади, підвищує його адаптивні можливості.

Підхід до з'ясування особливостей політичної стратегії та політичної тактики, сформульований українською дослідницею С. Наумкіною, цікавий у контексті представленого дослідження, тому що спирається на необхідність урахування соціопсихологічних властивостей зазначених феноменів. Так, С. Наумкіна розглядає поняття «політична стратегія» та «політична тактика» з точки зору здатності політичної влади загалом і системи політичного управління зокрема до самокоригування, оскільки політичне управління є тією цариною, діяльність суб'єктів якої не передбачає їхнього права на помилки. Отже, політична стратегія, на думку Наумкіної, — це створення такої системи політичного

управління, яка формує «простір для максимально діалектичного й оперативного уточнення розрахунку» розвитку суспільства. Політична тактика, як зазначає дослідниця, — це оперативний елемент політичної діяльності, що створює й обслуговує «відповідні організаційні умови для високоефективної реалізації стратегічного розрахунку» [155, с. 51]. Отже, варто вивчати специфіку функціонування політичної (а передусім державної) влади саме з огляду особливостей проявів політичної стратегії та політичної тактики. Це є важливим ще й тому, що в структурі обох зазначених моделей політичної діяльності суттєву роль відіграють чинники соціально-психологічного характеру.

Скажімо, автори «Англійсько-українського словника термінів і понять з державного управління» визначають чотири біхевіористські чинники, які впливають на прийняття рішень на рівні політичної стратегії та/або політичної тактики:

- цінності — основні принципи й переконання, якими керуються ті, хто ухвалює рішення, зіткнувшись із ситуацією вибору;

- особистість — характеристики на зразок інтелекту, пов'язані з різними етапами процесу ухвалення рішення;

- схильність до ризику — цілком очевидно, що особа, яка не зважає на ризики, оскільки вони її не лякають, ухвалює рішення, ставить цілі та обирає способи їх досягнення абсолютно відмінні від тих, хто ухвалює рішення в подібній ситуації, але остерегаючись ризику;

- потенціал для розбіжностей — криється в можливості виникнення стурбованості, яка пов'язана з конфліктом між переконаннями людини й реальністю; істотні розбіжності, до того ж, можуть негативно впливати на організаційну ефективність [5, с. 30].

Досліджуючи проблематику місця та значення політичної стратегії і тактики в політико-психологічній структурі влади, варто загострити увагу на вивченні ще одного феномена управлінського характеру — стратегічного управління. Одним з авторів поняття «стратегічне управління» є відомий американський аналітик Ігор Ансофф, який використовував це поняття для аналізу економічної діяльності організації. Пізніше термін «стратегічне управління» почав вживатися і політичними дослідниками, які певним чином екстраполювали економічні категорії на політичний ґрунт. Згідно з визначенням І. Ансоффа, діяльність щодо стратегічного управління можна розглядати як таку, що «спрямована на забезпечення майбутньої життєздатності організації за умов, які змінюються». Стратегічна соціальна архітектоніка

управлінської діяльності відзначається, за словами науковця, такими особливостями: «структура й динаміка влади»; «системи та процедури»; «організаційна культура, норми, цінності й моделі дійсності, які лежать в основі організаційної поведінки»; «межі й можливості щодо оброблення та передачі інформації; організаційні завдання окремих осіб і груп» [7, с. 240, 241]. Як бачимо, поняття «політична влада» та «стратегічне управління» нерозривно пов'язані один з одним. Причому влада фактично постає з'єднувальним елементом доволі складної конструкції стратегічного управління.

Скажімо, І. Ансофф відзначає, що в соціальній архітектоніці стратегічного управління виокремлюються такі важливі елементи: культура, управитель, система управління, інформація, структура та влада. Так, стратегічна культура орієнтована на успіх, який базується на гнучкості та винахідливості, а також на вмінні передбачувати майбутню ситуацію суб'єктом управління. Управителя або суб'єкт управління І. Ансофф називає «добродійним лідером» і «проводником новацій». Сутністю системи управління є стратегічне планування, стратегічне проблемне управління та стратегічний контроль. Метою інформаційної підсистеми є пошук проблем і знаходження можливостей. Структура стратегічного управління для забезпечення ефективності має бути динамічною. Влада повинна бути централізованою та спиратися на керівництво інноваційного спрямування [7, с. 242]. Таким чином, аспекти проявів політичної влади, пов'язані зі стратегічним управлінням, обов'язково мають бути враховані саме за умов модернізаційних і постмодернізаційних перетворень, які здійснюються в тому чи іншому суспільстві.

Усебічний розгляд взаємодії феномена політичної влади з іншими ключовими феноменами політичного життя, пов'язаними з цариною прийняття та реалізації політико-управлінських рішень, був би неповним без вивчення поняття «політика». Варто відзначити, що як в історії суспільно-політичної думки, так і в напрацюваннях сучасної політичної науки можна знайти безліч визначень поняття «політика». Утім, з огляду на проблематику представленого дослідження, перш за все ми маємо розглянути ті визначення, які пов'язують царину політики з процесом прийняття політико-управлінських рішень.

Так, авторитетна австралійська дослідниця Г. Колбеч пропонує розуміти під терміном «політика» те, яким чином практики використовують його для формування способів дії, тобто тлумачити політику як оперативне поняття. Перевагою такого підходу

є те, що він вказує на функціональні напрями вияву політики, іншими словами — на сутність основних функцій політики та влади. Серед базових характеристик дій політики науковець виділяє такі.

1. Когерентність — прикмета політики, яка означає, що всі окремі дії в царині політики та владних відносин узгоджуються між собою, утворюючи єдину, цілісну, організовану систему. Тому політика має справу з тим, яким є чи має бути управління цією системою [123, с. 16]. На наш погляд, можна стверджувати, що ознака когерентності є базовою не тільки для феномена політики, але й для з'ясування соціопсихологічної специфіки політичної влади. Адже можливість узгодження різних, часто протилежних або навіть антагоністичних інтересів у царині владних відносин найчастіше лежить саме у площині соціопсихологічних, а не суто політичних властивостей влади як феномена суспільного життя.

2. Ієрархія — процес здійснення політики відбувається навколо людей із вищих ешелонів влади, які віддають накази відповідно до чітко визначених офіційних процедур [123, с. 16]. Отже, аналіз специфіки політичної діяльності ключових політичних акторів — провідних владних суб'єктів, зокрема з огляду на їхні соціопсихологічні особливості, є одним із центральних не тільки в межах кратологічних досліджень, але й у наукових розробках загального політологічного характеру.

3. Інструментальність — політика уявляється як процес досягнення конкретних цілей. У політиці має існувати певний публічний порядок, який дає змогу визначати й вирішувати проблеми, це означає, що сутністю діяльності уряду виступає вибір цілей для вирішення проблем [123, с. 17]. Слід зауважити, що на процес політико-управлінського вибору мають вплив як фактори об'єктивного, неупередженого характеру, так і певні суб'єктивізовані чинники.

Російський дослідник А. Андрєєв, фахівець у царині політичної психології, пропонує розглядати політику як своєрідне мистецтво, що виявляється в умінні суб'єкта владних відносин обрати засоби активізації діяльності об'єкта політики таким чином, щоб це не було наочним для суспільства через створення сприятливих умов. Це досягається завдяки формуванню стилю політики — мистецтва реалізації теорії політичної діяльності через забезпечення вміння розбиратися в усіх складних відтінках людської поведінки [6, с. 102, 103]. Стиль політики, на нашу думку, можна й варто визначати через категорію «влада», оскі-

льки мистецтво політичної діяльності має безпосередню причетність до відносин у царині політичної та державної влади. Причому як самі ці владні відносини, так і оцінка рівня майстерності, мистецтва політики мають у своїй основі домінуючі психологічні складові.

Як бачимо, дослідження політики крізь призму інтересів людини, соціальних груп, їхньої свідомості й поведінки дозволяє більш детально проаналізувати механізми та процедури функціонування політичної (державної) влади, владних відносин. Подібний підхід надзвичайно важливий, бо в останні десятиріччя, перш за все у країнах розвинутої демократії, все більшої ваги набуває залучення людей до світу політики, що призводить до суттєвого розширення кола суб'єктів влади, а значить, висуває вимоги щодо перегляду традиційних підходів до розгляду особливостей політико-психологічної структури влади.

Таким чином, у ситуації кардинальних цивілізаційних змін, становлення інформаційного або постіндустріального суспільства формуються нові якості влади. Як зауважує авторитетний російський кратолог В. Ледяєв: «Інтереси людей не можна виводити з їхньої поведінки та розглядати у відриві від можливостей вибору і ресурсів, які вони мають, оскільки багато преференцій нерідко фактично блокуються структурними факторами» [139, с. 75]. Це означає, що модернізаційні та постмодернізаційні трансформації сучасного суспільства зумовлюють вимоги перегляду методологічних засад вивчення феномену влади, зокрема його дослідження крізь призму категорії «політична культура». Адже політична культура виступає своєрідним «синтезом» в політики й культури, що дозволяє аналізувати базові феномени політики, в тому числі й феномен політичної влади, через розгляд діяльнісних, нормативних, гносеологічних та інституціональних форм політичного буття, через виявлення функціональної спрямованості влади, акумулюючи її сутнісне розуміння [219, с. 66, 67].

Нарешті, кратологічна проблематика, з огляду на специфіку становлення інформаційної цивілізації, може вивчатися з позицій подвійного тлумачення світу політики — в якості категорій *polisy* та *politics*. Як відомо, подібне трактування політики широко розповсюджене в західній, передусім, англomовній політичній науці. На думку автора, в зазначеному контексті необхідно звернутися до підходу щодо тлумачення категорій *polisy* та *politics*, запропонованого авторитетним французьким ученим Раймоном Ароном. Політолог і публіцист писав: «...слово «по-

літика» у першому значенні — це програма, метод дій або самі дії, які здійснюються людиною чи групою людей по відношенню до якоїсь проблеми або до сукупності проблем, що постають перед співтовариством». У другому значенні, як вважав Р. Арон, даний термін «належить до тієї царини суспільного життя, де конкурують або протистоять різні політичні (в сенсі полісу) напрями... — що мають власну полісу, тобто власні цілі, інтереси, ... власний світогляд» [11, с. 43]. Отже, поняття полісу вказує на специфіку соціопсихологічної природи як політики загалом, так і влади зокрема.

Таким чином, дослідження політико-психологічної структури влади є конче важливим і необхідним з огляду на те, що сучасна політика в цілому та влада зокрема стають усе більш суб'єктивізованими, персоніфікованими (особливо це стосується вітчизняної політики та влади). Беззаперечним є той факт, що успіх будь-якої значущої соціальної та політичної дії залежить від особистості — від її домінуючих потреб, мотивації її вчинків та діяльності, цілеспрямованості, здатності та схильності до соціальної, політичної, економічної активності. Відтак, твердження про те, що особа є центром політики та влади — це аксіома політичної науки. Знання про психологічні особливості політичної влади може прислужитися не лише науковцям у царині політології, але й безпосереднім суб'єктам політичного життя. Адже напрацювання з психології влади покликані не лише пояснювати ті чи інші дії акторів політики, але й допомагати в прогнозуванні можливих змін у перебігу політичних і соціальних процесів у майбутньому під впливом факторів суб'єктивного характеру. Саме вказаній проблематиці, на наш погляд, має бути присвячено подальші дослідження з психології влади.

РОЗДІЛ III

ДОСЛІДНИЦЬКИЙ КОНЦЕПТ СОЦІОПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

3.1. АТРИБУТИВНІ ВЛАСТИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ

Влада як одна з центральних категорій політичної науки має тривалу історію дослідження та дуже широке дискурсивне поле тлумачення. Зрозуміло, що ті динамічні суспільно-політичні зміни, які спостерігаються в останні десятиріччя у світі, не можуть не позначитися на специфіці сучасних досліджень феномена політичної влади, актуальність яких тільки зростає. Причому ключовою проблемою таких досліджень, на нашу думку, є доволі значна розмаїтість методологічної бази аналізу проблем кратологічної тематики.

Тлумачення влади як особливого соціополітичного феномена може базуватися на різних методологічних засадах: 1) спробах визначення природи влади; 2) дослідженні основних підходів до розуміння сутності влади; 3) розгляді тих чи тих аспектів вияву й функціонування влади в суспільстві та державі; 4) аналізі базових ознак і характеристик політичної влади [35, с. 44].

Питання про сутність політичної влади, її визначення та трактування є одним з найбільш досліджуваних як в історії політичної думки, так і в сучасній політології. При цьому досить гострими були й залишаються дискусії щодо розуміння основних критеріїв, факторів та умов, відповідно до яких необхідно здійснювати наукові дослідження сутності політичної влади. Так, авторитетні російські науковці Ф. Бурлацький і В. Чиркін пропонують визначати сутність політичної влади, спираючись на аналіз таких обов'язкових умов:

1) соціально-класовий підхід як основа визначення влади в суспільстві;

2) конкретний соціополітичний підхід, який ураховує плюралістичний (множинний) характер влади в суспільстві, де одноча-

сно відбувається концентрація соціально-політичної влади та її дифузія, оскільки у процес владарювання в тій чи тій формі включаються все ширші групи населення (тобто практично-політична реалізація партиципаторної концепції демократії. — С.Б.);

3) конструювання не тільки загального поняття влади, але й з'ясування специфічних особливостей окремих її різновидів (економічної, політичної, державної, суспільної, сімейної тощо);

4) диференціація суспільної та особистої влади, які переплітаються між собою, але можуть і не бути пов'язані одна з одною;

5) врахування різноманітних особливостей влади в різних соціально-політичних структурах (а також в умовах функціонування того чи іншого типу політичного режиму, тієї чи іншої форми правління. — С.Б.);

6) виокремлення вольових і правових начал, які тісно пов'язані між собою, але не завжди збігаються [171, с. 26].

Окремо під час дослідження природи влади, на наш погляд, варто виділяти її засади соціопсихологічного характеру, передусім відносини примусу-підпорядкування. Адже особливістю саме політичної влади є її здатність і можливість досягати тих чи інших цілей за допомогою примусу. При цьому відносини примусу з боку влади (а точніше з боку суб'єктів владарювання) обов'язково зумовлюють відносини підпорядкування (добровільного або примусового) з боку підвладних суб'єктів. Відносини примусу-підпорядкування в концепті політичної влади можуть розглядатися по-різному. Скажімо, видатний німецький політолог і соціолог Макс Вебер вважав, що в основі влади лежить асиметричність між суб'єктами політики, коли один суб'єкт має можливість впливати на іншого [48]. Відомий польський учений Єжі Вятр, у свою чергу, визначає владу як «можливість віддавати накази в умовах, коли той, кому наказують, зобов'язаний коритися». «Говорячи про віддання наказів і підкорення, ми маємо на увазі певний тип впливу на поведінку інших осіб, який відрізняється від того, що зазвичай називають “впливом”», — продовжує дослідник [59, с. 159]. Таким чином, відносини примусу-підпорядкування щодо феномена політичної влади необхідно тлумачити більш широко, аніж просто засади психологічного характеру, які спираються на міжособистісний вплив у випадку соціальної взаємодії того чи іншого рівня.

Як вважає Єжі Вятр, відносини примусу-підпорядкування і той специфічний вплив, які вони мають, необхідно досліджувати через з'ясування сутності таких елементів. По-перше, це вза-

ємодія не менш ніж двох партнерів у процесі функціонування відносин влади, причому такими партнерами можуть бути як окремі індивіди, так і групи осіб. По-друге, обов'язковість наявності наказу як ключового механізму реалізації влади, завдяки якому забезпечується здійснення влади суб'єктом владарювання під загрозою застосування санкцій у випадку непокори владарюючій волі з боку підвладних суб'єктів. По-третє, необхідним є підпорядкування того суб'єкта, над ким здійснюється влада (підвладного суб'єкта), тому, хто її здійснює. Іншими словами, політична влада є особливим різновидом підпорядкування вираженої в наказі волі владарюючого суб'єкта. По-четверте, обов'язковим елементом під час розгляду концепту політичної влади крізь призму відносин примусу-підпорядкування виступають суспільні норми, які встановлюють, що, той суб'єкт, хто віддає накази (тобто суб'єкт владарювання), має на це право, а той, на кого ці накази спрямовано, зобов'язаний підпорядкуватися їм [59, с. 161]. Отже, згідно з концепцією польського науковця, наявність тільки всіх чотирьох елементів є необхідною передумовою для виникнення й розвитку відносин політичної влади.

Таким чином, питання про природу політичної влади на сучасному етапі розвитку політичної науки не можна визначити як остаточне вирішене та науково розроблене, оскільки зосередження дослідницької уваги тільки на соціально важливих та системотворних характеристиках або на соціопсихологічних засадах функціонування політичної влади не в змозі охопити всі сфери прояву політичної влади. Зокрема, на нашу думку, структуру природних засад влади варто доповнити такими двома складовими, як історичні передумови та структурно-функціональні прояви влади.

Скажімо, вивчення історичних передумов влади є настільки важливим для розкриття концепту цього складного соціополітичного феномена, що дуже часто зумовлює специфіку подальшого її розвитку не лише на роки або десятиліття, а навіть на століття наперед. Прикладом подібного взаємозв'язку можна вважати особливості становлення інституту політичної та державної влади у Великій Британії, бо саме в цій країні сучасний концепт розуміння влади почав формуватися ще з часів Magna Charta Libertatum (Великої хартії вольностей 1215 року). Розгляд структурно-функціональних засад функціонування політичної влади, за словами російського вченого О. Вітченка, дозволяє усунути з досліджень специфіки природи влади суб'єк-

тивні уявлення й описовість [51, с. 27]. Адже структурно-функціональний аналіз надає широкі можливості в систематизованій формі визначити базові властивості, класифікувати й упорядкувати об'єкти наукового аналізу, в нашому випадку — політичної влади. Отже, саме структурно-функціональний аналіз, але вже як один із провідних методів політологічних досліджень, доцільно застосовувати у вивченні основних підходів до розуміння сутності політичної влади.

Політологічне знання тільки за останні десятиріччя виробило кількасот підходів до трактування політичної влади, які можна вважати теоретичною основою становлення нового напрямку досліджень — кратології. Тому в межах представленої роботи, на наш погляд, варто розглядати основні підходи до розуміння сутності політичної влади саме в контексті кратологічних досліджень.

Скажімо, російський політолог, автор монографічного дослідження «*Politica hermetica: Приховані аспекти влади*» І. Ісаєв переконаний у тому, що різноманітні модифікації влади пов'язані передусім із харизматичним типом, джерелом. Це, на його думку, свідчить про певну «метафізичну» або онтологічну єдність усіх феноменів владарювання». «Харизматична влада породжується ірраціональними мотивами й не потребує обов'язкової інституціоналізації. Вона виникає зі стихійного та неясного пориву, її межі й цілі чітко не окреслені, та її удаваний потенціал безмежний. Вона не піддається схематизації, завжди загадкова і таємнича», — так характеризує науковець сутність харизматичної влади [110, с. 538]. Варто зауважити, що звернення дослідницького інтересу до феномена харизматичності в контексті наукового трактування сутності політичної та державної влади підкріплюється тривалою історичною традицією. Адже й теологічне тлумачення влади спирається на розгляд переважно ірраціональних, надприродних, таких, що мають «божественну природу», проявів влади. З іншого боку, сучасні концепції харизматичної влади, на відміну від історичних, намагаються уніфікувати ідею влади, віднайти ті характеристики, що є спільними як для харизматичних, так і для нехаризматичних різновидів влади.

Вітчизняний учений, дослідник проблем організації державної влади В. Ладиченко пропонує розглядати владу, спираючись на три базові аспекти її проявів, а саме:

- право, силу й волю;
- свободу дій та розпоряджень;

— здатність і можливість розпоряджатися кимось, чимось, здійснювати вирішальний вплив на долі, поведінку та діяльність людей за допомогою різних засобів [134, с. 54].

Як бачимо, подібне тлумачення влади як комплексного феномена передбачає, передусім, аналіз юридично-правових аспектів влади, пов'язаних із функціонуванням держави — універсального політико-правового інституту будь-якого суспільства, центрального елемента політичної системи тієї чи іншої країни. У представленому контексті досліджень влада, відносини влади мають розглядатися не просто як відносини примусу-підпорядкування соціополітичного та соціопсихологічного характеру, а як юридично-правові відносини, котрі породжують юридичні права та юридичні обов'язки кожної зі сторін. Причому, якщо у суб'єкта владарювання є і юридичні права (відносно підвладних суб'єктів таких відносин), і юридичні обов'язки (певні соціально, політично, економічно та/або культурно значущі зобов'язання перед суспільством), то у підвладних суб'єктів є лише юридичні обов'язки.

Особливістю третього підходу до розуміння сутності влади є акцентування уваги на соціоцентричних характеристиках політичної та державної влади. Прибічники цього підходу наголошують на тому, що влада є універсальним засобом і способом забезпечити в межах суспільства, по-перше, реалізацію «проявів і дій закону динамічної рівноваги», та, по-друге, сприяти «переважному функціонуванню й розвитку його [суспільства. — С.Б.] найбільш важливих і життєздатних елементів» [13, с. 242]. Прихильники соціоцентричного трактування влади переконані в тому, що влада обмежує певним чином свободу індивідів в ім'я збереження суспільства в цілому. Отже, можна дійти висновку, що це положення соціоцентричного розуміння влади перегукується з основними ідеями теорії суспільного договору. Але, при цьому, як додають представники зазначеного дослідницького напрямку, обмеження свободи індивідів з боку влади мають забезпечувати необхідну свободу вибору людської особистості [13, с. 241]. Таким чином, сутністю соціоцентричного підходу трактування влади є визнання того, що інститут влади існує в суспільстві з метою забезпечення раціонального розвитку та максимально ефективного функціонування соціальної системи в цілому й окремих сфер її життя. Саме тому зазначений напрям наукових досліджень є одним з найавторитетніших.

Втім, усі підходи щодо розуміння сутності влади, представлені в сучасних кратологічних дослідженнях, проаналізувати в

межах однієї роботи не можливо. Підсумовуючи загальний аналіз основних підходів до трактування сутності влади, хотілося б відзначити, що труднощі у визначенні сутності цього складного соціополітичного феномена, дискусії щодо його термінологічного тлумачення багато в чому пояснюються особливостями природи та базових проявів влади. Як писав французький соціолог і політичний мислитель М. Крозьє, невизначеність і невизначеність поняття влади, яке використовується науковцями, призводить до численних маніпуляцій цим поняттям з метою вирішення «проблем своєї науки та суспільної практики» [131, с. 35].

Досліджуючи ті чи ті аспекти вияву й функціонування влади в суспільстві та державі, варто зосередити увагу, на наш погляд, на питанні динаміки влади, тому що саме динаміка формування та реалізації влади найповніше характеризує специфіку здійснення політичної та державної влади. Відповідно до схеми, запропонованої В. Ладиченком, динаміка організації влади припускає три фази (етапи). На першому етапі створюються потенціали та ресурси владного впливу, що концентруються у суб'єкта владарювання як носія можливості здійснення такого впливу. На цьому етапі влада перебуває у своєму потенційному стані, який передує проявові впливу суб'єкта на об'єкт. Змістом другої фази є організація впливу суб'єкта владарювання — влада переходить зі стану потенційності у стан дійсності. Третій етап передбачає безпосередній вплив як акт прояву влади. Його сутністю є процес (або акт) відчуження суб'єктом владарювання потенціалів своєї активності [134, с. 82].

Форми вияву влади авторитетний російський фахівець у царині кратологічних досліджень В. Ледаєв визначає, спираючись на такі критерії: 1) сфера існування (здійснення) влади — влада економічна, політична, ідеологічна тощо; 2) характер (формаційний тип) суспільних відносин — влада рабовласницька, феодальна, капіталістична тощо; 3) специфіка суб'єкта й об'єкта влади — влада індивідуальна та колективна, державна й недержавна тощо; 4) джерела та мотиви підпорядкування об'єкта влади її суб'єктові — сила, примус, переконання, спонукання, маніпуляція, авторитет [140, с. 6]. З огляду на складну природу влади, не останнє місце у структурі якої займають фактори та мотиви соціопсихологічного характеру, особливу увагу необхідно зосередити на з'ясуванні особливостей форм вияву влади, що засновані на дослідженні джерел і мотивів підпорядкування об'єкта влади її суб'єктові.

Отож не дивно, що В. Ледяєв називає саме ці шість основних форм вияву влади: силу, примус, переконання, спонукання, маніпуляцію та авторитет. Так, сила як форма вияву влади є джерелом підкорення, оскільки це здатність суб'єкта владарювання безпосередньо впливати на об'єкт або на його оточення. «Володіння владою у формі сили означає можливість мати навмисний вплив на об'єкт або обмежити його потенційні дії», — пише вчений [140, с. 7]. Примус як форма вияву влади застосовується в тому випадку, коли спостерігається явна розбіжність між інтересами суб'єкта й об'єкта владарювання. У цьому випадку джерелом підпорядкування виступає загроза застосування негативних санкцій у випадку відмови коритися владному наказу. В основі спонукання як форми вияву влади лежить можливість отримати винагороду, яку отримує об'єкт в обмін на підкорення. «Подібно до примусу, спонукання передбачає небажання об'єкту слідувати команді суб'єкта без зовнішнього стимулу, запропонованого суб'єктом. Але якщо при примусі підпорядкування досягається за допомогою загрози негативних санкцій, то спонукання пов'язано з обіцянкою винагороди (позитивними санкціями)», — зазначає В. Ледяєв [140, с. 9, 10]. Переконання як форма вияву влади дещо схоже за своєю природою на примус і спонукання, відмінність у тому, що його джерелом є аргументи, які використовує суб'єкт владарювання для підпорядкування своїй волі об'єкта. Специфікою переконання є те, що воно не обов'язково у своїй основі має конфлікт між суб'єктом та об'єктом влади, надаючи останньому свободу дій відповідно до власних намірів. Іншими словами, переконання завжди ґрунтується на виборі. У випадку маніпуляції джерелом підпорядкування об'єкта щодо дій і наказів суб'єкта стає прихований вплив останнього. Особливістю маніпулятивного владарюючого впливу є те, що суб'єкт влади впливає на об'єкт без артикуляції власних побажань. Як підкреслює російський науковець: «Маніпуляція може бути присутньою навіть тоді, коли об'єкт узагалі не знає про існування суб'єкта» [140, с. 11, 12]. І, нарешті, авторитет як форма вияву влади джерелом свого впливу має певні характеристики (властивості) суб'єкта або його статус, які змушують об'єкт прийняти його команду незалежно від її змісту. Владарююча сила підпорядкування у випадку авторитету міститься в самому суб'єктові влади [140, с. 13].

Таким чином, аналіз основних форм вияву влади показує, що в їхній основі лежить специфіка відносин між суб'єктом та об'єктом владарювання, яка формує ті чи ті мотиви підкорення з боку об'єкта.

Розглядаючи базові ознаки й характеристики політичної влади, необхідно зауважити, що ряд дослідників виокремлює універсальні та специфічні риси (ознаки) влади. Універсальні ознаки об'єднують політичну владу з іншими різновидами влади соціальної — економічною, моральною, правовою, інформаційною, ідеологічною тощо. Специфічні риси вказують на ті властивості, що притаманні владі як виключно політичному феноменові. До універсальних ознак влади належать:

— асиметричність — властивість, яка не просто характеризує домінування волі суб'єкта владарювання та нерівність його статусу порівняно зі статусами підвладних об'єктів, але й відображає якісні розбіжності їхніх можливостей, ресурсів, прав, повноважень та інших параметрів життєдіяльності;

— інверсійність — риса, яка обумовлює постійність опору підвладних об'єктів щодо дій суб'єктів владарювання, внаслідок чого суб'єкт й об'єкт влади можуть помінятися місцями, а їхні статуси не є незмінними;

— комбінований характер влади — владна взаємодія завжди є перетином зусиль і волі як домінуючої, так і підпорядкованої сторін цих відносин;

— ресурсність — наявність ресурсів є запорукою ефективності та функціональності влади;

— кумулятивність — орієнтація в царині владних відносин їх суб'єктів передусім на власні інтереси, а не на потреби партнера, що спричиняють максимальні намагання розширити сферу власного впливу й контролю;

— конструювальні властивості влади — саме влада є джерелом більшості соціально значущих перетворень у суспільстві, усвідомленого проектування і коригування суспільних відносин [210, с. 90—92].

Специфічні властивості влади розкривають її особливий вимір. По-перше, політична влада формується в умовах конкуренції групових суб'єктів. При цьому група не може стати учасником конкуренції за владу, якщо вона не здатна організувати систему представництва інтересів тих громадян, які належать до неї. По-друге, політична влада є системою відносин, що формуються на основі претензій групових спільнот щодо повноважень наймогутнішого соціального інституту — держави. Саме держава надає владі легальність у використанні сили на певній території [210, с. 92—94]. Звичайно, представлена характеристика ознак політичної влади не є повною, втім вона розкриває основні відмінності політичної влади, її специфіку.

Окремо варто виділити науково-дослідницький підхід до визначення сутності й властивостей політичної влади, відповідно до якого влада — це вплив однієї частини суспільства (індивіда, групи, організації тощо) на поведінку іншої в бажаному для себе напрямі. Спираючись на представлене тлумачення політичної влади, можна виділити такі її властивості.

1. Група біологічних властивостей. Оскільки влада визначається біологічною природою людини, а така природа є спільною і для світу людей, і для тваринного світу, то царина владних відносин та її специфічні характеристики поширюються на обидва ці світи. Головною ж відмінністю владних відносин у них є те, що в людському вимірі влада завжди має свідомий характер, а у тваринному світі — ґрунтується на рефлексах та інстинктах. Подібна традиція тлумачення властивостей влади походить від Арістотеля. Адже саме давньогрецький мислитель одним з перших зауважив, що влада в суспільстві є продовженням влади у природі.

2. Психологічні властивості влади. Влада розглядається крізь призму міжособистісних стосунків, специфікою яких є те, що більш сильна особа завжди домінує над слабшими, нав'язуючи останнім власну волю поза їхнім бажанням. Особлива увага має зосереджуватися на аналізі поведінки суб'єктів політичних відносин [179, с. 117, 118]. Цей підхід часто пов'язується з психоаналітичним напрямом соціально-гуманітарного знання, втім, варто зауважити, що сьогодні розгляд психологічних властивостей політичної влади набуває більш широко застосування.

3. Антропологічні властивості влади. Влада досліджується в тісному взаємозв'язку із суспільною природою людини. Виходячи з твердження про те, що суспільна природа людини докорінним чином не змінилася впродовж усієї історії людства, прихильники таких поглядів на властивості політичної влади переконані: влада є вічним «супутником» людської цивілізації, вона існувала на всіх етапах (навіть на протодержавних і докласових) розвитку людства.

4. Група суто політичних властивостей влади. Влада розглядається в її органічному взаємозв'язку з політикою. Причому особливий наголос робиться на тому, що влада, подібно до політики, виникає лише на певних етапах суспільного розвитку, пов'язана зі становленням спеціальних суспільних інституцій здійснення влади (насамперед держави) [179, с. 118].

5. Комунікативно-інформаційні властивості влади. Це група порівняно «новітніх» властивостей політичної влади, адже вони

виходять на авансцену владних відносин в останні десятиріччя ХХ століття та пов'язані з розвитком базових засад інформаційного (постіндустріального) суспільства. Такі авторитетні політичні мислителі сучасності, як Джон Гелбрейт, Олвін Тоффлер, Деніел Белл, переконані в тому, що за нових цивілізаційних умов кардинальним чином змінюється і характер політичної влади. Знання й інформація — це ті властивості, які визначатимуть сутність влади в найближчому майбутньому, витісняючи поступово на другий чи навіть третій план політики колись ключові кратичні фактори — насильство (силу), багатство, могутність [213; 216; 263].

В останні десятиріччя минулого століття сформувалася самостійна та впливова сфера політичних відносин — царина політичної комунікації, яка має безпосередні взаємозв'язки з кратичною сферою — цариною владних відносин. За визначенням авторитетних американських дослідників К. Крос і Р. Гакета, політична комунікація — це царина боротьби, у процесі якої сила перетворюється на владу, а влада — за допомогою нібито «нейтральних» інституцій (органи державного управління, органи судової влади та ЗМІ) — на «загальний інтерес». У такий спосіб інтереси панівних груп «натуралізуються» у масовій суспільній свідомості, тобто громадяни починають вважати їх природними та немінучими, поза часом і поза політикою [132, с. 54].

Проблематика політичної комунікації та її взаємовпливу на сферу владних відносин цікавила багатьох дослідників, починаючи з другої половини минулого століття. Так, праці видатного німецького філософа й соціолога Юргена Габермаса «Моральна свідомість і комунікативна дія» і «Мораль і моральність, що робить життєву форму раціональною» можна вважати базовими в дослідженні комунікативної теорії в цілому та зокрема її кратологічних аспектів. За словами вітчизняного дослідника комунікативної філософії А. Єрмоленка, основою метагерменевтичної комунікативної концепції Габермаса виступає «раціональне обґрунтування етичних норм на основі регулятивної ідеї необмеженої комунікативної спільноти спрямоване на подолання цінностей «внутрішньої», партикулярної моральності, догматичних цінностей, що успадковуються завдяки механізмові традиції, або ідеологічних цінностей, і є процесом виявлення, так би мовити, хибних смислів, що виникають у ході перекирчування панування комунікації» [98, с. 80]. Таким чином, відповідно до основних постулатів герменевтичного підходу німецького науковця, ключовим суб'єктом політичних (у тому числі і владних) відносин за

умов становлення інформаційної цивілізації стає медіум мовного спілкування, який не тільки здійснює обмін соціально й політично значущими повідомленнями, але й утворює та змінює орієнтовані на діяльність індивіда настанови влади. Отже, у розвинутій комунікативній спільноті однією з провідних властивостей влади стає її інформаційна якість.

На особливу увагу заслуговує також дослідницький підхід, згідно з яким сутність, а значить, провідні властивості політичної влади можна звести до двох основних тез. По-перше, владу необхідно розглядати як певний абстрактний феномен, який є самотождним. По-друге, політичну владу варто визначати як певну рису або силу, котра може перебувати в розпорядженні її тимчасових зберігачів, може успадковуватися, захоплюватися силою, узурпуватися [173, с. 67]. Іншими словами, представлений підхід вказує не тільки на атрибутивні властивості самої політичної влади, але й розглядає можливість вияву цієї влади як властивості політичної діяльності.

Якщо розглядати владу як властивість політичної діяльності, то, на наш погляд, необхідно звернути дослідницьку увагу на дві важливі форми реалізації влади — концентровану та неконцентровану.

Концентрація влади — це форма організації політичної (державної) влади, яка виявляється в абсолютизації власного статусу, в постійному прагненні влади до зосередження в одному центрі прийняття управлінських і політичних рішень. Концентрація влади зумовлює таке явище політичного життя, як самовладдя, обов'язкове й різке відторгнення всього того, що є опозиційним до неї [262]. Причому самовладдя може розглядатися не лише як суто політичний феномен, але і як певна соціопсихологічна характеристика, атрибутивна властивість влади. Самовладдя як атрибутивна властивість влади має подвійний вияв. З одного боку, воно може породжуватися над концентрацією політичної (державної) влади в одних руках (тобто руках однієї особи або певної групи осіб, які узурпують владні повноваження). З іншого боку, самовладдя дуже часто спричиняє переродження влади в іншу якість, передусім трансформацію базових характеристик суб'єктів владних відносин, у тому числі тих складових, які входять до психологічної структури особистості як соціального й політичного актора.

Концентрація політичної (державної) влади може пояснюватися, за словами українського вченого В. Холода, прагненням влади до винятковості, максимальної суверенності, «всю-

ди присутності», тотального охоплення «усього й уся» [234; 235]. Феномен концентрації влади найяскравіше виявляється через надмірну персоніфікацію суб'єкта влади — політичного (державного) лідера. Варто зауважити, що подібна надмірна персоніфікація влади може мати як позитивні, так і негативні наслідки щодо перебігу політичних процесів у суспільстві загалом та здійснення державної політики, прийняття політико-управлінських рішень зокрема. Скажімо, авторитетна американська дослідниця Дебора Стоун наводить такі аргументи на користь концентрації влади — вона дозволяє зробити стандартною державну політику в усіх юрисдикціях і підвищує рівень її уніфікації [213].

У сучасній політичній науці виокремлюють шість основних підходів до вивчення проблематики концентрації влади.

1. Феномен концентрації влади можна розглядати з точки зору потенційної й актуальної влади, стверджує англійський науковець Д. Ронг. Так, вивчення потенційної влади дозволяє спрогнозувати як переваги, так і недоліки концентрації влади. Аналіз актуальної влади, у свою чергу, дає змогу коригувати рівень концентрації влади в конкретних випадках [283].

2. Якщо досліджувати владу як кластерне поняття, концентрація влади має аналізуватися в чотирьох основних вимірах — актор, дія, наміри та результат. За таких умов особлива увага повинна звертатися на специфіку координаційних зв'язків усередині владного механізму. Цей підхід відстоює американський науковець Дж. Добнем [213]. Як бачимо, саме кластерний підхід до вивчення феномена концентрації влади звертає особливу увагу на соціопсихологічні засади функціонування кратосфери політичних відносин.

3. Проблема концентрації влади розглядатися в антиномії «баланс—дисбаланс влади» шляхом дослідження таких аспектів, як влада суб'єкта над об'єктом; влада об'єкта над суб'єктом; взаємозалежність між суб'єктом і об'єктом влади [283]. Названий напрям кратологічних наукових напрацювань є важливим, з огляду на проблематику представленої роботи, тому, що в системі влади значущими є як прямі, так і зворотні зв'язки. Іншими словами, не тільки об'єкт влади залежить від волі суб'єкта владарювання, але й навпаки.

4. Процедурний підхід передбачає дослідження ефективності концентрації влади через вивчення таких параметрів: дієвість, адекватність, розуміння, збереження, своєчасність прийняття рішень, легітимність, підтримка [233]. Таким чином, проблему

концентрації влади можна розглядати як одну з технологій і процедур владарювання.

5. Функціональне розуміння концентрації влади базується на таких методологічних принципах, як стандартизація, формалізація, зосередження та впорядкування. Саме спираючись на вказані методологічні принципи, здійснюють усебічний розгляд функцій влади, їх організаційне оформлення в певну систему [138]. Такий системний підхід щодо з'ясування специфіки прояву феномена концентрації влади дозволяє, на нашу думку, простежити функціональну залежність, наявну у структурі політичної (державної) влади, не лише відповідно до правових (юридичних) норм, але й в узгодженні з морально-етичними, ідеологічно-ціннісними, релігійно-культурними взірцями, які визначають характер діяльності й відносин влади, регулюють дії її суб'єктів і контрsub'єктів.

6. Діяльнісний аспект концентрації влади віддзеркалює, насамперед, два вирішальні процеси — процес вироблення, обговорення та прийняття владних рішень і динамічний процес упровадження цих рішень у життя. Так, згідно з основними ідеями цього дослідницького напрямку, концентрація влади як стан і процес влади може тлумачитися через такі поняття: «владна воля» — свобода у вияві влади, владарювання, здійснення заходів, яким усі мусять підпорядковуватися; «владна дія» — сутність влади, впевнена демонстрація її впливу; «владний акт» — організаційне та правове оформлення владної дії [138; 261]. На погляд автора, подібне бачення проблематики концентрації влади дозволяє поєднати в політологічному аналізі кратосфери всі ці складові так, що засобом здійснення влади стає авторитет або панування, а формою її реалізації — керівництво.

Деконцентрація влади — це характеристика влади, яка вказує на роззосередження (розпорошення) центрів і носіїв прийняття політичних і управлінських рішень у владному механізмі держави. Феномен деконцентрації влади виявляється за умов розвитку поліархії, партисипаторної або плюралістичної демократії, передбачає широкий ідейний та організаційний плюралізм на всіх рівнях функціонування політичної системи [264].

Аргументами на користь деконцентрації влади, за словами Д. Стоун, є: 1) широкі можливості для владних суб'єктів вдаватися до різноманітних варіантів розв'язань з метою задоволення державних і суспільних потреб, звертаючи увагу на конкретну ситуацію; 2) збільшення перспектив щодо здійснення експериментів, упровадження інновацій; 3) надання громадянам більшої автоно-

мії відносно влади; 4) зростання ролі та значення місцевих громад під час прийняття політичних та управлінських рішень [213]. Деконцентрація влади, таким чином, дозволяє мінімізувати волюнтаризм, але водночас може призвести до виявів безпорадності влади, перетворення влади на «годівницю» для чиновників на місцях. У деяких випадках деконцентрація влади може бути свідченням кризи влади, виявом зростання дисфункціональності системи державного управління або ж модифікації державного апарату, пристосування його до нових умов.

Теоретичні основи дослідження проблематики деконцентрації влади містяться у працях видатних французьких мислителів ХХ ст. Ж. Фр'юнда та М. Фуко. Скажімо, Ж. Фр'юнд розглядає деконцентрацію влади через ідею дифузії влади, пропонуючи розмежування між публічним і приватним у політиці. Так, деконцентрація або дифузія влади, відповідно до ідей французького вченого, належить до царини приватного в політиці — суспільних відносин, які стосуються індивідів і міжіндивідуальних відносин «чи взаємних, чи асоціативних» [223; 226]. Фактично, в такому контексті, на наш погляд, можна вести мову про дифузію влади як особливий напрям розвитку громадянського суспільства за умов сучасної демократії. Деконцентрація влади, з позицій теорії М. Фуко, — це комплексна ситуація взаємовпливів, що характеризують владу як несуб'єктивну здатність або атрибут. Тому деконцентрація влади виявляється як «стратегічна гра між свободами» — структурування сфери актуальних та потенційних дій суб'єктів політики [223; 226]. Як бачимо, цей французький науковець прямо вказує на деконцентрованість як на одну з атрибутивних властивостей політичної влади.

Суттєвою атрибутивною властивістю політичної влади є «управлінська якість», тісно пов'язана з такими рисами влади, як моноцентричність, верховенство та домінування владної волі держави. «Управлінська якість» політичної влади має тісний взаємозв'язок із проблемами політичної компетентності. Питання політичної компетентності політичної (насамперед державної) влади постає однією з найгостріших проблем сучасної політики. Саме політична компетентність державної влади є тим чинником, який може сприяти або заважати подоланню нестабільності суспільно-політичного розвитку, мінімізувати чи поглиблювати кризові явища у країні. Політична компетентність державної влади є критерієм ефективності й успішності здійснюваної нею політики, забезпечуючи високий рівень її легітимності. До того ж, політична компетентність зачіпає особливу

політичну царину — сферу діяльності керівників вищого рангу: політичного керівництва, пов'язаного з прийняттям політичних і управлінських рішень. На думку вітчизняної дослідниці Т. Каменчук, «абсолютна політична компетентність включає знання владними структурами всього спектру сучасних політичних технологій: гуманітарних, інформаційних, виборчих, а також методами „створення подій”» [113, с. 3].

«Управлінська якість» політичної влади також пов'язана зі сферою управління політичною ситуацією. Адже ефективність політичної (державної) влади багато в чому залежить від уміння з боку суб'єкта владних відносин досягти тієї чи іншої політичної мети, яку може бути зумовлено багатьма чинниками, що й формують політичну ситуацію. Політичною наукою, передусім прикладною її частиною, вироблено цілий комплекс методик і технологій з управління політичною ситуацією. Однією з найпоширеніших і найавторитетніших соціопсихологічних і політологічних технологій щодо управління політичною ситуацією є модель «образ», що визначає суб'єктивну картину світу політики або його фрагментів.

Складовими теоретичної моделі «образ» є такі елементи:

а) образ-знання — постає у формі зафіксованого знання, тобто відображеної суб'єктом картини реальності;

б) образ-значення — він надає значення політичному об'єктові (індивіду, групі, події тощо), включаючи конкретний об'єкт до оцінної системи;

в) образ бажаного майбутнього — особистість у політиці прогнозує можливі зміни, передбачає значущі для майбутнього можливі події [185, с. 125].

Необхідно підкреслити, що структурні складові моделі «образ» є взаємопов'язаними й субординованими. Цю обставину має враховувати суб'єкт владних відносин, бо для того щоб ефективно спрямовувати соціальну та політичну активність мас (окремих осіб, соціальних груп). Так, відповідно до соціопсихологічних досліджень, зазвичай політично значуща активність соціальних суб'єктів у більшості суспільств спрямовується на образ-значення або на образ бажаного майбутнього. Тому від суб'єкта влади вимагається формування ефективного образу-знання, що концентрує в собі перероблену та проінтерпретовану соціальними реципієнтами (як правило, виборцями) інформацію. З метою формування оптимального образу-знання його має бути «розкладено» (оперціоналізовано) суб'єктом владних відносин на такі показники:

— обізнаність населення про існування того чи іншого політичного лідера як суб'єкта влади;
— обізнаність про його діяльність;
— уявлення про особистісні та ділові якості суб'єкта влади [185, с. 125, 126].

Таким чином, управління ситуацією на основі застосування моделі «образ» дозволяє суб'єктові владних відносин провадити діяльність щодо аналітичного конструювання політичної ситуації, що сприяє ефективній реалізації ним політико-управлінських функцій.

Не менш важливою атрибутивною ознакою політичної влади є субординаційність та ієрархічність — «вертикальний» характер владних відносин. Адже відносини влади завжди ґрунтуються на принципі примусовості, коли суб'єкти владарювання змушують підкорятися своїй волі підвладних індивідів та групи. Такі відносини можна назвати, за словами українського науковця О. Дем'янчука, «відносинами володаря і підлеглого» [88, с. 83].

У відносинах «вертикального» характеру влада може проявляти себе через такі ознаки й функції: 1) примус — він може бути прямим або опосередкованим; 2) принадування, яке виражається у формах підкупу, обіцянки, хабара тощо; 3) блокування наслідків, тобто перешкодження конкурентові в боротьбі за владу; 4) «створення вимог» — штучне формування потреб, що їх може задовольнити лише агент влади; 5) «розтягнення сітки влади» як залучення додаткових чинників залежності суб'єкта від влади; 6) шантаж, тобто погрози нині чи залякування карою за непокору у майбутньому; 7) інформаційний прямий або опосередкований контроль, що здійснюється за допомогою застережень, рекомендацій, помсти тощо [221, с. 57—58]. Як бачимо, політична влада завжди містить у своїй соціопсихологічній структурі елементи примусу та передбачає відносини підкорення та/або підпорядкування.

Конкретні методи забезпечення функціонування «вертикального» характеру влади можуть різнитися залежно, насамперед, від типу політичного режиму — демократичного або недемократичного, бо саме тип режиму вказує на особливості найтиповіших для даної держави методів і способів здійснення влади. Отже, методи влади — це способи, прийоми, засоби впливу владних на підвладних, аби домогтися їх підкорення. Методи влади, залежно від типу політичного режиму, можна зобразити у вигляді таблиці [36, с. 44].

ОСНОВНІ МЕТОДИ ПОЛІТИЧНОЇ (ДЕРЖАВНОЇ) ВЛАДИ

Демократичні методи	Недемократичні методи
Закони, правові норми	Нав'язування владними суб'єктами стереотипів поведінки
Авторитет (справжній)	Авторитет (хибний, штучний)
Переконання	Примус, насильство, терор
Аргументація, роз'яснення	Демагогія, популістські заяви
Вказівки, інформація про рішення	Накази та заборони
Заохочення	Покарання, загроза застосування санкцій
Вивчення та врахування громадської думки, діалог з опозицією	Тотальний контроль, гоніння на ін-акомислячих
Політичний та ідеологічний плюралізм	Заборона та зіткнення різних політичних та ідеологічних груп
Підказки	Маніпулювання
Політичне маневрування	Політична гра

Методи влади безпосередньо пов'язані з такою її атрибутивною властивістю, як легітимність. Визначень поняття «легітимність» у сучасній політичній науці можна знайти достатньо багато. На наш погляд, однією з найвлучніших є дефініція, запропонована вітчизняною дослідницею Т. Алексеевою: легітимність — це «...спроможність системи створювати і підтримувати віру в те, що наявні політичні інститути є найадекватнішими даному суспільству» [202, с. 10]. Варто зазначити, що легітимність як одна з провідних властивостей політичної (державної) влади повинна мати обоюсторонній характер. Адже легітимна влада — це не лише та влада, яка спроможна підтримувати віру в себе у населення, але ще й бажання самих громадян вірити в базові політичні інститути суспільства та держави, в ефективність діяльності ключових політичних акторів — суб'єктів владних відносин. Легітимність — не лише ознака, але й стан влади, який базується, перш за все, на сприятливому, позитивному соціопсихологічному кліматі в суспільстві.

Легітимність влади багато хто з дослідників пов'язує з її сакральними, божественними рисами. Це пояснюється тим, що в очах певної частини людей в усі часи влада засновувалася на засадах надлюдської, божественної, харизматичної природи, яка

прямо чи опосередковано змушувала суспільство вірити їй та її носіям. «Природі влади властивим є підтримувати, в явній чи замаскованій формі, справжню політичну релігію», — підкреслював французький науковець Ж. Баландьє у праці «Політична антропологія» [16, с. 101].

Сакральний характер влади може розглядатися як окрема її властивість, що покликана здійснювати ритуально-комунікативну функцію у суспільстві. Так, влада виконує посередницьку роль, вона є провідником своєї «благодаті» — особливого духу, що сприймається суспільством. Причому така «благодать» влади властива не тільки теократичним державам, для яких природне тлумачення влади як безпосереднього божественного спадку, але й для сучасних, цілком світських держав. Це пояснюється тим, що будь-якій владі притаманний той чи інший ступінь символізму та ритуальності.

Символізм — характерна ознака, властивість політичної (державної) влади завжди й усюди. Символи влади можуть бути як безпосередніми (скажімо, герб, прапор, регалії глави держави тощо), так і опосередкованими (наприклад, партійний колір тієї політичної сили, яка здійснює виконавчу владу або/та має більшість у парламенті). Окремо можна виділити символічні знаки влади, (територіальні, вербальні, звукові, поведінкові, речові, астрологічні) вони несуть певне змістовно-сміслову навантаження та безперервно слугують головній меті — підтриманню достатньо високого рівня легітимності влади в очах громадськості. Таким чином, робить висновок російський політолог А. Большаков, «ритуал-символ» у структурі політичної (державної) влади відіграє величезну роль як у процесі утвердження влади, так і в періоді її здійснення [28, с. 37, 38]. Варто зауважити, що дослідження проблематики символізму та ритуальності політичної (державної) влади є однією з найменш розроблених царин кратологічної теорії. До того ж, на наше переконання, у майбутніх наукових напрацюваннях необхідно приділити окрему увагу вивченню соціопсихологічних засад вияву зазначеної проблематики.

З такими властивостями політичної (державної) влади, як сакральність і символічний характер, нерозривно пов'язана ще одна її ознака — утаємниченість. Якості таємничості (втаємниченості) притаманні саме політичній (державній) владі, на відміну, наприклад, від влади економічної, інформаційної або культурної. Як визначав німецький дослідник А. Гелен, «влада є “соціологічно аморфною”, тобто виявляється за будь-яких обставин і ситуацій

та виходить із будь-яких джерел і мотивів» [125, с. 141]. Отже, таємничий характер влади у світі політики полягає не лише в певних аспектах неможливості точного пізнання її природи, її витоків, але й у тому, що дуже часто ті чи інші вчинки владних суб'єктів неможливо пояснити, розтлумачити, спираючись виключно на наукові позиції.

Авторитетний російський політолог А. Кольєв пропонує вивчати атрибутивні властивості влади, виходячи з трьох базових напрямів кратологічних досліджень. Перший напрям (підхід) — плюралістичний, відповідно до його основних ідей, політика є сферою владного розподілу дефіцитних ресурсів під тиском зацікавлених груп. Отож, прихильники цього наукового напрямку переконані, що владу варто розглядати як певний товар, який можна купити на «політичному ринку» [125, с. 142]. З огляду на подібне розуміння влади, на нашу думку, суттєво змінюється тлумачення такої властивості (ознаки) влади, як конкурентність, адже стає можливо проводити прями аналогії перебігу конкуренції в царині економічних та в царині політичних відносин.

Другий підхід — корпоративістський, згідно з ним держава розглядається як втілення відносин між групами інтересів, які мають самостійне значення, влада при цьому означає встановлене вольовим чином за допомогою держави володіння, відіграючи суто адміністративну роль [125, с. 142, 143]. Недоліком представленого напрямку, з погляду автора, є суто інструменталістське розуміння політичної (державної) влади, що фактично нівелює її значення.

Третій напрям — мережевий — є своєрідною спробою поєднати обидва попередні наукові підходи. Влада розуміється як обмінний, неконкурентний та неадміністративний розподіл у суспільстві, а значить — нееквівалентний розподіл [125, с. 143]. Виходячи з цих позицій, варто пояснювати ефективність влади як можливість її відтворення, тобто здатність спрямовувати накази таким чином, аби вони не тільки адекватно виконувалися підлеглими політичними та соціальними суб'єктами, але й підтримували легітимність політичної системи, держави в цілому як основного джерела найбільш важливих, суспільно значущих наказів. На наше переконання, саме зазначена здатність влади і є її провідною атрибутивною властивістю, яка перетворює владу на власне політичну та/або державну.

Отже, дослідження питань атрибутивних властивостей політичної влади належить до однієї з найбільш розроблених проблем політичної науки. Кратологічна тематика вже кілька тисяч

років перебуває в центрі дослідницької уваги, а розбіжності у тлумаченнях сутності влади можна пояснити в тому числі й тим фактором, що політична влада по-різному виявляла себе на певних етапах розвитку світової цивілізації. Під час здійснення аналітичного дослідження атрибутивних ознак політичної (державної) влади, запропонованого у представленій роботі, автор намагався «розібрати» цей складний соціополітичний феномен на складові частини з обов'язковим урахуванням його соціопсихологічних особливостей, класифікувати типи влади за різними (як явними, наочними, так і прихованими) ознаками, віднайти основні параметри їх якісного та кількісного опису.

Необхідно зазначити, що актуалізація кратологічних досліджень в останні десятиріччя обумовлюється посиленням процесів системної трансформації, які призводять до необхідності перегляду ключових питань функціонування влади: питання про допустимі межі владного впливу та примусу, питання про становлення новітніх форм вияву політичної влади, питання про майбутні модифікації влади тощо. Саме розглядові зазначеної проблематики, на наш погляд, має бути присвячено подальші наукові дослідження.

3.2. АНАЛІЗ МОГУТНОСТІ ТА ВПЛИВУ В КОНЦЕПТІ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ: ОСНОВНІ ПІДХОДИ

Політична влада в сучасному світі є так само динамічною за своїм змістом, перебігом функціонування й результатами, як і політичне життя сьогодення загалом. Сутність політичної влади, її зміст визначаються цілою низкою факторів, якісь із них є незмінними, сталими, інші залежать від конкретної політичної ситуації. До групи відносно незмінних складових у структурі політичної влади належать могутність (та/або міць), сила, вплив, авторитет, панування, примус, легітимність. Утім, аналіз специфіки функціонування політичної влади в тій чи іншій країні доводить, що навіть такі відносно незмінні складові мають особливості реалізації, які зумовлюються впливом на них конкретно політичних умов і чинників. Вага та значення останніх упродовж кінця ХХ—початку ХХІ століття постійно зростають, що свідчить про безперечну актуальність дослідження природи та вияву таких соціопсихологічних засад політичної влади, як могутність, сила та вплив.

Влада є одним з головних факторів життя будь-якої людини та, водночас, одним із центральних питань політики. Владу можна розглядати як своєрідний стрижневий елемент політики, на який «нанизуються» всі інші — політичні інтереси, відносини, норми, традиції тощо. Влада інституціоналізує політику, використовуючи особливі механізми керівництва й управління, координації та організації, інтеграції та мобілізації суспільства. Дуже часто про могутність, силу влади (power) як на побутовому рівні, так і на рівні політичної науки судять на основі того, чи здатна влада ефективно виконувати названі функції. Причому саме організаційні функції влади вважаються найважливішими. Скажімо, група російських дослідників під головуванням знаного науковця, професора А. Мельвіля, пише: роль влади полягає в тому, що вона виступає як «організує початок політики та/або посередник, який забезпечує в сучасному світі узгодженість дій людей» [173, с. 62].

Соціопсихологічними засадами політичної влади є могутність, сила, вплив, панування, авторитет, переконання, примус (насильство). Комбінація цих складових під час аналізу здійснення влади у конкретному суспільстві є ключовою. Однак, варто враховувати також низку інших чинників, найважливіші з них — історичний період, політичні традиції, тип політичного режиму. Скажімо, англійський філософ Т. Гоббс у XVII столітті визначав владу через поняття могутності: «Влада є не те інше, як надлишок могутності однієї людини над іншою» [67]. Сучасник Т. Гоббса, голландський філософ Б. Спіноза, у свою чергу, доповнив представлене визначення так: могутність людини зростає тоді, коли вона використовує свій розум або об'єднується з іншими людьми, стаючи «політичною твариною» [173, с. 64].

Могутність влади є, безумовно, однією з найвизначніших характеристик політичної влади, яка вказує на соціальні засади її функціонування в полі політики. Принцип конкурентності в політичному житті будь-якого суспільства є базовим, адже політика передбачає відносини суперництва різних соціальних суб'єктів і акторів. Час від часу такі відносини виходять на рівень політичної боротьби, що зумовлює необхідність застосування з боку політичної (державної) влади сили (прямого або опосередкованого насильства). Відповідно, могутність влади можна визначати як можливості ефективного застосування сили з боку політичної влади: чим більше таких можливостей, тим могутнішою є влада. Причому навіть за умов розвитку інформаційного суспільства, коли знання стають основою владної могутності, її силові ресур-

си залишаються доволі значущими. Так, російський вчений, фахівець у царині кратології В. Желтов переконаний: «Немає і не може бути володаря влади, який не здійснював би силових відносин і стратегій» [99, с. 22].

Такий «силовий» підхід до визначення могутності влади має давні історичні традиції. Окрім Н. Макіавеллі, Т. Гоббса, розгляд політики та влади в «силовому» вимірі, в категоріях «друг-ворог» був широко застосований німецьким політичним філософом К. Шміттом, який вважав, що соціальні відносини, стаючи більш щільними, перетворюються на політичні, цей процес супроводжується надзвичайним зростанням інтенсивності суспільних суперечностей. Фактично, науковець розглядав політику та владу крізь призму відносин «друг-ворог», вважаючи цю дихотомію головною конституюючою ознакою власне політичного загалом і політичних відносин зокрема [63, с. 62]. Таким чином, спираючись на дихотомічну політичну концепцію К. Шмітта, можна виводити могутність влади з апіорі конфліктних відносин у царині політики та варіантів розв'язання таких конфліктів.

Надзвичайно високий ступінь конфліктності в царині політичного життя й відповідно владних відносин зумовлюється також і так званим «феноменом субординації». Адже, як уже зазначалося вище, саме субординаційність виступає однією з суттєвих ознак (властивостей) політичної влади, що віддзеркалює її управлінсько-регулятивні якості. Це наслідок того, що специфікою соціального феномена політичної влади є неможливість існувати, функціонувати й розвиватися в ситуації відсутності належним чином сформованих механізмів саморегуляції та самопідпорядкування всіх елементів владно-управлінського механізму. Субординаційні засади політичної влади мають цілком об'єктивну основу, бо через субординацію владної структури відображаються й реалізуються найефективніше її управлінські функції. Тому не дивно, що деякі російські дослідники тлумачать субординацію як об'єктивний вимір суспільної свідомості [166, с. 23]. Як бачимо, з позицій аналізу базових засад могутності влади субординаційність можна розглядати як необхідну умову й важливий принцип функціонування влади.

Дослідження влади через вивчення категорій суперництва й боротьби є одним із провідних напрямів у сучасній політичній науці. Такі авторитетні науковці, як Г. Лассуелл, Е. Каплан, П. Морріс, у різні роки дійшли висновку про те, що феномен функціонування політичної влади найдоцільніше вивчати, спираю-

чись на формулювання «контроль, заснований на владі», «контроль над владою», «влада перетворювати владу». Як уже зазначалося вище, Г. Лассуелл та Е. Каплан тлумачили політичну владу як «заснований на владі контроль над політикою владарювання». Прикладами такого контролю вчені називали практику застосування права президентського вето та права президента призначати на визначені законом посади тих чи інших осіб, яке реалізується в політичній системі США. Названі процедури вони вважали показовими тому, що це «типові приклади застосування політичної влади в цьому сенсі: контроль здійснюється над самими формами контролю й умовою контролю є володіння владою» [138, с. 335; 273].

Представлений підхід дозволяє більш системно розглянути можливості влади в царині застосування нею власної сили та могутності, показуючи, що межі контролю влади зумовлюються багато в чому саме її могутністю. Проте, даний підхід має низку недоліків. По-перше, таке розуміння влади робить поняття політичної влади доволі «розмитим» — водночас і надто широким, і надто вузьким. По-друге, дослідницька увага за цих умов є досить однобічною, бо зосереджується на суто функціональних вимірах реалізації політичної влади. Утім, не враховувати базові ідеї запропонованого Г. Лассуеллом, Е. Капланом та П. Моррісом підходу до сутності політичної влади не можна, адже саме таке розуміння політичної влади дозволяє аналізувати «будь-які організації та групи... з типовими відносинами субординації й управління», — зазначає авторитетний російський науковець В. Ледеєв [138, с. 336].

Однак зводити феномен політичної влади виключно до відносин сили й могутності, субординації та управління недоречно. Влада як фокус політичного життя нерозривно пов'язана з явищем впливу, тому що концепт політичної влади передбачає наявність особливого роду впливу. Такий владний вплив можна розглядати по-різному: як здатність досягати конкретних цілей; як можливість використання певних засобів; як специфічні відносини керування-підпорядкування.

Так, визначення політичної влади, яке пропонують у спільній праці «Влада та суспільство» Г. Лассуел та Е. Каплан, поєднує обидва підходи, які розглядаються у представленій статті, — тлумачення влади як могутності та як впливу. Американські науковці пишуть: «Влада — це особливий випадок здійснення впливу: мова йде про процес, який впливає на політику інших погрозою або ефективним застосуванням суворих обмежень за невід-

повідність дій реалізації бажаної політики» [273, Р. 74]. Як бачимо, специфічною ознакою такої властивості політичної влади, як вплив, є ідея взаємності — здійснення влади одного суб'єкта над іншим у формі впливу можливе тільки за умов наявності певного типу взаємодії. Наприклад, авторитетна німецько-американська дослідниця Х. Арендт вважала, що влада не належить якійсь одній особі, а виключно групі людей, що діють спільно. Вона писала: «Влада означає здатність людини не стільки діяти одній, скільки взаємодіяти з іншими людьми. Влада не є власністю одного індивіда — вона належить групі доти, доки ця група діє узгоджено» [259].

Розумінню політичної влади як впливу, що передбачає взаємодію між суб'єктами та акторами політики, приділено значну увагу у працях вітчизняних і зарубіжних науковців. Проблеми взаємодії у структурі політичної влади розглядаються в сучасній політології та політичній соціології в кількох напрямках. По-перше, здійснюється аналіз структури самої політичної влади з метою виявлення тих її складових, які сприяють підвищенню адаптивних можливостей влади щодо зовнішнього середовища та посиленню її соціальної ефективності. Зазначений напрям досліджень базується на засадах системної концепції влади. Прихильники цієї точки зору стверджують: щоб досягти більшої ефективності політичної влади, необхідно спланувати процес розвитку її механізму в цілому, зрозуміти весь комплекс факторів, які на неї постійно впливають, і ступінь втручання у процес розвитку політичної системи в цілому.

Американський учений І. Хаас підкреслює: якщо професійні політики та вчені не будуть у змозі завчасно передбачити всі зміни у структурі політичної влади, що можуть відбутися під впливом політичних і соціально-економічних факторів (скажімо, політичних, соціальних, економічних, технологічних стресів), і виходячи з цього не будуть здатні своєчасно виробити відповідні заходи для її захисту та збереження в ній панівного становища попередніх, але радикально змінених політичних інституцій, то на таку політичну систему можуть очікувати «серйозні соціальні струси» [169; 170, с. 124]. Прикладів на підтвердження думки американського науковця можна знайти достатньо, один з найпереконливіших, на нашу думку, — історія розпаду СРСР як тоталітарно-авторитарної політичної системи наприкінці 80-х—на початку 90-х років ХХ століття, який відбувся в тому числі і внаслідок неефективності політичної влади, її нездатності адаптуватися до змін у суспільстві.

По-друге, в теоретичних розробках останнього часу все частіше повторюється думка про необхідність збереження в майбутньому «соціальної рівноваги» між політичною системою та навколишнім соціальним середовищем з метою збереження та зміцнення внутрішньої політичної стабільності політичної влади і політичної системи. Виходячи з визначення політичної стабільності як «регулярності потоку політичних обмінів» (під регулярністю розуміється загальноприйнятий образ поведінки), науковці доводять, що досягнення такого роду стабільності можливе лише за умов налагодження ефективної взаємодії всередині політичної системи [169; 170, с. 125].

Така ефективна взаємодія передбачає передусім встановлення й налагодження каналів взаємозв'язку між різними рівнями влади та суспільства, держави та громадян заради задоволення інтересів усіх без винятку прошарків населення. Подібне розуміння шляхів забезпечення ефективності політичної (державної) влади багато в чому спирається на концепцію партиципаторної демократії — «демократії для всіх». Адже згідно з базовими постулатами концепції партиципаторної демократії, розробленими П. Бахрахом, Н. Боббіо, К. Макферсоном, К. Пейтман та іншими відомими політологами, «свобода, рівне право на саморозвиток можуть бути досягнуті тільки в партиципаторному суспільстві, яке вдосконалює почуття політичної ефективності та сприяє вияву піклування про колективні вимоги» [173, с. 200].

По-третє, щоб краще зрозуміти особливості взаємодії людини та влади, зокрема специфіку виявів механізмів впливу і взаємовпливу, варто розглядати такі взаємодії в умовах стресових ситуацій, дисфункцій, політичних і соціальних криз та вживання заходів щодо їх урегулювання. Такі вимоги обумовлюються тим, що розвиток людства в післявоєнний час у XX столітті та впродовж першого десятиліття XXI століття засвідчив: стан соціальних і політичних потрясінь, локальних, регіональних та світових криз, політичних стресів і ризиків стає, як це не прикро, радше нормою політичного життя сучасного суспільства, аніж патологічним явищем (за умов визначення соціальної норми згідно з концепцією Е. Дюркгейма). Отож не дивно, що «проблема визначення можливих стресових ситуацій, політичних і соціальних напружень у політичній системі та розроблення найбільш ефективних засобів їх послаблення, а потім повної ліквідації стала однією з найважливіших у сучасній політології та соціології проблем», — стверджує знаний російський соціолог Ж. Тошенко [169, с. 125].

Аналізуючи феномен впливу у структурі політичної влади, слід урахувувати дію двох універсальних законів функціонування влади — закону межі дії та закону поділу праці. Так, дія першого виявляється в тому, що верховна влада має бути обмежена в сучасному складному суспільстві кількісним змістом. Вона здатна охопити своїм безпосереднім впливом лише чітко визначені, доволі обмежені сфери. Тому створення посередницького апарату — бюрократії — є логічним і необхідним для забезпечення ефективного функціонування всього владного механізму в будь-якій державі сучасного світу. Другий закон функціонування влади реалізується через створення, закріплення та здійснення принципу поділу влади на законодавчо-контрольну, виконавчо-розподільчу та судову гілки, який виступає обов'язковою умовою демократичного розвитку сучасного світу [150, с. 31—32].

Дослідження поняття «вплив» у концепті політичної влади пов'язане з розумінням її як своєрідного способу соціального спілкування. Виходячи з такого тлумачення соціополітичного значення влади, категорії «влада» та «вплив» можна розглядати як суміжні, такі, що утворюють єдиний понятійний комплекс (блок). Отже, владу та вплив варто вивчати як різні «полюси», що виражають соціопсихологічну сутність одних і тих самих або споріднених феноменів соціального та політичного життя того чи іншого суспільства. Скажімо, специфічними «полюсами сили» в більшості суспільств є як політична й державна влада, так і паралельні їм джерела впливу — групи тиску, партії, корпорації, масмедіа, різноманітні соціальні угруповання. Таким чином, поняття «влада» вказує на офіційний (легітимізований державою) соціополітичний вплив, а поняття «вплив» — на його неофіційні прояви, що утворюють основні силові полюси на політичному полі. Зазанечу відмінність обох наведених понять визначав авторитетний американський науковець, один із творців сучасної політичної науки Чарльз Мерріам. Науковець зауважував: «Управління державою — це річ, яка далеко не цілком належить самій собі, але є лише однією з кількох систем контролю, кожна з яких має свій механізм і організацію, а коли видається нагода, то робить спробу і здійснювати вплив на офіційний курс державного управління» [85, с. 112].

Засади вивчення феномену політичної влади з позицій впливу заклали представники біхевіористського напрямку політичної науки, передусім науковці Чиказького університету, які почали досліджувати поведінку людей у царині політики. Біхевіористи як основу пояснення всіх явищ і феноменів політичного життя роз-

глядали властиві людині особливості поведінки, волі, почуттів, емоцій, що концентруються у прагненні до влади. Саме прихильники поведінкового підходу заявили, що «в політиці все є влада, і будь-яка влада є політика». Політика, таким чином, є цариною соціальної взаємодії людей, які вступають у відносини з приводу влади. Тому політичну владу слід аналізувати через відносини її суб'єктів, розглядаючи такі відносини, як ринок влади.

Відповідно до ринкової моделі влади, суб'єкти влади укладають у певні угоди, виконання яких залежить від дії двох факторів: доброї волі учасників і наявності зовнішньої сили, що примушує цих учасників дотримуватися взятих на себе зобов'язань. Отже, біхевіористи порівнюють ринок влади зі своєрідною грою, специфікою якої є виграш — збільшення обсягів влади. Г. Лассуелл вважав, що виграш у політичній грі щодо здобуття й реалізації влади визначається участю або можливістю участі у прийнятті політико-управлінських рішень [77, с. 103, 104]. Іншими словами, вплив у структурі політичної влади багато в чому зумовлюється залученням тих чи інших суб'єктів і акторів влади у процеси прийняття та реалізації політичних рішень. Ще однією особливістю політичної гри щодо проблеми влади є вимога до її саморегулювання: правила політичної гри мають виходити з неї самої, а не нав'язуватися іззовні, тобто політична гра повинна сама себе санкціонувати. Боротьба за владу, згідно з базовими постулатами концепції політичного ринку, мотивується не лише метою завоювання влади, але й власним ігровим характером. Політика є великим ігровим простором, на якому цілком можливі і виграші, і програші [77, с. 104—105].

У наведених твердженнях не важко простежити прямі паралелі між політикою та ринком. По-перше, влада продається й купується за базовими ринковими правилами (покупцем стає той, хто пропонує найвигіднішу для продавця ціну; процес купівлі-продажу засновано на дії принципу конкуренції тощо). По-друге, ідея саморегуляції політичної гри була запозичена біхевіористами з постулатів класичного лібералізму про ринок як царину саморегулювання й самокоригування. По-третє, як на класичному економічному ринку, так і на ринку політичному можливі зловживання, встановлення монополізму, а правила гри зазвичай визначають ті, хто має потужні фінансові ресурси та намагається конвертувати власність у голоси виборців, а відповідно — у владу. Таким чином, не варто ідеалізувати дію механізмів політичного ринку, бо, як і на ринку економічному, на ньому домінують особисті або вузькогрупові зиски, а не прагнення суспільного

блага, досягнення якого залишається навіть за умов сучасної демократії лише політичним ідеалом, символічною метою функціонування політичної влади.

Ґрунтовне дослідження у структурі політичної влади таких складових, як могутність, сила та вплив, передбачає, на переконання автора, врахування наступних соціопсихологічних особливостей особи як суб'єкта політичної влади: політичних потреб; політичних знань, умінь і навичок; політичних почуттів. Якщо політичні потреби особи найбільш тісно пов'язані з її індивідуальним досвідом, то політичні почуття характеризують емоційне ставлення індивідів до політичних цінностей, а політичні знання, уміння та навички виступають вихідним моментом засвоєння політичної культури того чи іншого суспільства [31, с. 158]. Саме обсяг засвоєних знань багато в чому визначає соціальну спрямованість особи.

Складовою соціальної спрямованості особи є її політична залученість, рівень політичної соціалізації та політичної самореалізації. Політична спрямованість особи безпосередньо залежить від умов політизації того суспільства, в якому вона функціонує. Водночас рівень політичної активності громадян у тому чи іншому суспільстві може зумовлювати ступінь його демократизації. Причому в останні десятиріччя спостерігається посилення впливу активності громадян на розвиток національних політичних систем загалом та особливості здійснення політичної влади зокрема. «Особа стає суб'єктом політичної культури — це найвеличніший критерій демократії та гуманізму», — підкреслюють російські дослідники В. Трошихін і В. Теплов [219, с. 146, 147].

Могутність і вплив у концепті соціопсихологічного виміру політичної влади необхідно вивчати також як вияв її інструментальних особливостей. Оскільки влада завжди реалізує себе як відносини між суб'єктами — носіями свідомості й волі, то це неминуче відбивається на будь-яких її проявах. Так, прояви інструментальних характеристик влади вказують на її здатність визначати соціальний простір інших, тобто мати широкі можливості обмежувати й контролювати сфери дій соціальних і політичних суб'єктів, які не мають владних повноважень. За цих умов політична влада в цілому, а також її могутність і вплив можуть розглядатися:

— як різновид управління, регулювання та контролю, спосіб оволодіння та спрямування енергії;

— як засіб упорядкування соціальних відносин, що характеризується могутнім неентропійним ефектом;

- як система переваг, що надає своїм суб'єктам додаткові ступені свободи;
- як форма впливу, що встановлює норми й цілі;
- як зміни поведінки через здійснення змін мотивів і цілей інших;
- як комунікація та кооперація у відносинах між людьми;
- як насильство, панування [87, с. 121].

Таким чином, можна дійти висновку про те, що інструментальний підхід до тлумачення основних характеристик влади акцентує увагу, насамперед, на її управлінській ефективності та організаційній структурованості. Саме ці базові засади функціонування політичної (державної) влади є підґрунтям забезпечення соціальної стабільності в будь-якому суспільстві. Спираючись на позиції інструментального підходу, могутність і вплив влади можна розглядати з точки зору здатності суб'єктів владних відносин забезпечити доволі високий рівень соціальної уніфікації в суспільстві, зняття в ньому докорінних суперечностей соціального й політичного характеру, його структурації, тобто сприяти становленню та закріпленню в державі тих умов, які постають у ролі універсально-ціннісних вимірів соціальності.

Окремим напрямом дослідження соціопсихологічних засад вияву феноменів могутності та впливу в концепті політичної влади є вивчення структурно-інституціональної парадигми кратосфери крізь призму відносин «влада — панування» та «влада — управління». Сутність структурно-інституціональної («влада — панування», «влада — управління») парадигми, у свою чергу, базується на дослідженні організаційного вияву влади — розгляді її універсального ресурсу, який використовується для нарощування соціального порядку й підвищення якісного рівня соціальної організації. Український політолог В. Холод називає універсальний ресурс синергетичним ефектом влади, що є результатом та зумовленістю взаємодії всіх її складових, він пов'язаний із компетентністю, кваліфікацією та адекватним сприйняттям владою соціальних реалій суспільства. Дослідник виводить таку формулу функціонування влади: «влада = силове відношення + знання + воля (воля до владарування) + компетентність» [235, с. 80].

Особливість реалізації запропонованої формули на практиці полягає в тому, що той соціальний порядок, який встановлюється владою, потребує постійного вдосконалення, що вимагає зусиль не лише від власне влади, але й від суспільства — «соціальної маси», «народу», «громадян». Необхідність безперервного вдосконалення спричиняє часткове нівелювання межі, що розділяє

компетенції влади та громадянського суспільства. Причому дуже часто за цих умов виникає та зростає суперечність між офіційною апаратною ініціативою, яка генерується владою, та стихійними інноваціями «знизу», що народжуються спонтанно, поза встановленими владою нормативними порядками [41, с. 139]. Така ситуація призводить до деформації векторів соціальних взаємодій між владою та громадянами, порушуючи координацію по «горизонталі» громадянського суспільства. Проте, на переконання В. Холода, порушення цієї взаємодії ліквідувати повністю неможливо, адже «сама ідея гармонії «організаційних» узгоджень носія влади і мас виглядає утопічною і, на наш погляд, оптимально є недосяжною через різницю інтелектуально-оперативних рівнів суб'єкта й об'єкту влади» [235, с. 81].

Інший бік вияву структурно-інституціональної («влада — панування», «влада — управління») парадигми можна тлумачити через розгляд взаємодії влади й суспільства. Виходячи з цієї точки зору, влада розглядається як універсальний механізм життя суспільства, повноцінне функціонування якого вимагає управління людьми. Розгляд управління в контексті здійснення політичної влади має свою специфіку — воно вимагає максимального врахування інтересів суспільства в цілому та його окремих соціальних груп, верств, класів. Тому, як зазначав білоруський дослідник І. Антонович: «Влада — це завжди момент рівноваги соціальних сил» [8, с. 13].

Політична влада в будь-якому суспільстві виступає необхідною умовою життєдіяльності його соціальних груп. Вона є засадою їх єдності та ефективного функціонування. Таким чином, політичну владу можна розглядати як провідного організатора управління в суспільстві. У названому аспекті політична влада виявляється в соціальному вимірі феномена панування.

Психологічний вимір панування має суттєві відмінності: жага панування (*libido dominandi*) передбачає наявність сили, яка дозволяє реалізувати волю тих, хто владарює. Утім, як підкреслює російський учений В. Желтов, панування та влада істотно відрізняються одне від одного. Так, влада зумовлює «можливість примусити тріумфувати волю, і вона не бере до уваги психічні та конкретні аспекти стратегічних відносин». «Влада як нав'язування волі, а панування — феномен, у якому виражається прийняття порядку або наказу. Панування підпитує владу. У понятті панування виражається здійснення влади *de facto* або [...] її внутрішній порядок, її регулювання і структура», — вважає російський кратолог [99, с. 31, 520]. Отже, політична влада у своєму со-

ціально-психологічному вимірі нерозривно пов'язана з феноменом панування.

Влада в будь-якому суспільстві спирається на встановлений порядок і необхідність організації соціальних і політичних дій. Соціальне, політичне, економічне та культурне вдосконалення того чи іншого суспільства робить неминучим зростання впливу влади всередині нього або навіть поза його межами (останнє особливо яскраво виявляється у процесах глобалізації). Це означає, що влада як соціальний феномен ніби «розпорошена», «розчине-на» в суспільстві, а та сама влада як феномен політичний — зосереджена в руках невеликої групи осіб, і через таку концентрацію вона постає ще й психологічним явищем (оскільки її суб'єкти та носії — конкретні люди). Зазначена «триєдиність» влади виявляється в тому числі й через ознаку панування. Адже проблема владного впорядкування суспільного життя полягає також і в регулюванні насильства та вимогах виправдання й обґрунтування порядку, що нею встановлюється. «Саме цим влада відрізняється від панування, яке містить у собі конотацію нелегітимності, ін-акше — несправедливості», — зазначають українські дослідники в царині політичної філософії Є. Сулима, М. Шепелев, В. Кривошеїн та В. Полянська [177, с. 749, 750].

Розгляд дихотомії «влада — управління», у свою чергу, ґрунтується на дослідженні такого соціопсихологічного феномена, як авторитет (передусім це стосується легітимної влади). На відміну від панування, авторитет — якість влади набута, а не органічна. До того ж, якщо примус є важливим елементом панування, то для феномена авторитету зазначена складова не характерна.

У сучасній політологічній, соціологічній, психологічній, філософській науках є безліч визначень поняття «авторитет». Наприклад, одні з авторів вітчизняного «Політологічного енциклопедичного словника» М. Бухтеєв та О. Якубовський пропонують таке тлумачення: «Авторитет політичний — у широкому розумінні означає загально визнаний вплив особи чи організації в різних сферах суспільно-політичного життя, заснований на знаннях, моральних якостях, соціальному статусі, досвіді чи міфах; у вузькому — одна з форм легітимного здійснення політичної влади. Авторитет політичний — це якість, яку може мати або не мати суб'єкт влади» [178, с. 12]. Група українських дослідників — В. Іванов, В. Матвієнко, В. Патрушев та І. Молодих — визначають авторитет як «зда-тність, вроджену або набуту, мати домінуючий вплив на якусь групу. Авторитет засновується на згоді, тоді як влада — це можливість нав'язувати свою волю іншим» [214, с. 95].

Класик сучасної політології Х. Арендт писала, що авторитет означає владу, яка спирається на згоду, а його найбільшою відмінністю є безумовне визнання влади тими, від кого вимагається підкорення, але при цьому не потрібно застосовувати ані примус, ані переконання [214, с. 96]. Вітчизняний учений В. Шахов визначає авторитет влади як здатність, природжену або набуту, справляти домінуючий вплив на будь-яку групу; як прояв влади, що означає покору тих, хто їй підкорений. Авторитет влади передбачає, що накази та розпорядження тих, хто його (авторитет. — С.Б.) має, є правильними й обґрунтованими, вагомими й виваженими у сприйнятті їх підлеглими. «Авторитет має бути заснованим на загальній згоді в розумінні прийнятих норм поведінки, які, у свою чергу, базуються на цінностях системи», — зауважує В. Шахов [247, с. 30]. Як бачимо, авторитет як складова політичної влади легітимізує її, роблячи більш привабливою в очах громадськості та одночасно надаючи певне моральне виправдання іншому соціально-психологічному виявові влади — пануванню.

Таким чином, розгляд влади крізь призму дослідження дихотомій «влада — особа», «влада — панування», «влада — управління» вказує на її «триєдність» — можливість вияву влади як психологічного, соціального та політичного феноменів одночасно. Подальші наукові пошуки із зазначеної проблематики, на нашу думку, мають бути зосереджені передусім на з'ясуванні оптимального співвідношення психологічного, соціального та політичного у феномені влади, яка прагне бути легітимною й демократичною, ефективною та стабільною. Особливо перспективними можуть бути розробки з проблематики дослідження особистісних і соціально-політичних мотивів влади, порівняльного аналізу панування й авторитету у структурі сучасної влади.

Так, варто зауважити, що один з найавторитетніших сучасних американських політологів Е. Хейвуд, розглядаючи понятійний апарат дослідження влади, вважає за необхідне розрізнати «владу-авторитет» (authority) та «владу-силу» (power). «Влада-авторитет» — це «визнана влада», яка базується на добровільно прийнятих суспільством (насамперед, громадянами) обов'язках виконувати певні вимоги. «Влада-авторитет» не може ґрунтуватися на примусі чи обмані (маніпуляції). Якщо «влада-сила» передбачає здатність суб'єктів владарювання визначати поведінку інших (зазвичай, підвладних суб'єктів), то «влада-авторитет» має право на це. Американський науковець підкреслює: «У цьому сенсі «влада-авторитет» являє собою, образно кажучи, силу, втілену у справедливість» [233, с. 4].

Одним з найоб'єктивніших показників, критеріїв могутності та впливу політичної, а насамперед державної влади є ефективність її управлінської діяльності, її здатність забезпечити стабільне функціонування політичної, економічної, соціальної систем суспільства. Зрозуміло, що наведені вимоги щодо ефективності функціонування влади пов'язані перш за все з можливостями оптимального налагодження системи державного управління. За цих умов важливою умовою забезпечення сталого суспільного розвитку виступає необхідність постійного ускладнення системи державного управління. З метою уможливлення адекватного оцінювання органами державної влади й управління стану суспільно-політичного розвитку країни сучасна політична наука розробила специфічні критерії визначення сталості і стабільності соціальної та державно-політичної системи, тобто показники вияву могутності та впливу влади (як державної, так і політичної). Серед названих критеріїв варто виділити такі:

- здатність системи адаптуватися до впливів зовнішнього середовища;
- встановлення контролю над дезорганізаційними елементами всередині системи;
- збереження компетентності управляючої підсистеми;
- збереження балансу позитивних і негативних зворотних зв'язків усередині системи;
- відповідність цілей елементів системи засобам їх досягнення, підтримка розмаїття цілей і засобів;
- цілі розвитку не повинні порушувати цілісність системи;
- засоби досягнення стабільності мають бути сприйнятні та прийнятні суспільством [26, с. 61].

Розглядаючи проблему легітимації політико-владної діяльності в контексті дослідження проблематики специфіки вияву могутності та впливу влади, варто зазначити, що одним із принципів побудови програми стратегічного розвитку держави має бути мобілізаційний. Адже ті чи інші політичні ідеї та цінності, навіть глибоко продумані й обґрунтовані, не можуть бути ефективно реалізовані виключно зусиллями одного суб'єкта влади, їх здійснення можливе тільки за умов активного залучення громадськості до програм розвитку країни. Отож, могутність і вплив влади — це не лише прояви її ефективного функціонування, зокрема на рівні системи державного управління, але також її здатність формувати довіру громадськості до своїх дій з метою розширення власної соціальної бази.

Безперечно, зміна характеру динаміки цивілізаційних процесів вимагає суттєвих зрушень у функціонуванні політичної системи кожної окремої країни, що має спиратися на ефективне функціонування суб'єктів владних відносин. Таке ефективне функціонування суб'єктів влади забезпечується, зазвичай, двома основними механізмами владно-управлінської діяльності — керівництвом і управлінням.

Керівництво визначає стратегію, тобто встановлює системні цілі, ідеали та цінності, створює довготермінові програми розвитку, формулює політичну доктрину держави, окреслює основні орієнтири ідеології, визначає час реалізації стратегії та її методи. Управління, у свою чергу, покликане здійснювати цілеспрямований вплив на все суспільне життя країни, будучи свідомою діяльністю, яка спрямована на реалізацію системних цілей та цінностей, а тому слугує підтримці та формуванню певного політичного й соціально-економічного режиму влади, його захисту. «У цілому можна сказати в загальному плані, що якщо керівництво — це висока політика, то управління — це тактика, це виконання, реалізація планів і завдань, які були сформульовані керівництвом», — зауважує український політолог Б. Кухта [133, с. 26; 31]. На наш погляд, цілком доречно в контексті досліджень соціопсихологічних особливостей функціонування політичної (державної) влади проводити прямі аналогії між співвідношенням керівництва й управління в системі органів державної влади та могутності і впливу у структурі влади політичної.

Ефективність забезпечення діяльності політичного керівництва та державного управління може оцінюватися за такими критеріями: загальносистемними, соціально-економічними, конкретно-управлінськими, внутрішньосистемними. Саме критерій системності (загальної та внутрішньої) є базовим для визначення як ефективності, так і легітимності функціонування політичної (державної) влади. Так, системність як основа функціонування органів політичного керівництва та державної служби безпосередньо пов'язана з ідентифікацією суб'єктом владних відносин стратегічних інтересів, тобто з визначенням предметного простору політичної діяльності й державного управління. Ідентифікація стратегічних інтересів повинна мати легітимний характер — отримати статус національних доктрин (зовнішньополітичної, національної безпеки, реформування окремих сфер життя суспільства) [52, с. 37; 47].

Велика група вітчизняних дослідників розглядає проблематику ефективності функціонування політичної (державної) вла-

ди, успішної реалізації нею функцій керівництва й управління в контексті аналізу стану політичної нестабільності, зокрема в періоди перебігу трансформаційних процесів. Скажімо, один з перших українських дослідників проблем державного розвитку С. Рябов пов'язує поняття «політична стратегія» та «стратегічний розвиток» як ключові в дослідженні вказаної проблематики з необхідністю забезпечення легітимації державної влади, політико-владної діяльності як основного засобу подолання політичної нестабільності в суспільстві. За словами науковця, стратегія державного розвитку України як типового суспільства перехідного типу має базуватися на забезпеченні гарантування стабільності й безпеки суспільства з боку авторитетної влади, що спирається на державні закони [198, с. 111]. Отже, легітимність, авторитетність влади постають як обов'язки засади забезпечення її могутності та впливу. С. Рябов зауважує щодо розглянутої проблематики: «Авторитетність державної влади ґрунтується на нерозривній єдності апарату врядування і громадянського суспільства, а їх взаємодія складає конкретний тип політичного режиму. Стабільна демократія й гарантована соціальна безпека формується як компонування вільного волевиявлення народу та неухильного й обов'язкового дотримання державних імперативів» [198, с. 113].

Важливою умовою легітимації політико-владної управлінської діяльності, закріплення її авторитету в суспільстві виступає визначення способу оптимальної організації складових елементів політичного механізму управління — системи державної влади. Кожний з елементів політичного механізму управління має виконувати певну функцію, задовольняти визначені суспільні інтереси й потреби. Аналіз названих процесів показує, що політичний механізм управління як цілісна система може функціонувати лише за умови виконання таких вимог: 1) бути спроможним до адаптації, пристосованим до умов та інтересів, що постійно змінюються, раціонально організовувати й розподіляти внутрішні ресурси; 2) бути цілеспрямованим, здатним вирішувати визначені завдання; 3) бути сталим на основі загальних норм і цінностей, що мають засвоюватись інституціями й індивідами; 4) мати здатність до інтеграції (тобто внутрішньої єдності та впорядкованості) [58, с. 97].

Таким чином, можна стверджувати, що під впливом інтенсифікації процесів демократизації кардинально змінюється роль особистісного фактора у структурі політичної влади, специфіка якої все більше залежить від рівня політичної культури суспіль-

тва. Чим вищим є рівень політичної культури конкретного суспільства, зокрема становлення й розвиток її партиципаторних засад, тим більше спостерігається можливостей для вияву будь-якого громадянина передусім як суб'єкта, а не об'єкта владних відносин. Для найрозвинутіших демократій сучасності потреба в самореалізації особистості (в тому числі — політичної самореалізації) стає все більш значною.

3.3. МІСЦЕ ЦІНІСНО-СВІТОГЛЯДНИХ ДОМІНАНТ У ФУНКЦІОНУВАННІ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ

Актуальність дослідження аксіологічних засад функціонування влади та їх взаємозв'язку із соціопсихологічними особливостями функціонування кратосфери не викликає жодних сумнівів. Адже одним із центральних питань загального світоглядного дискурсу в усі часи та в усіх народів було питання про можливі та прийнятні межі впливу на суспільство з боку політичної (а насамперед, державної) влади, а також про підстави такого впливу і втручання. Не менш злободенним залишається питання про те, чим є влада — метою, самоціллю або одним з найефективніших засобів досягнення поставлених цілей. До того ж, у сучасній політології так і залишається невирішеною дилема: чого більше в політичній і державній владі — позитивного чи негативного; того, що несе загальногуманістичне значення та спрямоване на досягнення суспільного блага, чи того, що містить у своїй основі суто егоїстичні мотиви й бажання? За словами російських дослідників В. Виноградова та Н. Головіна, «феномен влади є, мабуть, найсуперечливішим і непередбачуваним у суспільному житті. Її сутнісні характеристики охоплюють великий спектр фізичних, кольорових та інших гам: деспотична, авторитарна, демократична, «кривава», «коричнева», «тупа» влада, елітарна, бюрократична тощо. У самих визначеннях влади міститься та основна якість, яка превалювала в ті чи ті періоди розвитку конкретної держави» [50, с. 52].

Як бачимо, аксіологічний дискурс влади висуває перед науковцями завдання світоглядного характеру, зміст яких не може бути обмежений рамками якогось одного напряму соціально-гуманітарного знання — політології, соціології, філософії, історії, антропології тощо. Вивчення зазначеної проблематики вимагає від дослідників застосування широкого спектру методологічного

інструментарію, високого рівня майстерності здійснення евристично-гносеологічних пошуків.

Проблематика розгляду аксіології політичної влади має давню історію, яку можна простежити в загальних рисах так:

— «Влада — завжди аморальна» — російський мислитель, революціонер, ідеолог Михайло Бакунін (1814—1876);

— «Влада розбещує, абсолютна влада розбещує абсолютно» — англійський історик та політичний діяч лорд Джон Дальберг-Актон (1834—1902);

— «Влада розбещує, а відсутність влади розбещує абсолютно» — американський політик Едлай Стівенсон (1900—1965);

— «Будь-яка влада уявляється прийнятною за відсутності влади» — французький філософ, політолог і соціолог Раймон Арон (1905—1983);

— «Влада, як і кохання, — це слово, яке постійно використовується в повсякденному мовленні, яке інтуїтивно розуміється та зрідка визначається» — сучасний англійський соціолог Роберт Мартін [98, с. 11].

Отож, абсолютна більшість як політичних мислителів, так і політичних і державних діячів погоджуються в одному — влада є відносним суспільним «злом», але це «зло» є необхідним і навіть корисним для суспільства, оскільки ситуація повного безвладдя або двовладдя (чи тривладдя) для будь-якої держави є завжди згубною. А тому перед дослідником постає ключове, з точки зору аксіології, питання: «Яким чином визначається та межа, котра проводить умовний вододіл між владою як «злом необхідним» і владою як «злом беззаперечним»?» Причому важливими є такі пошуки відповіді на це питання, які спираються на наукові, максимально об'єктивні й неупереджені дослідження в царині кратологічної проблематики.

Розгляд аксіологічних засад функціонування кратосфери суспільства, на нашу думку, має спиратися, передусім, на аналіз таких підходів до визначення сутності політичної (державної) влади:

1) влада — це здатність, право й можливість тих чи тих осіб, органів, установ і систем розпоряджатися кимось або чимось; мати вирішальний вплив на долі, поведінку й діяльність людей, їхніх спільнот та інститутів за допомогою різних засобів — права, авторитету, волі, примусу;

2) влада є державним, політичним, суспільним, економічним, духовним чи іншим пануванням над людьми;

3) влада — це система відповідних державних або інших управлінських органів;

4) влада може розглядатися як особи, органи, установи, наділені відповідними державними, адміністративними, іншими повноваженнями;

5) владу уособлює монарх, диктатор, полководець, який одноосібно розпоряджається долями й життями багатьох людей;

6) держава, домінуючий вплив, здатність підкорювати собі в житті, в живій природі — це також влада [231, с. 12—13].

Наведений перелік визначень і тлумачень сутності політичної та державної влади, безумовно, не є повним. Утім, навіть представлені шість підходів до розуміння специфіки кратосфери в політиці показують, наскільки розмаїтими можуть бути прояви влади, наскільки різними у політичному, соціальному, духовному, психологічному вимірах можуть поставати засади її функціонування. Таким чином, з упевненістю можна підсумувати, що методологія вивчення аксіології влади також є доволі складною та різноплановою.

Почати аналіз особливостей вияву аксіологічних засад політичної влади, на переконання автора, потрібно зі з'ясування співвідношення у кратосфері раціонального (того, що спирається на розум, має внутрішню логіку) та ірраціонального (емоційного, того, що не піддається жодним логічним поясненням). Так, більшість політичних мислителів стверджують: влада є найвищою мірою емоційно зарядженим явищем суспільного життя, що виражається, перш за все, надзвичайною суб'єктивізацією намірів і дій. Емоційне забарвлення політичної влади, зокрема, виявляється в тому, що цей соціополітичний феномен в одних людей викликає захоплення та пристрасть, а в інших — страх і фобії. Окрема наукова увага звертається на таке емоційно забарвлене явище, як жага влади. Адже для частини людей влада (причому саме політична та/або державна влада) завжди сприймалася як щось надпривабливе, як надмета всього життя.

З таким сприйняттям влади пов'язане поняття «аддикція влади», дослідженню якого присвячується останнім часом усе більше політологічних праць. Аддикція влади (від англ. addict — «наркоман», «звичка, схильність до чогось») — це сукупність проявів аддиктивної поведінки (такої, що модифікує емоції індивіда сприятливим для нього чином), котра характеризується метафоричними висловами «комплекс влади», «жадоба влади», «сп'яніння владою» та означає наркотичне прагнення до постійного владарювання [178, с. 16]. Феномен аддикції влади, маючи соціопсихологічну природу, насамперед, пов'язаний з тим, що за умов монополії певних суб'єктів у кратосфері, влада перетворю-

ється на хворобливу звичку, яка губить тих, хто нею володіє. Причому для певної категорії людей влада має найвищу особистісну значущість і цінність, супроводжується особливими емоційними реакціями, переживаннями.

Деякі дослідники, розглядаючи феномен аддикції влади, виділяють особливі біопсихічні типи можновладців (скажімо, А. Гітлер або Й. Сталін). Інші науковці підкреслюють, що аддикція влади завжди змінює структуру цінностей особи, спотворюючи навіть найкращі, найгуманніші мотиви політичної діяльності у процесі здійснення влади. Так, про цей феномен дуже часто кажуть: «Людина до влади і людина при владі — це дві геть протилежні особи». Третя група вчених акцентує увагу на ситуаціях втрати суб'єктом влади, що він сприймає як особистісний крах, фрустрацію, і це супроводжується різноманітними складними особистісними реакціями (наприклад, позбавлення ідентичності, самодостатності, девіантна поведінка). Подібні ситуації, як правило, викликають в аддикта вперте прагнення до відновлення влади, здійснення її в інших формах [178, с. 16].

Проте, варто зазначити, що аддикція влади не повинна тлумачитися виключно однобоко, як суто негативний соціопсихологічний феномен. Адже аддикативний характер «комплексу влади» не заперечує прагнення особи задовольняти інтереси інших людей, працювати на користь суспільства в цілому. Отже, названий феномен не можна не враховувати під час аналізу аксіологічних особливостей політичної влади, оскільки аддикція влади дуже часто призводить до кардинальних змін у функціонуванні політичної системи тієї чи тієї країни й навіть до змін світоглядного характеру не тільки в суб'єкта (суб'єктів) владних відносин, але й для окремих соціальних груп і спільнот. На підтвердження цієї думки автора, можна навести такий приклад. Як відомо, після смерті Й. Сталіна у свідомості значної частини мешканців СРСР спостерігався світоглядний злам — вони не знали й не уявляли, як жити далі, бо влада асоціювалася в цих людей тільки з однією політичною постаттю, фізична смерть якої означала для них крах влади, всієї політичної системи. Іншими словами, феномен аддикції влади в цій ситуації призвів до суттєвої трансформації системи цінностей у значної частини громадян СРСР, а не тільки в середовищі партійної номенклатури.

З феноменом аддикції влади тісно пов'язане інше соціопсихологічне явище — спокуса владою, причому воно має подвійний вияв. Адже багатьох людей влада не тільки не приваблювала, але й, навпаки, лякала. Для таких людей влада (перш за все, влада

державна) — це вмістище всього найбільш нищого. Подібне аксіологічне тлумачення ми знаходимо ще у працях мислителів Стародавнього світу. Так, в одному з діалогів Платон зауважує: «Немає людської душі, яка вистоїть перед спокусою владою». Уже згадуваний британський політик лорд Джон Дальберг-Актон писав: «Великі люди майже завжди — лихі люди... Серед того, що призводить до деградації та деморалізації людини, влада — найбільш постійна й активна сила» [105, с. 147]. Безперечно, не погодитися з наведеними твердженнями дуже важко, бо історія знає чимало прикладів розбещення владою. Утім, можна навести і протилежні приклади — коли влада змінювала на краще окремих людей або певні їх групи.

Отже, не дивно, що багатьох людей влада як своєрідний соціополітичний і соціопсихологічний феномен здавна захоплювала, дивувала. Провідні політичні мислителі були переконані в тому, що влада — незмінний супутник політики, що вона є її головною проблемою, її основним нервом. Саме влада — той чудодійний засіб, що дозволяє політиці сформуватися як особливій царині людської діяльності, пов'язаній із цілеспрямованою організацією. Аксіологічне значення політичної та/або державної влади в цьому розумінні полягає в тому, що вона зв'язує соціальні та політичні обов'язки всіх членів того чи того суспільства, поєднує всі їхні дії та вчинки в єдиний процес організації заради досягнення взаємоузгоджених цілей, а тому стає організуючим началом політики. Таку аксіологічну якість політичної влади Т. Парсонс називав «символічним посередництвом» [278].

Оригінальний підхід до бачення аксіологічної проблематики функціонування політичної влади сформулював французький політичний і соціальний мислитель П. Бурдьє. Науковець був переконаний у тому, що персональний авторитет суб'єкта влади є завжди ціннісно значущим у суспільстві, навіть коли він офіційно не забезпечений та інституційно не гарантований. Аксіологічне забезпечення персонального авторитету влади досягається завдяки тим діям, які практично підтверджують цей авторитет відповідністю цінностям, визнаним його (тобто конкретного суб'єкта владних відносин) цільовою соціальною групою. Дослідник зауважував: «Великі» не можуть собі дозволити вільно поводитися з офіційними нормами, вони повинні платити за свій високий статус високою відповідністю цінностям групи. ...ті, хто домінує, приречені на елементарні форми домінування, тобто на пряме домінування особи над особою, крайнім випадком чого є

рабство» [42, с. 231—232]. До того ж, персональний авторитет не може бути ані делеговано, ані передано спадково. Персональний авторитет, на думку французького мислителя, є формальним інструментом оцінювання становища суб'єкта владних відносин у системі розподілу, дає змогу «майже напевно встановлювати відношення еквівалентності або відповідності між суб'єктами дії, які визначаються як претенденти на присвоєння конкретного класу благ..., з одного боку, та самими благами, які також класифіковані, — з іншого» [42, с. 237].

Таким чином, П. Бурдьє звертає увагу на малодосліджений аспект можливих аксіологічних виявів влади — впливу цінностей певної соціальної або політичної групи на суб'єкта владних відносин, за якого останній фактично перетворюється на заручника цих цінностей. У подібній ситуації поширеним явищем стає формування аксіологічного конфлікту у внутрішній структурі особистості суб'єкта владарювання, причому цей конфлікт має психологічні основи. Адже особа суб'єкта влади змушена приймати й дотримуватися тих цінностей, які їй відкрито або у прихованій формі нав'язує її референтна група, ставлячи перед непростим вибором: або прийняття тих чи інших ціннісних засад діяльності, або втрата влади та впливу в суспільстві. Отож не дивно, що суб'єкт владарювання у більшості випадків змушений функціонувати у світі політики в амбівалентному стані, у стані перманентного аксіологічного конфлікту, що не може не деформувати особу суб'єкта влади як у психологічному, так і в ціннісному вимірах.

Основою такого конфлікту найчастіше є честолюбство. Воно змушує особу накопичувати матеріальні багатства, прагнути слави й успіху, жадати влади та могутності. Причому всі ці прагнення та вчинки людини можуть навіть не мати логічного пояснення, вони просто виступають інструментами «доказу влади шляхом показу» того, що є власне символічним капіталом, здатним сприяти своєму відтворенню та легітимації чинних у суспільстві ієрархій (політичних, соціальних, економічних, духовних. — С.Б.). Аксіологічні вимоги суспільства формують, таким чином, не тільки політичну та/або державну владу, але й владу символічну. Символічна влада — це можливість влади «...примушувати визнавати владу», — пише П. Бурдьє [42, с. 235—236]. Символічна влада, відповідно до ідей французького науковця, несе в собі додаткове аксіологічне навантаження, її головна мета — формування або спрямування у вигідне для себе річище суспільної свідомості.

Польський дослідник Є. Вятр виокремлює чисті типи психологічних позицій індивідів відносно влади, які можуть розглядатися соціоцентрично й інструментально або егоцентрично й інструментально, що, відповідно, суттєво впливає на аксіологічні властивості кратосфери. Названі особливості дослідник представляє в таблиці [59, с. 284]:

АКСІОЛОГІЧНІ МОТИВИ ЗАЛУЧЕННЯ ОСОБИ ДО ВЛАДИ

Ставлення до влади	Мотиви, які спонукають прагнути до влади	
	егоцентричні	соціоцентричні
Автономне	1. Влада як гра 2. Влада як панування над іншими	4. Влада як служіння суспільству
Інструментальне	3. Влада як джерело багатства, престижу, слави або інших особистих зисків	

Коментуючи представлену таблицю, необхідно зауважити, що розуміння залучення до влади як служіння суспільству може розглядатися в різних історичних ситуаціях і, відповідно, оцінюватися по-різному залежно від того, хто, яким чином, у яких умовах здійснює таке служіння. Зрозуміло, що найпоширенішим в історії та сучасності є третій тип залучення особи до влади, коли влада трактується як джерело отримання певних, особистісно забарвлених зисків. За цих умов влада не має власної цінності, вона розглядається як певний інструмент для досягнення інших цілей. У такій ситуації особа — суб'єкт владних відносин не цінує владу як таку, як самоцінність, а зважає на неї з огляду на те, що вона може дати цій людині.

Особливістю вияву аксіологічних засад влади є те, що відносини у кратосфері мають ґрунтуватися на принципі деперсоніфікації. Тобто, незважаючи на те, що влада є одним із фундаментальних антропоморфічних інститутів будь-якого суспільства, владні відносини мають бути максимально позбавлені особистісного забарвлення, взаємодія між суб'єктами влади повинна базуватися не на принципах симпатій-антипатій, а на засадах взаємоузгодження інтересів різних соціальних та політичних груп і спільнот. За цих умов суб'єкти владних відносин мають сприймати один одного не як конкретних індивідів, а як носіїв певних, чітко визначених повноважень, що мусять виконувати ті чи ті функції,

будучи представниками політичних інституцій. Іншими словами, це означає, що владні прерогативи й повноваження здійснюються в межах правових норм і законодавчих актів. Утім, не враховувати особистісний чинник при цьому було б помилкою, адже відносини у кратосфері — це, насамперед, відносини між людьми.

Отже, від волі, налаштованості, знань, досвіду, прагнень і мотивації діяльності суб'єктів владарювання багато в чому залежать характер, спрямованість, ціннісне наповнення кратосфери. Тому вимоги, що висуваються до суб'єктів влади, є особливими. За словами французького дослідника царини управлінських відносин А. Файоля, «управляти — значить передбачати, організовувати, розпоряджатися, координувати й контролювати». При цьому передбачення у відносинах влади — це врахування майбутнього та розроблення програми дій; організація — побудова подвійного (матеріального й соціального) організму того чи іншого політичного інституту; розпорядження — застосування примусу щодо підвладних суб'єктів з метою активізації їх соціальної та політичної поведінки; координація — налагодження зв'язків, об'єднання, гармонізація всіх дій і зусиль у політиці; контроль — піклування про те, щоб усе здійснювалося згідно зі встановленими правилами та відданими наказами і розпорядженнями [221, с. 12].

Відповідно до наведеної системи цілісних й взаємоузгоджених відносин у царині влади формується оптимальна форма соціальної та політичної взаємодії в суспільстві та державі, оформлюється те, що відомий німецький філософ і політолог А. Гелен назвав «зовнішніми опорами людства», які «звільняють людину від болючого пошуку гідної поведінки, оскільки вони постають перед нею уже сформованими та наперед визначеними» [246, с. 133]. Такими «опорами людства», за визначенням науковця, є соціально-політичні структури та адміністративно-державні установи, безпосередньо пов'язані з функціонуванням і здійсненням політичної та державної влади. Їх аксіологічне значення полягає в тому, що вони дають змогу особі як соціальному й політичному акторові чіткіше розставити морально-етичні пріоритети [246].

Варто зауважити, що в останні десятиріччя з кардинальними трансформаціями, що відбулися та ще відбуваються в системі владних відносин загалом та у сфері державного управління зокрема, суттєвим чином змінюються й аксіологічні засади та принципи політичної і державної влади. Так, висуваються такі новітні вимоги до суб'єктів владно-управлінських відносин: наявність спеціальних професійних знань і досвіду діяльності у відповід-

них царинах системи політичного й державного управління; прагнення до зростання монополізації механізму та процесів прийняття важливих політичних, соціальних, економічних рішень; підвищення незалежності бюрократичних структур від волі суб'єктів владарювання; стирання межі між суто бюрократичними, виконавчими та власне політичними функціями у кратосфері [24; с. 245, 284—285]. Зазначені вимоги до суб'єктів владно-управлінських відносин, у свою чергу, зумовлюють посилення тенденції до поступового розмивання граней між державою та суспільством, до «зняття», бодай і відносного, суперечностей між ними. Таким чином, в останні роки з упевненістю можна вести мову про зрушення однієї з базових ціннісних засад соціально-політичних відносин — подолання споконвічного дуалізму держави та суспільства.

Значущість аксіологічної царини у світі владних відносин може бути визначено також, виходячи з позицій можливостей політичних дій за тих чи інших умов. На переконання російського політолога О. Демідова, «будь-яка інтерпретація політики та політичної поведінки, що виводить ціннісну детермінанту за межі дослідницького інтересу (наприклад, у біхевіористській методології), збиткова, недостатня для розуміння цих явищ у всій їх повноті та розмаїтті» [86, с. 159, 160]. Отже, врахування аксіологічних засад під час аналізу функціонування влади, розгляду її соціопсихологічних особливостей є обов'язковим, оскільки воно значно розширює методологію дослідження, дозволяє виробити специфічний науковий інструментарій — поняття, прийоми, методики, заходи аналітичної роботи.

Розглядаючи аксіологічно-світоглядні засади функціонування політичної та державної влади, необхідно зазначити, що ці засади багато в чому ґрунтуються на основі вибору. Вибору між тим, що є, і тим, як має бути; вибору наявного й належного; вибору між поточною реальністю та ідеалом-утопією. Вітчизняні вчені — автори дослідження «Дискурс свободи: утопія та реальність вибору» — В. Денисенко, В. Климончук, Ю. Привалов — переконані: «Уся історія людства — це проблема постійного вибору. І чим більше ускладнювалися суспільні відносини, їхні якісні відозміни та розвиток, тим інтенсивніше змінювалися характер, умови, зміст вибору. Визначальним символом, що зумовлює динаміку людської активності, є система цінностей. ... цінності у будь-який час і в будь-якій моделі суспільства були тим підґрунтям, що, по-перше, визначало межу досягнутого людством рівня розвитку, що «відкладалося» в адекватних алгоритмах ціннісних

узагальнень; по-друге, окреслювало перспективні можливості розвитку соціальних, політичних, економічних систем, виступаючи свого роду параметром (вектором) поступу; по-третє, слугувало своєрідною системою критеріїв гуманістичного спрямування самого розвитку» [89, с. 75].

З поняттям «цінності» тісно пов'язане поняття «ідеалізм», що обґрунтовує необхідність розгляду світу ідеального, такого, яким він має бути, на засадах досягнення гармонії між людьми в царині соціального, політичного, економічного, духовно-культурного буття. Певною мірою можна оцінювати поняття «ідеалізм» як категорію філософії політики (та/або політичної філософії). Гносеологічною основою політичного ідеалізму, за словами авторитетного російського політолога К. Гаджиева, є той факт, що людина, обтяжена необхідністю важкою працею заробляти собі на прожиття, з найдавніших часів була схильна мріяти про краще, щасливіше життя, протиставляючи його нерадінній буденності. Поступово, з розвитком суспільства та науки, з ускладненням соціальних, політичних, економічних, культурних і духовних відносин, такі мрії почали систематизуватися. Ще пізніше ці мрії отримали форми складних світоглядних конструкцій, які «обґрунтовували можливість більш досконалого й більш справедливого, ніж існуючий, суспільного устрою» [61, с. 212].

Політичний ідеалізм ґрунтується, зазвичай, на універсальних суспільно-політичних цінностях та ідеалах. Причому ідеал досконалого устрою суспільства й держави може бути звернений як у минуле, так і в майбутнє. Політичний ідеалізм виходить з ідеї доброї природи людини, а всі ідеальні проекти й моделі проникнуто ідеями досконалості людини (природної або можливості її досягнення), духом оптимізму. На переконання прихильників політичного ідеалізму, в більшості лих людини винні соціальні умови її життя, а не вона сама. За зауваженням К. Гаджиева, «політичний ідеалізм, як правило, приймає форму індивідуалізму, гуманізму, лібералізму, анархізму, інтернаціоналізму» [61, с. 213, 214]. Отже, цілком природно, що політичний ідеалізм важливою частиною аксіологічної бази функціонування політичної та/або державної влади в будь-якому суспільстві.

Дослідження проблематики вияву ціннісних засад функціонування влади має обов'язково враховувати, на наш погляд, два основні теоретичні підходи щодо розуміння природи влади. Так, відповідно до першого з них, традиція якого простежується ще від Т. Гоббса, влада є певною індивідуальною властивістю, здатністю одних індивідів досягати своїх цілей, впливаючи специфі-

чним чином на інших індивідів. Як ми вже зазначали вище, представлений підхід називають каузальним [91, с. 48]. Спираючись на таке розуміння влади, можна стверджувати, що її ціннісні засади формуються на основі світоглядних ідеалів і переконань суб'єктів владних відносин, які мають змогу переконувати або нав'язувати своє бачення розвитку держави та суспільства. Тому аксіологічною базою кратосфери можна вважати індивідуальні цінності й ідеали ключових політичних акторів. Дуже часто основою ціннісної бази прихильників такого розуміння політики є переконання в тому, що головне в політиці та владі — це опора на силу або навіть насильство.

Прибічники другого підходу до тлумачення влади переконані в тому, що цей соціополітичний феномен є системною властивістю, яка існує лише доти, доки певна група, всередині якої ця властивість виявляється, діє узгоджено. Системний підхід щодо трактування влади, який є більш сучасним, вказує на те, що відносини влади — це відносини не обов'язково міжлюдські, головне, аби вони були обов'язково пов'язані з діяльністю хоча б однієї людини. Таке тлумачення специфіки природи влади російські дослідники А.-Н. Дибіров і Л. Пронський пояснюють тим, що в науці й повсякденному житті дуже часто вживаються поняття «влада природи над людиною», «влада речей», «влада ідей» тощо. З цього вони роблять висновок: «...до і незалежно від будь-якої людської влади людина виявляється уже у владі (речей, природи, ідей тощо). ...Влада над людьми — це відносини залежності людини від чогось зовнішнього. Іншими словами, влада над людьми має те, що здатне визначати їхню поведінку» [91, с. 50].

Відповідно, виходячи з представленої методологічної позиції, влада як відносини залежності людини може виявлятися і в позитивному ракурсі (скажімо, коли індивід потребує чогось, має ті чи інші бажання, досягнення яких не уявляється можливим без застосування владних зусиль), і в негативному (коли особа жахається чогось, не бажає настання певних явищ і подій). Отже, можна вести мову про дві форми влади — позитивну й негативну. Причому обидві ці форми влади мають ціннісне забарвлення та маніпулюють тими чи іншими емоціями людей. Залежності в наведених формах влади виявляються також подвійно — через безпосередню (коли суб'єкт А прямо залежить від суб'єкта В) та опосередковану владу (суб'єкт А залежить від суб'єкта В за допомогою того, що залежить від С, який владарює над В). Таким чином, аксіологія влади завжди пов'язана з

широкими можливостями суб'єктів владарювання спрямовувати думки, бажання, дії, вчинки підвладних суб'єктів у вигідне для себе річище.

Окрему увагу потрібно звернути на такий феномен, як «влада ідей». У чому ж полягає його специфіка? По-перше, потрібно зауважити, що ідеї докорінним чином відрізняються від знань. Якщо знання — це віддзеркалення дійсності, вони відкриваються для людини, то ідеї не є відображенням політичної та соціальної реальності, це фантазія, винахід людини. Знання як віддзеркалення дійсності можуть бути істинними або хибними, ідеї — ніколи, адже у світі ідей індивід мислить не про те, що вже є, а розмірковує про те, як має бути, що треба здійснити. Причому в цих міркуваннях особа оперує, зазвичай, етичними й ціннісно забарвленими категоріями: «добро», «зло», «справедливість» тощо. Отож, визначаючи, яким має бути ідеальний політичний та соціальний світ, людина завжди спирається на базові для неї морально-етичні критерії прийнятності й неприйнятності певних явищ, дій, вчинків, процесів тощо. Тому одним з найважливіших питань є питання про те, хто і яким чином формулює ці морально-етичні критерії. Адже спотворені критерії етичного та ціннісного характеру призводять до викривлення ідеалів суспільно-політичного розвитку, а значить — до неприйнятних трансформацій у соціальній і політичній дійсності.

Як це не прикро, але прикладів подібних ідейно-політичних викривлень або навіть спотворень в історії людства можна знайти безліч. Так, історія ХХ століття — це, за словами багатьох дослідників, насамперед, історія тоталітаризму. Націонал-соціалістичний тоталітаризм у Німеччині, комуністичний тоталітаризм у СРСР часів Й. Сталіна або в Камбоджі часів Пол Пота — приклади, які більш наочно висвітлюють специфіку перебігу таких процесів у царині аксіологічних засад функціонування політики: зміщення морально-етичних цінностей і настанов → формування викривлених образів суспільно-політичних ідеалів розвитку людства → здійснення системних змін, трансформацій суспільства на основі хибних, спотворених уявлень про «спільне благо» → кардинальні зміни в характері, засадах функціонування політичної та державної влади, у ставленні громадян до неї → становлення й закріплення особливого типу масової суспільної свідомості — тоталітарної.

Отже, бачимо, що вивчення аксіологічних засад здійснення політичної та державної влади було б неповним без розгляду специфіки ціннісного підґрунтя функціонування різних типів по-

літичних систем і політичних режимів. Так, панівною в сучасній політичній науці є світоглядна позиція, відповідно до якої найоптимальнішим типом політичної системи та політичного режиму, з огляду на проблему співвідношення домінуючих аксіо-логічних принципів у суспільстві та ефективності діяльності політичної та державної влади, її легітимності, є демократія.

Необхідно зазначити, що ціннісно-світоглядним підґрунтям сучасної моделі демократичної політичної системи є, перш за все, етичний лібералізм, основою якого, у свою чергу, була й залишається християнська мораль. Адже саме в морально-етичній системі християнства важливим елементом виступає утвердження гідності особи, проголошення людини найвищою цінністю, бо кожна людина створена за образом і подобою Бога. Людина у християнстві стає центром природного світу, кінцевою метою творіння. Ідея індивідуалізму, яка є домінантною у християнській етиці, виходить із того, що кожна людина має безсмертну душу, свободу волі, несе особисту відповідальність за власні вчинки. Аксіологічним імперативом стає визнання моральної цінності особи, яка не залежить від її політичного та соціального статусу [111, с. 71—73]. Таким чином, згідно з моральними настановами християнства, збільшення свободи відбувається завдяки індивідуальним діям і рисам людини: моральному самовдосконаленню, добрим вчинкам, любові до ближнього.

Саме названі принципи лежать в основі ліберальної ідеології та, зрештою, демократичного устрою. До цієї думки схилялися провідні політичні мислителі минулого та сучасності. Скажімо, вихідною для формування західноєвропейської демократії християнську мораль вважав М. Вебер [48]. На тісному взаємозв'язку західноєвропейської політики та християнської релігії наголошував і Р. Арон [11]. Ідеологію та світоглядні установки вважає основою встановлення будь-якого політичного режиму сучасна американська дослідниця Х. Арендт. Саме вона була переконана, що основною причиною вияву загрозливих тенденцій у розвитку демократії у XX столітті стала заміна християнських цінностей національною ідентичністю [259]. Отже, духовно-аксіологічна сфера функціонування будь-якої політичної системи, її ціннісні домінанти, якщо вони базуються на дотриманні принципів християнської моралі та ідей етичного лібералізму, як правило, сприяють становленню та поступовому розвитку демократії. А це не може не вплинути на характер влади (і політичної, і державної), специфіка якої виявляється, зокрема, в мінімізації суб'ек-

тивних, особистісних чинників, унеможливленні волонтаристських дій і вчинків у політиці.

У царині політики та влади за цих умов однією з провідних світоглядних засад визнається свобода, насамперед — індивідуальна свобода. Це зумовлює зміщення аксіологічних домінант із кратосфери в бік самоцінності кожної окремої особи. Тобто сучасне розуміння політичної свободи передбачає, насамперед, особливий тип політичної свідомості, культури та поведінки індивіда. Сучасне тлумачення політичної свободи передбачає визнання таких цінностей як базових для політичної системи загалом і для царини владних відносин зокрема.

По-перше, це визнання безперечного пріоритету цінності автономності кожної окремої особи. Сутність автономності свободи в межах політичної системи, політичної та/або державної влади досліджували англійські та американські теоретики громадянського суспільства Е. Геллнер, Г. Торо, Г. Кемпбелл. Зазначену складову можна охарактеризувати як:

— економічну (схильність до підприємницької активності) та політичну (відсутність однодумства) незалежність індивіда;

— здатність особи відносно легко, безболісно адаптуватися до нових соціальних і політичних інститутів, втрату нею залежності від традиційних структур, толерантне ставлення до різних політичних, соціальних, духовно-конфесійних субкультур;

— переважання універсальної та стандартизованої міської культури над сільською, у взаєминах між людьми — перехід від статутних до договірних відносин, що призводить до поступового зникнення чітко регламентованих соціальних ролей, нівеляції традиційних соціальних статусів;

— особистісне саморозкриття індивіда на основі діяльності, вільної від втручання, перш за все, з боку суспільства та держави, коли особа може визначати своє покликання, розвивати власні таланти, перемагати;

— повага до автономії інших співгромадян, тобто терпиме ставлення до інакомислення, прийняття індивідом навіть тієї влади, прихильником якої він не є, але розуміє, що таким чином зберігається стабільність політичної системи, спадковість влади, органічний розвиток демократії [65; 66; 215].

По-друге, розгляд відповідальності як необхідної характеристики й водночас критерію зрілості і окремої особистості, і влади. Розвинене почуття відповідальності індивіда за власні вчинки, усвідомлення ним важливості індивідуальних зусиль задля нормального функціонування в соціальній і політичній царинах, дотримання за-

конів та норм поведінки — це ознаки особливого типу мислення такої особи. Найбільш послідовно роль і значення для суспільства, держави та влади політично й соціально відповідальної особистості обґрунтовували Е. Фромм, Ф. Гайек, Д. Белл [25; 228].

Цінність політичної та соціальної відповідальності особи, з огляду на досліджувану проблематику, полягає в тому, що політична свобода може бути гарантована лише тим, хто здатен і згоден підкорятися правилам, спроможний на самодисципліну, відповідальність за власну долю. Носій цієї складової політичної свободи усвідомлює, що влада (передусім державна) відповідальна виключно за надання можливостей використовувати свої знання та здібності для досягнення обраних цілей, але не за досягнення певних результатів. Така особа не має патерналістських настроїв, у неї відсутня психологія утримання, а значить, вона не покладається в усьому на владу й не вимагає від влади чогось надзвичайного, розглядаючи суб'єктів владарювання як найманих менеджерів на службі в суспільства, а не «рятівників нації». Це, у свою чергу, не може не вплинути на характер самої влади, на її сутнісні властивості, однією з найважливіших серед яких стає зростання відповідальності влади за здійснювану політичну й державну стратегію і тактику.

Третьою провідною цінністю феномена політичної свободи у кратосфері є розвиток активної громадянської позиції особи. Названа характеристика досліджувалася Г. Алмондом, Б. Барбером, Л. Зідентопом. Згідно з ідеями цих науковців, активна громадянська позиція особи визначається такими її рисами:

- високим рівнем поінформованості індивіда щодо поточних політичних подій і вмінням адекватно оцінювати ці дані;

- стійкою системою поглядів на діяльність політичних інститутів, державних структур, окремих посадовців і політичних лідерів;

- вірою у необхідність боротися за свободу й демократію, переконаністю в цінності демократичних ідеалів;

- знанням про власні можливості участі в політиці, захисту своїх прав та інтересів;

- згодою основних політичних сил суспільства щодо дотримання демократичних правил гри, адже демократія в цьому випадку стає цінністю, яка передається у процесі політичної соціалізації та укорінюється в аксіологічній структурі особистості на правах однієї з панівних, природних [18; 103; 237].

Отже, більшість сучасних дослідників визнає, що аксіологічним і соціокультурним підґрунтям політичної та державної влади сьо-

годні стає особа, її свобода, знання, переконання, принципи. Це, у свою чергу, зумовлює надзвичайний динамізм перебігу всіх процесів у царині владних відносин. Тому кратосфера є історично рухливою системою особистісної взаємодії соціальних та політичних суб'єктів. Як робить висновок український науковець Ю. Сапаровський, розглядаючи проблематику соціокультурної динаміки влади: «Під дією цієї системи влада по суті стає проблемою. З цієї миті завдання власне відтворення, вироблення механізмів та технологій її здійснення утворює рушійний мотив соціокультурної динаміки влади в історичних кордонах цивілізації» [199, с. 14].

Варто зауважити, що саме індивідуальна свобода, а не групова, колективна, громадянська, стає основою та умовою ефективного функціонування будь-якого демократичного суспільства, необхідною підвалиною для здійснення політичної та державної влади в такому соціумі. Це пояснюється тим, що сам індивід за цих умов найбільше зацікавлений у реалізації своїх прав та інтересів, захисті своєї свободи, а тому він усвідомлює власну відповідальність за владу, ті рішення, які вона ухвалює та реалізує. Причому однією з ціннісних домінант політичної відповідальності особи стає солідаризм (солідарність).

Так, один із провідних теоретиків постмодернізму Ю. Хабермас переконаний у тому, що сучасне суспільство базується на трьох джерелах регулювання — грошах, державній владі та солідарності. Метою держави, на думку філософа, має стати збалансування царин впливу зазначених вище ресурсів на нових засадах — утвердженні соціально інтегративної сили солідарності щодо двох інших джерел соціального регулювання. Громадські групи як провідний фактор солідарності повинні посісти одне з центральних місць у суспільстві, отримавши реальні та ефективні механізми саморегулювання держави й економіки [75, с. 135]. Таким чином, зростання політичної відповідальності особи за умов аксіологічної домінанти політичної свободи призводить до звуження сфери впливу влади, як політичної, так і державної.

Російська дослідниця О. Дьякова пропонує виокремлювати в рамках постмодерного дискурсу два базові ціннісні підходи до розуміння феномена влади, які протистоять один одному. Перший аксіологічний підхід — це позитивізм і соціальна феноменологія. Відповідно до ідей цього підходу, суспільний консенсус має бути головною передумовою та результатом функціонування системи політичної та державної влади, владних відносин. А отже, центральною функцією влади повинна стати функція стримування суперництва між членами суспільства. Другим підходом є

марксистський, згідно з яким влада за своєю природою завжди є конфліктною, а тому й не мусить мати за мету їх ліквідацію [95, с. 20]. Слід зазначити, що сьогодні абсолютне домінування в середовищі інтелектуалів та політиків має перший підхід. Визнання того, що влада має забезпечувати ідейно-політичний компроміс у суспільстві, майже не піддається сумнівам.

Окрім того, на нашу думку, можна виокремити такі напрями, так би мовити, «аксіологічних зсувів» у кратосфері, які обумовлюються розгортанням процесів постмодернізації, становленням базисних основ інформаційної цивілізації:

- плюралізація, індивідуалізація життєвих стимулів, культурних форм, їх релятивізація;

- розмивання соціальної структури у традиційних критеріях, зникнення класово-прошаркової ієрархії класичного буржуазного (індустріального) суспільства;

- втрачання цінностей соціальної мобільності через відмову від однозначної шкали соціального престижу (професія, освіта, місце проживання тощо);

- посткласовий стан суспільства утверджується на людських агрегатах, що формуються за ознаками смакових уподобань, культури, життєвих стилів, певних характеризуючих рис;

- амбівалентність масової свідомості, яка виявляється в електоральній поведінці за умов відсутності соціально-прошаркової ідентифікації політичних партій і громадських рухів;

- розпад метанаррацій (Великих Учень), руйнування ідеологічних систем, традиційних ідейно-ціннісних утворень, на засадах яких пояснювався раніше, в минулі епохи, навколишній світ;

- нівелізація тотального масового світогляду, зникнення універсальної історичної концепції;

- зміни в культурній ієрархії та плюралізація субкультур, глобалізація та універсалізація «масової культури»;

- прискорення темпів соціального розвитку суспільства;

- у культурі, соціальній царині, політиці найвищими цінностями стають інновації, творчість, креатив;

- традиція (соціальна, політична, духовно-культурна) не просто відтворюється, а постійно модифікується під впливом оригінальних ідей, зразків діяльності, ціннісних установок;

- постійна зміна, трансформація типів спілкування та форм комунікації;

- поява феномена радикальної зміни системи соціальних зв'язків, різновидів діяльності та ціннісно-цільових структур упродовж життя одного покоління [75, с. 135—136].

Радикальні інноваційні зміни у становленні інформаційної (постіндустріальної) цивілізації торкнулися й царини функціонування політичної влади. Сьогодні культура стає важливим засобом політичної ідентифікації, позиціонування особи в політичному просторі. На переконання автора, в епоху модерну алгоритм формування простору політичної влади мав такий вигляд: соціальні групи як ключові суб'єкти політики — корпоративні інтереси як джерело політичної ідентифікації індивіда — ідеології як провідна форма символізації політичних явищ — ідеологи, тобто страта, яка професійно поширює в суспільстві ідеологічні цінності — ідеологічна боротьба як найважливіший механізм політичної ідентифікації та позиціонування політичних акторів — пропаганда як провідна форма організації дискурсу влади й суспільства — політичні партії як центральні інституції системи соціального представництва групових інтересів — громадянське суспільство/державна влада як основні творці політичних порядків — демократія як основна система організації влади. Таке співвідношення компонентів політичного простору сприяло підтримці політичних контактів між населенням та владою в рамках демократії за умов функціонування індустріальної цивілізації [108, с. 32].

Утім, слід зазначити, що інформаційна епоха породжує інші механізми залежності та взаємодії індивіда, влади й суспільства. Тому місце зазначених вище структур і процесів посідають альтернативні їм за умов збереження базових позицій ключових суб'єктів, форм політичної символізації тощо. У результаті цього складається новий алгоритм формування простору політичної влади, що має такий вигляд: маси — стандарти масової культури — культурні засади ідентифікації громадян — інформаційні приводи — політична рекламістика — когнітарії, тобто спеціалісти в царині управління інформаційними процесами — політичний сценаріо-менеджмент — електронні ЗМІ — масове суспільство/державна влада — медіакратія. Політичні контакти, які встановлюються відповідно до наведеного алгоритму, мають багато в чому спорадичний характер, оскільки громадяни вступають у взаємодію з владою переважно в рамках конкретних політичних проєктів, що викликають у них індивідуальну мотивацію участі [108, с. 32—33].

Як зауважують вітчизняні науковці В. С. Лук'янець і О. М. Соболев, «Постмодерн сьогодні — це різні пошуки нової цілості людства на принципово іншій (більш зрілій, ніж модерністська) плюралістичній основі» [147, с. 211]. Таким чином,

пошук нових ціннісних домінант розвитку сучасного суспільства загалом і кратосфери зокрема передбачає пошуки й віднайдення нових, консенсуальних світоглядних ідей та ідеалів. За цих умов для влади (як політичної, так і державної) суттєво ускладнюється провідна мета її функціонування — досягнення суспільного (спільного) блага. Адже сучасне розуміння політичного плюралізму ґрунтується не лише на визнанні необхідності розмаїття думок, позицій, ідей, переконань у суспільстві, але й на цінностях толерантності, мультикультуралізму. Отже, перед владою постають надзвичайно складні питання: «Яким чином можна примирити, узгодити протилежні, часто антагоністичні соціальні й політичні ідеали та цінності (скажімо, християнські й ісламські, західні та східні)?»; «Чи не призведуть пошуки соціальних та політичних компромісів до розгортання ще більш складних і болісних суспільних конфліктів?».

Тому не дивно, що формування ідейних та ціннісних засад функціонування сучасного суспільства визначається, насамперед, професіоналами «від політики» — політичними ідеологами, технологами, консультантами і власне політиками, які не лише висувають ту чи іншу ідеологічну модель розвитку, але й змінюють, коригують її залежно від конкретних умов соціального, політичного, економічного життя, національних традицій і менталітету, політичної історії країни. Причому провідна роль у вирішенні цих завдань належить саме ідеології як основі світоглядно-ціннісної бази функціонування політики, здійснення влади.

Таким чином, ідеологія сьогодні формує подвійну сферу функціонування та впливу. По-перше, вона вбирає, «всмоктує» певні потреби суспільства, пристосовуючись до змін, що відбуваються, причому адаптаційні риси ідеології безпосередньо визначають її життєздатність. По-друге, політична ідеологія сама конструює минулу, поточну та майбутню соціально-політичну реальність, примушуючи (м'яко або жорстко) соціум пристосовуватися під її ідеали й цінності. Так, російська дослідниця, фахівець у царині політичної філософії Т. Алексеева виокремлює два постійно відтворювані теоретичні фокуси розгляду проблематики становлення й функціонування політичних ідеологій у сучасному світі: «... з одного боку, міркування про політичну реальність і спроби глибше її зрозуміти, спираючись на політичні ідеали; з іншого боку, спроби формулювання нових ідеалів у вигляді розмірковувань про найкращі політичні режими та принципи організації суспільства» [3, с. 120].

Група західних дослідників переконана в тому, що під впливом динамічного розвитку інноваційних технологій, особливо в царині інформаційно-комунікативного простору, формується нова політична культура. Так, на думку Т. Кларка та Р. Інглгарта, нова політична культура почала формуватися в західних країнах із середини 1970-х років під впливом «кумулятивного» соціального ефекту расових, етнонаціональних, статево-вікових, екологічних, сексуальних або інших політично значущих розколів, які помітно витіснили звичні для індустріальної епохи класові розмежування. Ключовими відмінностями нової політичної культури від традиційної є такі:

1) трансформація традиційного політичного спектру з його поділом на лівих і правих, що породила в багатьох політичних лідерів і громадян сумніви у власній здатності орієнтуватися в подіях, які відбуваються в політичній царині;

2) чітке відмежування соціальних питань від фінансово-економічних, яке вказує на те, що питання першого типу стають «предметом спеціального аналізу», а відповідні позиції громадян, політичних лідерів і партій уже не визначаються їх точкою зору щодо фінансових питань;

3) збільшення значущості соціальних питань порівняно з фінансово-економічними, зумовлене зростанням добробуту, оскільки «...в міру того як люди стають багатшими, вони починають приділяти переважну увагу радше стилю життя й рівню комфорту, аніж традиційним економічним проблемам»;

4) посилення індивідуалізму в ринкових і суспільних відносинах, скептичне сприйняття традиційних програмних принципів лівих партій (наприклад, націоналізація, зміцнення соціальної держави); при цьому «ринковий лібералізм», який раніше асоціювався виключно з правими партіями, поєднується із «соціальною прогресивністю», яка до цього пов'язувалася з лівими партіями»;

5) сумніви з приводу соціальної держави, які виражаються в підозрілому ставленні до великих централізованих бюрократичних структур національної держави та в орієнтації на «децентралізацію влади й ділового співробітництва», на федералізм і регіоналізм, а також місцеве самоуправління, покликані «зробити владні структури більш компактними й відкритими до думок громадян», здатність досягти «партнерства між органами влади»;

6) розвиток політики, націленої на вирішення конкретних проблем, розширення участі громадян в управлінні та послабленні ієрархічних політичних організацій, які засвідчують, що «нова

політична культура протистоїть традиційним бюрократичним структурам, партіям та їх лідерам», надаючи перевагу новим громадським рухам, що підтримують прямий зв'язок з виборцями та чітко реагують на їхні потреби; нові політичні групи прагнуть брати участь у визначенні основних напрямів політики держави, претендуючи на участь у наданні послуг і конкуруючи з державними структурами, лідерами клієнтел і профспілками;

7) укоріненість, перш за все, в найбільш розвинутих суспільствах і серед молодих, освічених і забезпечених верств населення [265, Р. 11—13].

Як бачимо, зміни, зумовлені становленням базових (у тому числі й аксіологічних) засад інформаційної (постіндустріальної) цивілізації, зачіпають усі аспекти функціонування політичної та державної влади. Фактично, поступово формується нова якість влади, що базується, насамперед, на соціокультурних і гуманітарних нововведеннях — інноваціях у людину. Водночас окреслені трансформації детермінують зростання зони невизначеності в царині владних відносин, що не може не позначитися на особливості перебігу модернізаційних перетворень у частині суспільств, перш за все — у традиційних соціумах.

Розгляд особливостей модернізаційних процесів і впливу на них національних традицій, представлений у більшості сучасних політологічних досліджень, ґрунтується на визнанні поліваріантного характеру політичного розвитку незахідного світу. Як зазначав один з найавторитетніших дослідників неорганічної модернізації Л. Пай, базова структура незахідного політичного життя є структурою общинною, а політична поведінка пов'язана з общинною ідентифікацією. Общинна структура політичного життя незахідних суспільств заснована на домінуванні відразу кількох етичних і культурних традицій, що значно обмежує вплив «нових», модернізаційних політичних ідей на розвиток такого соціуму [281]. Тому не дивно, що сприйняття суспільством тих чи тих нових політичних ідей і цінностей залежатиме не від їх змісту, а передусім від соціального статусу того, хто їх відстоює.

На переконання Л. Пая, політичні дебати в царині владних відносин за цих умов перетворюються на внутрішньообщинну полеміку або на спроби однієї з груп виправдати свою владну позицію. Общинна структура, таким чином, серйозно обмежує можливість вияву альтернативних політичних позицій. У подібному суспільстві будь-яка зміна політичної ідентифікації (а надто трансформації в ідентифікації суб'єктів політичної та/або

державної влади. — С.Б.) вимагає зміни соціальних і особистих зв'язків, а нові соціальні зв'язки зумовлюють трансформації політичної ідентифікації. Отож, робить висновок науковець, у незахідних суспільствах політична царина, в тому числі і кратосфера, нечітко відокремлена від суспільних і особистих взаємовідносин, значною є вага традицій [280; 281]. Таким чином, Л. Пай та інші авторитетні представники школи політичної модернізації вказують на необхідність урахування ролі та значення традицій (соціокультурних, релігійних, політичних) в аналізі специфіки вияву аксіологічних засад функціонування політичної та державної влади в незахідних, традиційних (традиціоналістських) суспільствах.

До того ж, слід зазначити, що найпоширенішим типом соціо-політичних відносин у незахідних, традиційних суспільствах є патронажно-клієнтарні відносини, які відіграють ключову, структуротворну роль у таких соціумах. За таких умов влада, і політична, і державна, сприймається як відносини патрона та його підлеглих, котрі можуть виступати патронами для своїх підлеглих. Це утворює складну ієрархічну систему, в якій провідну роль відіграють не формалізовані соціальні й політичні статуси, а неформальні, проте усталені та вкорінені у традиційну структуру суспільства. Тому надвисока персоналізація влади є цілком органічною та невід'ємною ознакою політики в незахідних суспільствах. Причому влада характеризується надзвичайно слабкою раціоналізацією всіх політично значущих процесів, зокрема політична ідентифікація має здійснюється не через програми, а через особистісне сприйняття лідерів [225, с. 159].

На підтвердження наведеної вище позиції, на наш погляд, потрібно взяти до уваги модернізаційний досвід Китаю. Так, для цієї країни властивий усталений тисячолітній вплив конфуціанства на розвиток держави. Конфуціанські ідеї та цінності — визнання необхідності чітко централізованого державного правління; повага до старших; субординація; дисципліна; добре розвинуте почуття обов'язку; старанність — допомагали історично й допомагають сьогодні підтримувати політичну стабільність у країні, досягати достатньо високого рівня легітимності влади, особливо за умов, коли влада (насамперед, державна) поділяє ці цінності.

За зауваженням російських дослідників Е. Пивоварової та М. Титаренка, ідея величі китайської нації, а також усвідомлення надзвичайної економічної, політичної та культурної відсталості китайського суспільства, головними винуватцями якого є іноземні загарбники, стала основою формування програми соціально-

економічної країни — платформи «нової демократії» у 1930—1940-х рр. та програми КПК (Комуністичної партії Китаю) після 1945 року. Мао Цзедун ще в 1938 році сформулював концепцію поєднання патріотизму й інтернаціоналізму та надання марксистській національній формі. Мао писав: «У нашого народу багатотисячна історія, у нього є свої особливості, він створив багато цінностей. Сучасний Китай є продукт усього минулого розвитку Китаю. Ми — прихильники марксистського підходу до історії, ми не можемо відмахуватися від нашого історичного минулого. Ми маємо узагальнити все наше минуле — від Конфуція до Сунь Ясена — і прийняти цей цінний спадок. Це буде великою підмогою для керівництва нинішнім великим рухом» [163, с. 65—66]. Як бачимо, однією з найважливіших засад успішності модернізаційних перетворень у Китаї впродовж ХХ і на початку ХХІ століття стала саме синхронізації традиційних ціннісних домінант суспільства та аксіологічних засад функціонування політичної та державної влади (причому це стосувалося як влади Гоміньдану, так і комуністичної влади).

Таким чином, можна з упевненістю стверджувати, що цінності формують «людське обличчя» політики та влади. При цьому цінності можуть розглядатися як суб'єктивні уподобання людей, їхні уявлення про бажаний і небажаний перебіг соціальних та політичних подій, про суспільну значущість тих чи інших явищ. Саме тому цінності обумовлюють багато в чому специфіку поведінки й вибору людини в царині владних відносин. Аксіологічні засади формують активне ставлення людини до політики та влади, що виражається в її цілеспрямованих діях. Завдяки розвитку аксіологічної сфери влада доходить до життєвих засад кожного окремого індивіда. В основі політичного ідеалізму — мрія людей про більш досконалий соціальний і політичний порядок, про досягнення фундаментальної гармонії в суспільстві та державі.

3.4. КРАТОЛОГІЧНІ ІДЕЇ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ СПАДЩИНІ (НА ПРИКЛАДІ ТЕОРІЇ В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПІНСЬКОГО)

Науковий доробок В'ячеслава Липинського — одного з найбільш видатних і авторитетних українських суспільно-політичних мислителів ХХ століття, безумовно, виявився могутнім поштовхом до становлення вітчизняної політичної науки. Саме цей дослідник та політичний діяч став тим мислителем, до-

вкола історіософічних і суспільно-політичних пошуків якого сформувалася державницька школа української науки. І хоча ім'я видатного вченого асоціюється передусім із теорією консерватизму, варто зазначити, що його суспільно-політичні дослідження охоплювали значно ширше коло проблем, актуальних і для сучасного політологічного знання. Окрему увагу, на нашу думку, слід звернути на кратологічні ідеї, які можна виокремити в теоретичних напрацюваннях науковця.

В'ячеслав Липинський як прихильник ідеї встановлення конституційної монархії в Україні був переконаний у тому, що держава є єдиною можливою формою націотворення, оскільки це тотальний феномен, глибоко індивідуалізований у загальному «ландшафті» простору й часу світової історії. Саме держава дозволяє завдяки поширенню національної ідеї в суспільстві звести вузько корпоративні інтереси до єдиного спільного чинника, що являє собою надстанові (позакласові) цінності й орієнтири. Учений вважав, що тільки за умови набуття власної державності етнографічна спільнота здобуває можливість перетворитися на націю, національно ідентифікуватися. Власна держава є те, що, за визначенням Фрідріха Мейне, перетворює *kulturnation* — переважно пасивну культурну спільноту — на *staatsnation* — активну самовизначальну політичну націю [239, с. 51].

Таким чином, у консервативній теорії В. Липинського вперше джерело влади виведено з традиції, а не з бунту: з моральної, а не з фізичної сили — з чогось старшого, ніж сама влада. Це дає підстави вести мову про особливий, авторський підхід до розгляду кратологічної проблематики у теорії науковця. Адже саме В. Липинський, на відміну від своїх сучасників (скажімо, Д. Донцова, М. Сціборського або М. Грушевського), акцентував увагу на необхідності вивчення політичної та державної влади не просто з точки зору утилітарних мотивів, а з позицій політичної науки [227]. Іншими словами, політичний мислитель підійшов до з'ясування проблематики влади та владних відносин як центральної категорії політології, без дослідження якої неможливо сформулювати наукову теорію державницького майбутнього України.

Серед базових ідей кратологічної проблематики В. Липинського, насамперед, на наш погляд, потрібно виокремити дві. По-перше, державна влада в майбутній Українській державі не мусить примушувати духовну владу силою себе визнавати. Легітимність державної влади повинна ґрунтуватися на переконанні підданих та самих суб'єктів владарювання в тому, що влада має

сакральний характер, є священною, оскільки прийнята в покорі з рук духовної влади як помазництво Боже [60, с. 154]. Ця особливість сприяє формуванню стабільно високого авторитету влади в очах громадськості, з одного боку, та змушує суб'єктів державної влади більш відповідально ставитися до своїх обов'язків, формулюючи їх розуміння як обов'язків не тільки перед підданими, але й перед Богом, з іншого боку. Зрозуміло, що сьогодні вести мову про сакральність влади в тому розумінні, як його пропонував В. Липинський, уже не актуально, втім зауваження вченого про важливість духовного начала державної влади, на нашу думку, є беззаперечним.

По-друге, згідно з ідеями гетьманської влади мислителя, верховну владу має бути віддано не отаманові за його персональні заслуги (так, як це відбувалося в козацькій державі. — С.Б.), а представникові роду, що вже гетьманував, причому, не в ім'я сьогоднішнього змагання якоїсь однієї окремішньої отаманської чи партійної групи, а заради творення Української державності [60, с. 155]. На цій ідеї потрібно наголосити окремо, бо ми підходимо до ще однієї важливої тези В. Липинського. Тези про те, що суспільний порядок може бути стабільним тільки тоді, коли інтереси класу, який мусить справедливо організувати працю для інших, будуть збігатися для індивіда з його власними інтересами. Тобто, борючись за свої власні інтереси, цей клас має дбати і про інтереси мас [143, с. 59, 60]. З огляду на досліджувану проблематику, висловлена ідея є надзвичайно важливою, адже необхідність синхронізації інтересів та потреб окремих громадян, соціальних і політичних груп, суб'єктів владарювання є однією з центральних проблем кратологічних досліджень.

Функції влади, відповідно до окреслених вище ідей, у майбутній монархії мали би розподілятися так:

1) гетьман, який персоніфікує та репрезентує державу, є представником аристократичної династії, що уособлює вищість і авторитет;

2) гетьманська управа як виконавчий орган, що складається з голови та членів і очолює всю внутрішню організаційну працю й зовнішню політику (гетьманська управа призначається гетьманом у згоді з Радою Присяжних);

3) класократичне представництво як законодавчий орган, куди обираються найкращі представники від купецьких, робітничих, селянських, учительських та інших рад, уже організований однаковим способом продукції, професій чи заняття; ці ради мають замінити партійно-вічевий принцип добору;

4) Рада Присяжних, котру в Союзі гетьманців очолював сам В. Липинський, як вищий судовий орган; «рада присяжних — це правна установа, яка гетьмана силою своєї єдності і заприсяження може держати в руках і тим захистити нашу ідею і наш рух від усіх нещасть персональної акції гетьмана» [143, с. 324—326; 146].

Отже, майбутня держава, за В. Липинським, має опиратися на три незалежні форми влади: окрім гетьмана, який виконує в основному представницькі функції; законодавчу, виконавчу й судову, що мусять урівноважити одна одну. Така влада за своєю суттю є надпартійною та не бере участі в партійних амбіціях.

Звертаючись до політичної спадщини В. Липинського як творця теорії українського консерватизму, необхідно виокремити такі її специфічні риси, що мають дотичність до ідей сучасної кротології. Так, перш за все, варто зазначити, що оригінальна термінологія науковця засвідчує його намагання виробити власний понятійний апарат, який, за словами К. Галушка, визначався деякою архаїчністю та можливістю неоднозначного тлумачення [62, с. 226]. Проте, використані В. Липинським у його консервативній теорії такі поняття, як «класократія», «провідна верства», «правляча верства», «охлократичні терористичні диктатури», на наше переконання, не втрачають актуальності й сьогодні. Скажімо, і вітчизняні, і зарубіжні дослідники, здійснюючи аналіз провідних суб'єктів політичної влади в сучасній Україні, вказують на їх «квазі-» або «псевдоелітарність». Тому цілком доречним бачиться вживання термінів, запропонованих В. Липинським, — «провідна верства» або «правляча верства», втім у дещо іншому контексті, ніж їх розглядав науковець.

Другою визначальною рисою суспільно-політичної теорії В. Липинського, з огляду на досліджувану проблематику, є переконання вченого в тому, що метою політики є не сам рух, а реалізація політичних прагнень, що породжують його. Причому, як вважав мислитель і політичний діяч, навіть найкращі прагнення та найблискупчіші ідеї не можуть бути втілені в життя без ефективного застосування й реалізації влади. Адже саме влада є тим суспільно-політичним феноменом, який дає поштовх до розуміння й адекватного тлумачення політики в цілому, функціонування політичних систем, політичних інститутів та перебігу політичних процесів зокрема. Отже, на переконання дослідника, зрозумівши сутність влади, ми зможемо проаналізувати специфіку політичних відносин у суспільстві. Основою влади, у свою чергу, виступає воля, ірраціональний потяг до творчості: «Політична умілість складається зі стихійного, ірраціонального хотіння, свобідної во-

лі до творчості...», — пише він у своїй програмній праці «Листи до братів-хліборобів» [143, с. 403].

«Воля», «хотіння творчості» є важливими поняттями не тільки для аналізу природи влади, але й для з'ясування особливостей вияву динаміки політичного життя суспільства. Воля й хотіння творчості як засади влади, вважав В. Липинський, зумовлюють необхідний у політиці волюнтаризм: чим сильнішими серед провідної верстви будуть воля й хотіння творчості, тим краще її представники зможуть реалізувати провідні цілі національного розвитку, обравши найбільш оптимальні методи політичного управління, які мають базуватися на «...підставах даних науки, досвіду й традицій керувати» [143, с. 407]. Таким чином, консервативні ідеї щодо необхідності дотримання традицій у царині державного управління мислитель доповнює актуальною і у ХХІ столітті думкою, про ірраціональний характер політики та влади, які значною мірою підпадають під вплив суб'єктивних, волюнтаристських мотивів і чинників.

До того ж, сам В. Липинський називав власну політичну позицію «волюнтаристською», при цьому не вживаючи термін «еліта» [143, с. 124]. Як писав науковець, рівновага динаміки і статичності політичного життя, що є свідченням правильності обраного нацією шляху розвитку, вища в тій державі, у правлячого класу (провідної верстви) якої найбільше розвинений волюнтаризм. Такий волюнтаризм виявляється через свідому свободу волі провідної верстви, яка обирає найкращі методи здійснення «хотінь стихійних» та вміє і в змозі цими «стихійними хотіннями» «на підставі даних науки, досвіду і традицій керувати...» [23, с. 47—48]. Отож, без напруження волі, на переконання вченого, неможливе національне державотворення, яке, з одного боку, спиратиметься на традиції, а з іншого — творитиме суспільно-політичний ідеал, що стане основою розумного керування. Волюнтаризм як «політична умілість» має ґрунтуватися на постійній боротьбі представників провідної верстви з власною «природою» заради дотримання «природи» держави й нації [23, с. 45]. Не можна не провести паралелей із вітчизняним політичним сьогоденням, бо сучасна українська влада є надзвичайно персоналізованою, втім їй бракує інституціалізації (не формальної, але реальної — такої, яка з роками, десятиліттями або навіть століттями перетворилася на політичну звичку, традицію, норму).

По-третє, виходячи з ідеї В. Липинського про те, що сила, воля, боротьба, хотіння творчості виступають домінантами політичної концепції науковця, цілком логічним є зосередження його

дослідницької уваги на проблемі необхідності становлення сильної державної влади. Така сильна державна влада потребує лідера, який би власним авторитетом і відданістю загальній справі державотворення став прикладом і примусив би всіх інших виконувати закон. Наголос на «силових» засадах розвитку держави та влади можна простежити в багатьох працях ученого й державного діяча, адже на його думку, держава як особливий політико-правовий інститут суспільства в усі часи та в усіх народів була «результатом завоювань, конфліктів і примусу» [62, с. 104]. У зазначених ідеях В. Липинського можна віднайти відголоски так званих «ранніх теорій суспільного конфлікту» Г. В. Ф. Гегеля, К. Маркса та Л. Гумпловича, які, безумовно, сьогодні вже не є такими авторитетними, як у XIX столітті, втім певні раціональні ідеї залишаються злободенними і в реаліях XXI століття.

Розглядаючи проблему авторитету й сили політичної влади, не можна не дослідити питання про легітимні засади функціонування такої влади. Згідно з теорією класика українського консерватизму, двома найголовнішими ознаками «провідної верстви» мають бути саме сила й авторитет. Тільки сильна державна влада здатна стати поважною, шанованою своїми підданими (у сучасних умовах — громадянами), а значить, стати легітимною. Так, сила влади ґрунтується на ірраціональному хотінні творчості: «без стихійної волі до влади, до сили, до ризику, до самопожертви, до панування — не може постати серед нації національна аристократія» [143, с. 417]. У свою чергу, моральний авторитет влади, а значить, і правлячої верстви (еліти), за словами мислителя, залежить від законності її дій, від рівня її правової свідомості. Використання владою сили обов'язково повинно мати законну підставу та неодмінно відповідати нормам суспільної моралі. На переконання науковця, «авторитет влади залежить від двох причин: від моралі національної еліти й від ступеня сприйнятливості керованих існуючого політичного устрою» [209, с. 396].

Гетьманська влада, щоб стати легітимною, має бути «маєстатичною», тобто успадковувати державу як масток, як певну земельну власність [209, с. 409—410]. Саме завдяки ознаці «маєстатичності» забезпечуватиметься гармонійне поєднання авторитету, «хотіння творчості» та політико-державної спадковості у структурі влади, що визначає елітарно-консервативну сутність кратологічних ідей у концепції мислителя. «Свобода внизу, а авторитет, влада й відповідальність зверху — це державний принцип Трудової монархії», — стверджував автор «Листів до братів-хліборобів» [143, с. 46]. Авторитет влади, за словами В. Липинського, має бути беззапере-

чним, адже він легітимізує можливість і доцільність застосування нею сили відносно суспільства. Авторитет влади має ґрунтуватися на загальному визнанні — як правлячою меншістю, так і більшістю народних мас. Порушення ж принципів легітимності, на переконання дослідника, призводить до встановлення «охлократичних терористичних диктатур» [30, с. 221].

Для В. Липинського питання про легітимність влади пов'язане з проблемою ставлення до історичних форм національної аристократії в державотворенні й соціальному будівництві незалежно від того, про який тип держави йдеться та які політичні сили є на даний момент провідними. Таким чином, учений виокремлює ще одну дуже суттєву ознаку легітимності політичної влади — позачасовість і позатериторіальність. Як він вважав, засадами формування легітимності мають бути високий (або навіть найвищий) рівень політичної культури, соціального розвитку та забезпечення громадянських прав і свобод. Причому дослідник постійно підкреслював: подібний рівень розвитку політико-правових і соціальних відносин найчастіше спостерігається в тих країнах, де збережено аристократію та монархію в конституційній формі, тобто історично сформовано й ретельно дотримуються політичні традиції конституціоналізму, правосвідомості та поваги до людини, які утворюють своєрідний політико-культурний континуїтет. Як бачимо, мислитель переносить принцип континуїтету зі сфери міжнародного права (теорія неперервності держави як суб'єкта міжнародних відносин) до царини внутрішньої політики держави.

Оскільки у В. Липинського легітимність влади розглядається виключно в контексті концепції національної аристократії, важливою стає проблема її формування. Як відомо, він виділяв три способи організації національної аристократії — охлократію, демократію та класократію, найкращою з них називаючи останню: «Українська Держава має бути здобута лише класократією: політичною співпрацею авторитетних класових провідників, обмежених, в своїм бажанні якнайбільшою для свого класу влади, послухом одному всеохопловому державно-національному законі і зберігаючій цей закон одній Гетьманській Верховній Владі» [60, с. 86].

Таким чином, політичний мислитель був переконаний у тому, що існує три державні устрої: класократія, демократія та охлократія, і вони є позачасовими за своєю сутністю. На його думку, класократія відзначається рівновагою між владою. Класократичний метод характеризується тим, що активна меншість здобуває своє право на панівне становище шляхом збройного завоювання.

Але своє панування вона одержує завдяки внутрішній єдності організації, а відносини з пасивною більшістю формує на підставі громадських законних взаємин без рабського поневолення. Ця лицарська верства в Україні утворилася на місці городового осідлого на землі козацтва та стала її національною аристократією. Як вважав В. Липинський, городова козащина, ставши землевласниками, завдяки своїй внутрішній військовій організації та об'єднанню з пасивними масами самою лише православною вірою і бажанням визволитися з-під чужої влади за часів Б. Хмельницького, започаткувала класократичну монархічну українську націю та державу. На думку вченого, монархія може бути різною: і охлократичною (самодержавство), і класичною (правовою, обмеженою законом і обмежувальною), і навіть демократичною (парламентською, поєднаною з так званим народним представництвом) [143, с. 191].

Як бачимо, для В. Липинського саме моральний авторитет національної аристократії, сформованої на принципах класократії, є підґрунтям законності влади. При цьому дослідник більш ніж критично ставиться до демократії як форми політичної організації суспільства. Учений і політичний діяч критикував сучасну йому демократію за такі вади:

— ігнорування особливої ролі еліти в державотворчому процесі, а отже, є слабкість керівного ядра в українському національно-демократичному русі (проблема, яка багато в чому зумовила поразку в національно-визвольних змаганнях початку ХХ століття та певні вияви якої гальмують національний поступ і сьогодні. — С. Б.);

— нігілістичне ставлення до державних інституцій, підтвердженням чого є непоодинокі факти нехтування правовими нормами, слабкість легітимізму в суспільстві (на жаль, низький рівень правової культури та нерозвиненість правосвідомості і в наш час виступають суттєвою перепорою на шляху національного державотворення. — С. Б.);

— прагнення до створення режиму необмеженого народовладдя — вияв охлократичних тенденцій розвитку;

— прагнення до монополізації державної влади [146, с. 37, 38].

Отже, ті негативні тенденції національного політичного розвитку України, які спотворюють розуміння демократії, спостерігаємо у вітчизняному політичному житті і на початку ХХІ століття. І не можна не погодитися з твердженням В. Липинського про те, що необхідними умовами ефективного творення української державності є забезпечення політичної співпраці авторитетних

національних «провідників», які спиратимуться у своїй діяльності виключно на закон. «Влада державна — законна, маєстатична і загальна. Її право правити спирається на чимсь вищим, страшім і святішим, ніж вона сама. Воно не може впливати тільки з цього, що вона «хоче» правити і має «гін» до влади», — зазначав мислитель у праці «Хам і Яфет». Він стверджував, що «в основі організації, а тим самим в основі громадянства, лежить авторитет: церковний, воєнний, родинний, класовий», саме на такий авторитет має спиратися влада, тільки тоді народжується Держава [60, с. 155, 156]. Таким чином, на переконання В. Липинського, авторитет влади та закон — це ті засадничі принципи, які, з одного боку, забезпечуватимуть успішний розвиток української державності, а з іншого — будуть легітимізувати верховну владу та об'єднувати громадян задля «державного ділання: політичної творчості, а не політичної руїни» [60, с. 156].

Авторитет як важливий чинник організації національного державотворення та формування українського громадянства створює умови для консолідації суспільства, сприйняття ним тих чи тих цінностей і норм, які з часом перетворюються на загальноприйняті, стають ядром суспільно-політичного життя країни. Такими загальноприйнятими цінностями й нормами, що сформулюють мету національного розвитку Української Держави, на думку вченого й політичного діяча, мають стати «свобода внизу, а авторитет, влада й відповідальність зверху» [60, с. 273]. Отже, як писав один з найавторитетніших дослідників наукової спадщини ідеолога українського консерватизму І. Лисяк-Рудницький: «...великою і невмирущою заслугою Липинського є те, що він був першим українським мислителем, який сформулював проблему легітимності влади... Липинський єдиний розумів, що, аби не бути деспотичною і тиранічною, влада держави повинна засновуватись на принципі легітимності й тим обмежуватися» [145, с. 172].

По-четверте, політична антропологія В. Липинського, в контексті якої ми розглядаємо кратологічні ідеї його оригінальної консервативної концепції, базується на двох головних передумовах. Передусім, як вважав науковець, людську природу з її стихійною схильністю до ірраціональності, до розширення влади, до зростання волонтаризму аж до меж «імперіалізму» не можна змінити за допомогою розуму та свідомої волі, аби спрямувати її на благо всього людства. Отже, дослідник досить скептично ставився до людської природи, що характерно для справжнього консерватора, не схильного до зайвої ідеалізації як політики в цілому, так і особи в політиці. Тому, на переконання В. Липинського,

не можна за допомогою раціональної критики звільнити людей від політичних і релігійних забобонів, докорінно змінити їхні вроджені стихійні прагнення. Таким чином, учений робить висновки, що політика як певна форма діяльності не тільки припускає знання людської природи як об'єкта своєї діяльності, але й висуває певні вимоги до осіб, що приймають політичні рішення [209, с. 411—412]. Важко не погодитися з подібним визначенням предмета політичної науки, тому що представлена точка зору цілком віддзеркалює антропологічні засади сучасної кратології.

Варто зазначити, що консерватизм, елітаризм і волюнтаризм політологічної концепції В. Липинського мали прогресивний характер, підтвердженням чого є намагання дослідника поєднати в теоретичній розробці власного бачення суспільно-політичного майбутнього української державності найкращі риси не лише консервного світогляду, але й сучасних йому ліберальних, націоналістичних і навіть комуністичних теорій. Адже, на переконання вченого й політичного діяча, провідною метою всіх зусиль провідників української нації має стати національний державницький поступ, щире прагнення творення власної Держави. При цьому державницький поступ, аби бути сприйнятим широким загалом українства, мусить спиратися на моральний авторитет, але й не забувати про необхідну міру застосування сили — таким було розуміння легітимності влади, запропоноване В. Липинським.

Актуальність поглядів науковця ми можемо знайти і в його обґрунтуванні доцільності монархічної форми правління. Він зазначав, що влада для пересічного українця завжди є персоніфікованою, а найкращим способом такої персоніфікації виступає монархія, у вітчизняних реаліях — спадковий дідичний Гетьманат. До того ж, саме у спадковій гетьманській владі В. Липинський вбачає найвдаліше поєднання двох діалектичних принципів розвитку, двох неодмінних тенденцій суспільного життя нації — консерватизму та поступу. Як писав учений, ці дві тенденції взаємно обумовлюють одна одну, не існуючи окремо в «чистому» вигляді. Якщо перша тенденція виявляється через принцип «старих панів», старої правлячої верстви як носія суспільно-політичного досвіду, то друга ґрунтується на принципі панів «нових», кандидатів до нової правлячої верстви, котрі мають стати носіями нової ідеології та волі до влади. Вітчизняна дослідниця С. Бондарук відзначає: «Тільки в динаміці боротьби цих двох протилежних тенденцій за умов спільної мети, взаємного визнання та взаємоповаги сторін можливий, з погляду Липинського, повноцінний гармонійний і поступальний розвиток суспільства» [30, с. 222].

Варто зауважити, що проблема визначення сутності легітимності влади та тих чинників, які сприятимуть її легітимізації, буквально «пронизує» концепцію В. Липинського. При цьому до розуміння влади, питання про її легітимність, засади ефективності діяльності правлячої верстви він підходить не лише з позицій вченого-політолога, але і як дослідник у царині філософії історії. Мислитель підкреслює, що тільки легітимні представники національної аристократії у змозі стати керманічами нації, створюючи культурні, моральні й цивілізаційні цінності суспільства та держави, завдяки чому формується «моральний авторитет» провідної верстви. Сформований «моральний авторитет» національної аристократії, у свою чергу, стає міцним підґрунтям законності влади та правової свідомості нації. «Щоб стати елітою, аристократією — не диктаторою чи олігархією, — вони повинні спрямувати всі свої сили і здібності на загальне благо», — пише В. Липинський [30, с. 223]. Отож, аристократія, за твердженням науковця, має моральний обов'язок служити рідній країні.

Водночас у «Листах...» автор не розглядає навіть побіжно засадниче питання політичної філософії — питання про те, за яким правом одна людина має можливість і здатність управляти іншою (іншими). Дослідник свою увагу зосереджує на обґрунтуванні твердження про те, що в кожній нації є «активна меншість, яка організовує, дає провід і править», констатує факт, що «всяка активна меншість, щоб здійснити своє хотіння проводу і організації, і виконати завдання цього проводу і організації мусить мати можливість примусу, мусить мати владу» [187, с. 45]. Утім, навіть застосування примусу, сили з боку влади відносно суспільства має спиратися на «моральний авторитет», перетворюючи безпосереднє фізичне насильство на моральний примус.

Таким чином, базовими поняттями в концепції національної аристократії В. Липинського є «матеріальна сила», «моральний авторитет» і «воля до влади». Безумовно, сьогодні ці поняття можуть розглядатися дещо в іншій інтерпретації, втім, на наш погляд, вони залишаються ключовими як у дослідженнях проблем становлення національної еліти, так і у кратологічних концепціях. До того ж, неупереджений погляд на політико-теоретичну спадщину мислителя доводить, що консервативна концепція вченого, незважаючи на свою національну специфіку, є прикладом вдалої трансформації загальноєвропейських ідейно-політичних тенденцій у контекст оригінальних ідеологічних пошуків суспільного поступу України в реаліях життя ХХ століття, які частково можуть бути екстрапольовані і в сьогодення.

ВИСНОВКИ

Поняття «влада» для політичної науки є традиційно ключовим, змістовно наповненим, дискурсивно важливим, що зумовлює розмаїття поглядів, безліч теоретико-концептуальних підходів і тлумачень цієї категорії соціально-гуманітарного знання та феномена суспільно-політичного життя. Так, за словами знаного англійського дослідника Б. Рассела, значення дослідження феномена влади зумовлено тим, що «...фундаментальним поняттям у суспільних науках є влада в тому сенсі, в якому енергія є фундаментальним поняттям фізики... Владу, подібно до енергії, слід розглядати як постійний перехід із будь-якої однієї форми в іншу, і справою суспільних наук має стати пошук законів таких перетворень» [282, Р. 10]. При цьому загально визнаною є теза про те, що влада — це, насамперед, здійснення впливу особливого роду з боку одних суб'єктів (акторів) політики на інших, що дозволяє першим нав'язувати свою волю другим і спонукати останніх до вчинення певних дій. Таке розуміння специфіки влади у світі політики вказує, зокрема, на її соціо-психологічну природу.

Утім, не можна стверджувати, що «влада» як політологічна категорія, дослідницький концепт і центральне явище політики, її локус залишаються незмінним, усталеним предметом наукової уваги. Ті масштабні політичні, економічні, соціокультурні вимоги цивілізаційного розвитку, які постають перед людством в останні десятиріччя, зумовлюють нагальну необхідність кардинального переосмислення феномена влади з точки зору розгортання процесів глобалізації, модернізації та постмодернізації, перегляду розуміння демократії як соціально-політичного ідеалу та політичного режиму. Це означає, що політична влада як така вже не розглядається як щось особливе, наділене певними винятковими рисами; названий соціополітичний феномен постає інструментом, котрий використовується з метою оптимізації суспільно значущої діяльності, мобілізації соціальної та політичної активності. Влада якісно по-новому починає розглядатися в межах сучасного політологічного дискурсу.

Так, сьогодні спостерігається перегляд інструментарію методологічної бази кратологічних досліджень, трансформація їх евристично-пошукової спрямованості. Російський науковець Б. Славін, наприклад, пропонує подвійне визначення природи влади. По-перше, через розкриття її історичного походження. По-друге, шляхом пізнання відмінностей влади й політики від інших суспільно значущих феноменів та явищ. Учений зауважує, що за умов здійснення гносеологічно змістовного, глибокого наукового пошуку обидва ці способи збігаються, вказуючи на діалектичне начало влади та політики [204, с. 112]. Саме спираючись на зазначений методологічний підхід, і було здійснене представлене дослідження. Саме цим зумовлюється і необхідність розвитку наукових напрацювань у царині політичної психології та кратології як перспективних напрямів сучасної політичної науки.

Системний аналіз політики як складного, багатоаспектного явища неможливий без урахування цілого спектру психологічних аспектів. Отож, психологічний підхід є невід'ємною частиною сучасної політології. Водночас варто підкреслити, що політика не завжди була предметом аналізу психологів, особливо вітчизняних, тому не дивно, що психологічний аналіз політики більше поширений у західній науці. Не викликає сумнівів і той факт, що політика є однією з найбільш суб'єктивізованих сфер суспільного життя, це також зумовлює необхідність її розгляду як соціально-психологічного феномена. Таким чином, розуміння психологічних процесів, їхньої динаміки й еволюції, суперечностей і конфліктів суб'єктивного, волюнтаристського характеру у структурі політики загалом та влади зокрема є важливим джерелом знань про розвиток політичного життя в цілому та тих чи інших його явищ, інститутів, процесів, акторів.

За цих умов провідне завдання політичної психології — це формування цілісного уявлення про політику як сферу тісної взаємодії раціонального й ірраціонального. Окремою цариною політичної психології є дослідження проблематики психології влади. Зрозуміло, що цей дослідницький підхід спирається на розгляд влади як психологічного явища. Відповідно до наведеної тези постає питання: «Які саме риси політичної та/або державної влади дають нам підстави вести мову про її психологічний характер?». Отже, влада (як політична, так і державна) є складним соціально-психологічним феноменом, що має низку специфічних характеристик.

Наукову увагу, на наше переконання, потрібно акцентувати на двох основних соціопсихологічних складових природи влади.

По-перше, влада сама по собі може впливати на носія та прищеплювати йому певні риси, які йому до цього не могли бути притаманні. Іншими словами, влада може виступати смислотворним та специфічним світоглядно-аксіологічним феноменом політики. По-друге, поняття політичної та державної влади, як уже зазначалося вище, означає реальну здатність конкретних соціальних суб'єктів впливати на інших людей певним чином. Соціопсихологічною особливістю такого владного впливу є його подвійний характер: влада може суттєво змінювати особистісні пріоритети та поведінку не тільки підвладних суб'єктів, але й тих політичних і соціальних акторів, які цей вплив здійснюють. Отже, можна вести мову про парадокси влади як результати прояву її специфічної соціопсихологічної природи.

У цьому контексті найпершим парадоксом влади є проблема її подвійної, амбівалентної ролі та впливу на суспільство, на кожную окрему особу. Проте сучасна політична наука не виробила оптимального, виваженого підходу щодо бачення найліпшого поєднання особистісного й безособового у структурі політичної влади, адже «рецептів», які згодилися б усім, немає. Представлене монографічне дослідження варто розглядати як ще одну спробу визначення «людського потенціалу» політичної влади, що спирається, передусім, на вивчення специфіки політичної діяльності суб'єктів владарювання.

Беззаперечним також є той факт, що влада має потрійну природу — політичну, соціальну та психологічну. Політична природа влади є апріорною — вона вказує на найтісніший зв'язок таких двох понять і явищ, як влада та політика. Соціальна сутність влади виявляється, зокрема, в тому, що вона багато в чому залежить від соціальних умов життя того чи іншого суспільства, специфіки його соціальної структури, особливостей розвитку базових соціальних інститутів у ньому. Психологічна сутність влади визначається, перш за все, тим, що влада передбачає завжди міжособистісні відносини, взаємодію окремих індивідів та соціальних і політичних груп. Таким чином, влада як складне суспільно значуще явище виявляється через дію об'єктивних законів соціального й політичного розвитку суспільства, що не залежать (абсолютно чи переважним чином) від особистісних прагнень і уявлень, ідеалів та цінностей, однак спричинені впливом складної системи чинників і факторів політичного, соціального, економічного, культурно-духовного, світоглядного характеру. З іншого боку, влада функціонує у вкрай суб'єктивізованій царині особистісних уявлень, переконань, ідей,

сприйняттів та переживань, що зумовлює її залежність від особливостей рис характеру й темпераменту конкретних індивідів, залучених до кратосфери.

Кратологічний дискурс є різноплановим і багатошаровим: це і питання про оптимальні моделі державно-публічної влади; і з'ясування проблематики прийняття та реалізації авторитетних політико-управлінських рішень; і виокремлення специфіки відносин владного характеру; і окреслення можливих та допустимих меж владного впливу у сфері функціонування суспільства в цілому та в житті окремих індивідів. Так, одним з найбільш дискусійних дискурсів останніх десятиріч є дискурс щодо пошуків відповідей на питання: «Чи має бути політична влада безперервним діалогом із суспільством?». Безумовно, досягнення абсолютної владної симетрії політичного діалогу є утопією, але прагнення обов'язкове для забезпечення реального демократичного поступу будь-якого суспільства. І без знання специфіки різноманітних проявів соціопсихологічної природи влади як складного політичного феномена, на думку автора, неможливе налагодження подібного діалогу в умовах становлення й розвитку інформаційної цивілізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Абульханова-Славская К. А.* Активность и сознание личности как субъекта деятельности. / К.А. Абульханова-Славская. // Психология личности в социалистическом обществе: Активность и развитие личности. — М. : Наука, 1989. — С. 110 — 134.
2. *Алексеева Т. А.* Нужна ли философия политике? / Т.А. Алексеева. — М.: Эдиториал УРСС, 2000. — 128 с.
3. *Алексеева Т. А.* Современные политические теории: Курс лекций. / Т. А. Алексеева. — М. : МГИМО (Университет) МИД РФ; РОССПЭН, 2007. — 464 с.
4. *Алексеевко И. В.* Личность. Политика. Управление. / И.В. Алексеевко. — К. : Знання України, 2001. — 191 с.
5. Англійсько-український словник термінів і понять з державного управління / Укл. *Г. Райт* та ін. — К. : Основи, 1996. — 128 с.
6. *Андреев А.* Политическая психология : Монография. / А. Андреев. — М.: Изд-во «Весь мир», 2002. — 240 с.
7. *Ансофф И.* Стратегическое управление / Сокр. пер. с англ. / И. Ансофф. — М. : Экономика, 1989. — 519 с.
8. *Антонович И. И.* Современный капитализм: социодинамика власти. / И. И. Антонович. — М. : Изд-во АОН при ЦК КПСС, 1990. — 272 с.
9. *Аристотель* Политика. Афинская полития. — М. : Мысль, 1997. — 458 с.
10. *Аристотель* Сочинения: В 4-х т. — М. : Мысль, 1983. — Т. 4. — 830 с.
11. *Арон Р.* Этапы развития социологической мысли / Пер. с фр. / Р. Арон. — М. : Прогресс, 1993. — 607 с.
12. *Артемюк Б.* Суспільство: свобода і розвиток. / Б. Артемюк. — К. [б.в.], 2006. — 192 с.
13. *Ахвледиани А. А.* Собственность. Власть. Политика : Монография. / А. А. Ахвледиани, А. М. Ковалев. — М. : Философский факультет МГУ, 1996. — 280 с.
14. *Ашин Г. К.* Современные теории элиты: критический очерк. / Г. К. Ашин. — М. : Международные отношения, 1985. — 256 с.
15. *Бабкин В. Д., Селиванов В.Н.* Народ и власть. / В. Д. Бабкин, В. Н. Селиванов. — К. : Манускрипт, 1996. — 447 с.
16. *Баландье Ж.* Политическая антропология / Пер. с фр. / Ж. Баландье. — М.: Научный мир, 2001. — 204 с.

17. *Барбер Б.* Сильна демократія: політика учасницького типу. Пер. з англ. / Б. Барбер. // Демократія: Антологія / Упорядник О. Проценко. — К. : Смолоскип, 2005. — С. 254—262.
18. *Баронін А. С.* Аналіз і прогноз у політиці та бізнесі : Курс лекцій. / А.С. Баронін. — К. : Видавництво «Паливода А. В.», 2005. — 128 с.
19. *Барт Р.* Избранные работы. Семиотика. Поэтика / Пер. с фр. / Р. Барт. — М. : Прогресс, 1989. — 616 с.
20. *Бауман З.* Индивидуализированное общество / Пер. с англ. / З. Бауман. — М. : Логос, 2002. — 390 с.
21. *Баштанник В. В.* Державне управління в системі владно-партійної взаємодії : Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління: 25.00.01 / Українська академія державного управління при Президентові України. / В.В. Баштанник. — К., 2002. — 20 с.
22. *Бачинин В. А.* Политология. Энциклопедический словарь. / В. А. Бачинин. — СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2005. — 288 с.
23. *Бевз Т.* Політика, політична наука та політична культура у дискурсі поглядів В. Липинського // В'ячеслав Липинський в історії, теорії та практиці українського державотворення / Матеріали Міжнародної конференції 26—27 квітня 2007 р. / Уклад. А. Г. Швав / Т. Бевз. — Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського національного університету ім. Лесі Українки, 2007. — С. 41—52.
24. *Бега А., Гнат В., Сафін Д.* Аналіз політики : посібник. / А. Бега, В. Гнат, Д. Сафін. — К. : Міжнародний центр перспективних досліджень, 2007. — 55 с.
25. *Белл Д.* Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Пер. с англ. / Д. Белл. — М. : Academia, 1999. — 956 с.
26. *Бесчастный В. Н.* Роль государства в обеспечении устойчивого развития общества и социальных институтов // Збірник наукових праць Донецького державного університету управління. — Т. VI. — Серія «Державне управління». — Випуск 55. «Державна політика в сфері управління». — Донецьк, 2005. — С. 55—62.
27. *Болдридж Л.* Страсть и власть / Пер. с англ. / Л. Болдридж. — М. : Центр-2000, 1994. — 276 с.
28. *Большаков А. А.* Генезис властеотношений и легитимация власти в теократиях / А. А. Большаков. // Вестник Московского университета. — Серія 12. Политические науки. — 2003. — № 6. — С. 24—48.
29. Большой толковый социологический словарь (*Collins*). Пер. с англ. — Том 1 (А-О). — М. : Вече, АСТ, 1999. — 544 с.
30. *Бондарук С.* Елітарно-консервативна концепція В'ячеслава Липинського: Спроба позитивного аналізу / С. Бондарук // Генеза. — 1997. — № 1(5). — С. 218—224.
31. *Бульбенюк С. С.* Аналіз могутності і впливу в концепті політичної влади: основні підходи та напрями / С. С. Бульбенюк // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. — 2010. — № 1. — С. 155—159.

32. Бульбенюк С. С. Аналіз статусу політичного лідера як важливий чинник формування психологічних засад влади / С. С. Бульбенюк // Політологічний вісник. Збірник наукових праць. — К. : ІНТАС, 2009. — Випуск 40. — С. 276—286.

33. Бульбенюк С. С. Деякі аспекти розгляду соціопсихологічної природи феномену політичної влади / С. С. Бульбенюк // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. — 2009. — № 1. — С. 119—123.

34. Бульбенюк С. С. Дослідження психології влади у системі сучасної політичної науки / С. С. Бульбенюк // Політологічний вісник. Збірник наукових праць. — К. : ІНТАС, 2008. — Вип. 38. — С. 257—267.

35. Бульбенюк С. С. Дослідницький концепт політичної влади. / С. С. Бульбенюк // Сучасна українська політика. — К. : Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2011. — Вип. 23. — С. 44—53.

36. Бульбенюк С. С., Іванова Н. Ю. Політологія у запитаннях і відповідях : Навч. посібник. — К. : КНЕУ, 2010. — 242,[6] с.

37. Бульбенюк С. С. Основні проблеми політичного дискурсу влади / С. С. Бульбенюк // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. — 2010. — № 3. — С. 178—182.

38. Бульбенюк С. С. Особливості політико-психологічної структури влади / С. С. Бульбенюк // Політологічний вісник. Збірник наукових праць. — К. : ІНТАС, 2009. — Вип. 42. — С. 114—124.

39. Бульбенюк С. С. Провідні концепції політичної влади / С. С. Бульбенюк // Політичні науки та методика викладання соціально-гуманітарних дисциплін. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. — Серія 22. — К. : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. — Вип. 5. — С. 47—51.

40. Бульбенюк С. С. Специфіка здійснення досліджень у царині політичної психології. / С. С. Бульбенюк. // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. — К.; Миколаїв : Видавництво «Український центр політичного менеджменту», 2009. — Вип. 16. — С. 130—137.

41. Бульбенюк С. С. Феномен політичної влади крізь призму дихотомій «влада-особа», «влада-панування», «влада-управління» / С. С. Бульбенюк // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. — 2009. — № 4. — С. 136—141.

42. Бурдьє П. Практичний глузд / Пер. з фр. / П. Бурдьє. — К.: Український Центр духовної культури, 2003. — 503 с.

43. Бурдьє П. Соціологія політики / Пер. с франц. / П. Бурдьє. — М. : Socio-logos, 1993. — 336 с.

44. Бурдьє П. Соціальне пространство: поля и практики / Пер. с фр. / Отв. ред. Н. А. Шматко. / П. Бурдьє. — М. : Институт экспериментальной социологии; СПб : Алетейя, 2005. — 576 с.

45. Васильєва Л. Н. Кто он — Homo politicus? / Л. Н. Васильєва. // Социально-гуманитарные знания. — 2007. — № 4. — С. 85—99.

46. Васильєв С. А. Экономика и власть / С. А. Васильєв. — М. : Экономика, 1998. — 208 с.

47. *Васютинський В.* Соціально-психологічні іпостасі політичної влади // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянства Української держави: Зб. наук. праць / За заг. ред. М. М. Слюсаревського; упоряд. Л. А. Найдьнова, Л. П. Черниш / В. Васютинський. — К. : Міленіум, 2005. — Вип. 4. — 500 с. — С. 47—53.
48. *Вебер М.* Избранные произведения: Пер. с нем. / Сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова; предисл. П. П. Гайденко / М. Вебер. — М. : Прогресс, 1990. — 808 с.
49. *Венгеров А. Б.* Синергетика и политика / Власть силы, сила власти: Сборник научных трудов / А.Б. Венгеров. — М. : Юристь, 1996. — С. 42—60.
50. *Виноградов В. Д., Головин Н. А.* Политическая социология : Учебное пособие / В. Д. Виноградов, Н. А. Головин. — СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета. 1997. — 176 с.
51. *Витченко А. М.* Теоретические проблемы исследования государственной власти : Монография. / А. М. Витченко. — Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1982. — 192 с.
52. *Виханский О. С.* Стратегическое управление : Учебник. / О. С. Виханский. — М. : Гардарики, 2003. — 296 с.
53. *Власть: Очерки современной политической философии Запада / Отв. ред. В. В. Мшвениерадзе.* — М. : Наука, 1989. — 325 с.
54. *Волков А. Г.* Метаморфозы политики : Монография / А. Г. Волков. — Запорожье: Просвіта, 2006. — 180 с.
55. *Воронов І. О.* Демократичний транзит: Людський вимір політики : Монографія / І. О. Воронов. — К. : Генеза, 2006. — 328 с.
56. *Воронов І. О.* Людина і політика: У пошуках гуманістичної альтернативи : Монографія. / І. О. Воронов. — К. : Генеза, 2003. — 320 с.
57. *Воронов І. О.* Феномен влади: горизонти людського і політичного виміру : Монографія. / І. О. Воронов. — К. : Генеза, 2005. — 288 с.
58. *Выдрин Д.* Политика: история, технология, экзистенция / Д. Выдрин. — К. : Либідь, 2001. — 432 с.
59. *Вятр Е.* Социология политических отношений / Пер. с польск. / Под ред. Ф. М. Бурлацкого / Е. Вятр. — М. : Изд-во «Прогресс», 1979. — 462 с.
60. *Вячеслав Липинський та його доба : наукове видання / Упоряд. Т. Осташко, Ю. Терещенко.* — К. — Житомир, 2008. — 390 с.
61. *Гаджиев К. С.* Введение в политическую философию : учеб. пособие. / К. С. Гаджиев. — М. : Логос, 2004. — 336 с.
62. *Галушко К. Ю.* Консерватор на тлі доби: В'ячеслав Липинський і суспільна думка європейських «правих» / К. Ю. Галушко. — К. : Темпора, 2002. — 288 с.
63. *Гарькавец С. О.* Психологія політичного вибору : Навч. посіб. / С. О. Гарькавец. — Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2006. — 116 с.
64. *Гегель Г. В. Ф.* Энциклопедия философских наук / Пер. с нем. / Г. В. Ф. Гегель. — М. : Мысль, 1977. — Т. 3. — 471 с.

65. *Гелд Д.* Демократія та глобальний устрій / Пер. з англ. / Д. Гелд. — К. : Port-Royal, 2005. — 358 с.
66. *Геллнер Э.* Условия свободы: гражданское общество и его исторические соперники / Пер. с англ. / Э. Геллнер. — М. : Ad Marginem, 1995. — 222 с.
67. *Гоббс Т.* Левиафан / Пер. з англ. / Т. Гоббс. — К. : Дух і літера, 2000. — 600 с.
68. *Гобозов И. А.* Философия политики / И. А. Гобозов. — М. : ТБИС, 1998. — 154 с.
69. *Гозман Л. Я., Шестопап Е. Б.* Политическая психология. / Л. Я. Гозман, Е. Б. Шестопап. — Р.-на-Дону : Феникс, 1996. — 448 с.
70. *Головатий М. Ф.* Політична психологія : підручник для студентів ВНЗ. / М. Ф. Головатий. — К. : МАУП, 2006. — 400 с.
71. *Головатий М. Ф.* Політичний менеджмент : навч. посіб. / М. Ф. Головатий. — К. : МАУП, 2005. — 264 с.
72. *Головин Н. А.* Теоретико-методологические основы исследования политической социализации. / Н. А. Головин. — СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2004. — 287 с.
73. *Голосов Г. В.* Сравнительная политология : учебник для вузов. / Г. В. Голосов. — Новосибирск: Издательство Новосибирского университета, 1995. — 206 с.
74. *Гомеров И. Н.* Государство и государственная власть: предпосылки, особенности, структура : Монография. / И. Н. Гомеров. — М. : ООО «Изд-во ЮКЭА», 2002. — 832 с.
75. *Горбатенко В. П., Бульбенюк С. С.* Політична трансформація в сучасному світі : навч. посіб. / В. П. Горбатенко, С. С. Бульбенюк. — К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2010. — 160 с.
76. *Граммши А.* Искусство и политика / Пер. с итал. — М. : Искусство, 1991. / А. Граммши. — В 2-х т. — Т. 1. — 432 с.
77. *Гриневецкий С. Р., Левчук В. В., Паламарчук В. В. и др.* Политологические теории и политические технологии : науч.-учеб. пособие / С. Р. Гриневецкий, В. В. Левчук, В. В. Паламарчук и др. — Одесса : Астропринт, 2008. — 472 с.
78. *Гринштейн Ф.И.* Личность и политика / Пер. с англ. / Ф. И. Гринштейн // Социально-политические науки. — 1991. — № 10. — С. 67—74.
79. Гуманітарна політика Української Держави в новітній період : Монографія / За ред. С. І. Здіорука. — К. : НІСД, 2006. — 403 с.
80. *Гуревич П. С.* Свободен ли человек? // О свободе человеческой воли (А. Шопенгауэр, Е. и Н. Рерихи). / П. С. Гуревич. — Серия: Философия и жизнь. — 1991. — № 10. — М. : Знания, 1991. — С. 3—14.
81. *Данилов А. Н.* Социология власти: теория и практика глобализма / А. Н. Данилов. — Минск : Университетское, 2001. — 447 с.
82. *Данн В. Н.* Державна політика: вступ до аналізу : підручник для ВНЗ / Пер. з англ. / В. Н. Данн. — Одеса: АО БАХВА, 2005. — 504 с.

83. *Дарендорф Р.* Современный социальный конфликт. Очерк политики свободы / Пер. с англ. / Р. Дарендорф. — М. : РОССПЭН, 2002. — 288 с.
84. *Дегтярев А. А.* Основы политической теории / А. А. Дегтярев. — М. : Высшая школа, 1998. — 239 с.
85. *Дегтярев А. А.* Политическая власть как регулятивный механизм социального общения / А. А. Дегтярев. // Полис. — 1996. — № 3. — С. 108—120.
86. *Демидов А. И.* Категория «политическая жизнь» как инструмент человеческого измерения политики / А. И. Демидов. // Полис. — 2002. — № 3. — С. 156—162.
87. *Демидов А. И.* Ценностные измерения власти / А. И. Демидов // Полис. — 1996. — № 3. — С. 121—128.
88. *Дем'янчук О.* Державна політика і державне управління: політологічні аспекти : монографія / О. Дем'янчук. — К. : Факт, 2008. — 272 с.
89. *Денисенко В. М., Климончук В. Й., Привалов Ю. О.* Дискурс свободы: утопія та реальність вибору. / В. М. Денисенко, В. Й. Климончук, Ю. О. Привалов. — Львів : Астролябія, 2007. — 212 с.
90. *Дилигенский Г. Г.* Социально-политическая психология : учеб. пособие / Г. Г. Дилигенский. — М. : Новая школа, 1996. — 352 с.
91. *Дибиров А.-Н.З., Пронский Л. М.* О природе политической власти. / А.-Н. З. Дибиров, Л. М. Пронский // Вестник Московского университета. — Серия 18. Социология и политология. — 2002. — № 2. — С. 48—60.
92. *Дмитриев Ю. А., Златопольский А. А.* Гражданин и власть / Ю. А. Дмитриев, А. А. Златопольский. — М. : Манускрипт, 1994. — 160 с.
93. *Добролюбов А. И.* Государственная власть как техническая система. О трех великих социальных изобретениях человечества. — 2-е изд., стереотипное / А. И. Добролюбов. — М. : Едиториал УРСС, 2003. — 240 с.
94. *Доценко Е. Л.* Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита / Е. Л. Доценко. — СПб.: Речь, 2003. — 304 с.
95. *Дьякова Е. Г.* Политологическая рефлексия над полисемантической научной дисциплиной: политология и теория массовой коммуникации. / Е. Г. Дьякова. // Полис. — 2006. — № 4. — С. 17—25.
96. *Егорова-Гантман Е. В.* Игры в солдатики. Политическая психология президентов / Е. В. Егорова-Гантман. — М. : Группа компаний «Никколо М», 2003. — 336 с.
97. *Еллинек Г.* Общее учение о государстве / Пер. с нем. / Г. Еллинек. — СПб: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. — 752 с.
98. *Єрмоленко А. М.* Комунікативна практична філософія : підручник / А. М. Єрмоленко. — К.: Лібра, 1999. — 488 с.
99. *Желтов В. В.* Теория власти : учеб. пособие / В. В. Желтов. — М. : Флинта: МПСИ, 2008. — 584 с.
100. *Затонский В. А.* Эффективная государственность / В. А. Затонский. — М. : Юристь, 2006. — 286 с.

101. *Здравомыслов А.* «Об одном умственном эксперименте, обращенном к российским реалиям». Микку Кивинен «Прогресс и хаос: социологический анализ пришлого и будущего России» / А. Здравомыслов. // Социологическое обозрение. Московская школа социальных и экономических наук. Центр фундаментальной социологии. — 2005. — № 1. — Т. 4. — С. 82—93.
102. *Зуб А. Т.* Стратегический менеджмент: основные понятия и принципы / Московский гос. ун-т им. М. В. Ломоносова / А. Т. Зуб. — М. : Университетский гуманитарный лицей, 2001. — 316 с.
103. *Зубков С. А., Панов А. И.* Политическое развитие и его движущие силы в современном обществе : учеб. пособие / С. А. Зубков, А. И. Панов. — М. : МИИТ, 2000. — 164 с.
104. *Іванілов О. В.* Принцип альтернативності у модернізації політичної системи : Монографія / О. В. Іванілов. — К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. — 178 с.
105. *Ильин М. В., Мельвиль А. Ю.* Власть / М. В. Ильин, А. Ю. Мельвиль // Полис. — 1997. — № 6. — С. 146—163.
106. *Ильин М. В.* Слова и смыслы. Опыт описания ключевых политических понятий: Монография / В. В. Ильин. — М. : РОССПЭН, 1997. — 432 с.
107. *Инглхарт Р.* Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества / Пер. с англ. / Р. Инглхарт. // Полис. — 1997. — № 4. — С. 6—33.
108. Інноваційний розвиток України: політико-правові аспекти: Монографія / За ред. В. П. Горбатенка. — К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2006. — 248 с.
109. *Ирхин Ю. В.* Политология : учеб. пособие / Ю. В. Ирхин. — М. : Изд-во РУДН, 1996. — 463 с.
110. *Исаев И. А.* Politica hermetica: Скрытые аспекты власти: Монография / И. А. Исаев. — М. : Юрист, 2003. — 575 с.
111. История политических и правовых учений : учебник для вузов / Под ред. докт. юрид. наук, проф. О. Э. Лейста. — М. : Издательство «Зерцало», 2006. — 568 с.
112. *Каверин С. Б.* Потребность власти / С. Б. Каверин. — М. : Знание, 1991. — 64 с.
113. *Каменчук Т. О.* Політична компетентність державної влади в системі управління : Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук: 23.00.02 / Миколаївський державний гуманітарний університет імені Петра Могили / Т. О. Каменчук. — Миколаїв, 2006. — 20 с.
114. *Канетті Е.* Маса і влада / Пер. з нім. / Е. Канетті. — К. : Видавничий дім «АЛЬТЕРНАТИВИ», 2001. — 416 с.
115. *Кант И.* Метафизика нравов / Пер. с нем. // Сочинения в 6-ти т. — Т. 4. — Ч. 2. / И. Кант. — М. : Мысль, 1965. — 478 с.
116. *Капустин Б. Г.* Тезисы о политической философии. / Б. Г. Капустин // Полис. — 2010. — № 2. — С. 22—30.

117. *Карипов Б. Н.* Политические изменения и идеологический дискурс / Б.Н. Карипов // Социально-гуманитарные знания. — 2010. — № 1. — С. 281—290.
118. *Качанов Ю.* Опыты о поле политики / Ю. Качанов. — М. : Институт экспериментальной социологии, 1994. — 159 с.
119. *Качанов Ю.* Политическая топология: структурирование политической действительности / Ю. Качанов. — М. : Ad Marginem, 1995. — 223 с.
120. *Кияшко Л. А.* Психологические факторы формирования стереотипов восприятия политического лидера / Л. А. Кияшко // Сборник научных трудов. — Донецк, 1999. — С. 65—71.
121. *Кнорринг В. И.* Искусство управления : учебник / В. И. Кнорринг. — М. : Изд-во БЕК, 1997. — 288 с.
122. *Козлова О. Н.* Личность — граница и безграничность социального / О. Н. Козлова // Социально-гуманитарные знания. — 2003. — № 4. — С. 81—97.
123. *Колбеч Г. К.* Політика: Основні концепції в суспільних науках / Пер. з англ. / Г. К. Колбеч. — К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2004. — 127 с.
124. *Конфисахор А. Г.* Психология власти. — 2-е изд., перераб. и доп. / А.Г. Конфисахор. — СПб : Питер, 2004. — 235 с.
125. *Кольев А. Н.* Нация и государство. Теория консервативной реконструкции : Монография / А. Н. Кольев. — М. : Логос, 2005. — 800 с.
126. *Корнеев М. Я.* Критика современных буржуазных концепций личности / М. Я. Корнеев. — М. : Знание, 1975. — 64 с.
127. *Короткий оксфордський політичний словник.* — К. : Основи, 2005. — 789 с.
128. *Кравченко И. И.* Политика и сознание / И. И. Кравченко. — М. : ИФРАН, 2004. — 216 с.
129. *Крамник В. В.* Социально-психологический механизм политической власти / В. В. Крамник. — Л. : Издательство ЛФЭИ, 1991. — 159 с.
130. *Крауз-Мозер Б.* Теории политики. Методологические принципы / Пер. с польск. / Б. Крауз-Мозер. — Харьков: Издательский дом «Гуманитарный Центр», 2008. — 256 с.
131. *Крозье М.* Современное государство — скромное государство. Другая стратегия изменения / Пер. с фр. / М. Крозье // Свободная мысль. — 1993. — № 2. — С. 35—43.
132. *Крос К., Гакет Р.* Політична комунікація і висвітлення новин у демократичних суспільствах: Перспективи конкуренції / Пер. з англ. / К. Крос, Р. Гакет. — К.: Основи, 2000. — 142 с.
133. *Кухта Б.* Політична влада та її рішення : монографія / Б. Кухта. — Львів: ЦПД, 2006. — 240 с.
134. *Ладиченко В. В.* Гуманістичні основи організації державної влади: Монографія / В. В. Ладиченко. — К. : Київський торговельно-економічний університет, 2007. — 407 с.
135. *Латигіна Н. А.* Демократія: реалії versus утопії : Монографія / Н. А. Латигіна. — К. : КНТЕУ, 2008. — 400 с.

136. *Лебедева М. М.* Мировая экономика : учебник для вузов / М.М. Лебедева. — М. : Аспект Пресс, 2003. — 351 с.
137. *Левин И.* Средний класс, малый бизнес и власть (к некоторым злободневным идеям Г. Дилигенского) / И. Левин // МЭиМО. — 2006. — № 8. — С. 47—59.
138. *Ледяев В. Г.* Власть: концептуальный анализ. / В. Г. Ледяев. — М. : РОССПЭН, 2001. — 384 с.
139. *Ледяев В. Г.* Социология власти: исследование М. Кренсона // Политическая социология / Отв. ред. В. Л. Римский / В. Г. Ледяев. — М. : РАПН, РОССПЭН, 2008. — С. 64—76.
140. *Ледяев В. Г.* Формы власти: типологический анализ. / В. Г. Ледяев // Полис. — 2000. — № 2. — С. 6—18.
141. *Леонтьев Д. А.* Очерки психологии личности / Д. А. Леонтьев. — М. : Смысл, 1993. — 43 с.
142. *Линдблом Ч.* Политика и рынки. Политико-экономические системы мира / Пер. с англ. / Ч. Линдблом. — М. : Институт комплексных стратегических исследований, 2005. — 448 с.
143. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / В. Липинський. — К. : Філадельфія, 1995. — 470 с.
144. *Лисюк А.* Комунікативний аспект політичного лідерства: культурологічні засади / А. Лисюк // Політичний менеджмент. — 2006. — Спеціальний випуск.—С. 99—108.
145. *Лисяк-Рудницький І.* Историчні есе / І. Лисяк-Рудницький. — К. : Основи, 1994. — Т. 2. — 573 с.
146. *Лінецький С.* Чи був В. Липинський антидемократом? (До питання про оцінку політичних поглядів мислителя). / С. Лінецький. // Молода нація. — 1996. — № 2. — С. 29—42.
147. *Лук'янець В. С., Соболев О. М.* Філософський постмодерн : Навч. посібник / В. С. Лук'янець, О. М. Соболев. — К. : Абрис, 1998. — 350 с.
148. *Луман Н.* Власть / Пер. с нем. / Н. Луман. — М. : Праксис, 2001. — 256 с.
149. *Луман Н.* Дифференциация / Пер. с нем. / Н. Луман. — М. : Изд-во «Логос», 2006. — 320 с.
150. *Макарин А. В.* Бюрократия в системе политической власти / А. В. Макарин. — СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2000. — 156 с.
151. *Макиавелли Н.* Государь : Сочинения / Пер. с ит. / Н. Макиавелли. — М. : ЭКСМО-Пресс, Харьков: Фолио, 2001. — 656 с.
152. *Маркс К., Энгельс Ф.* Сочинения в 50-ти т. / Пер. с нем. — 2-е изд. / К. Маркс, Ф. Энгельс. — М. : Политиздат, 1965. — Т. 46. — 689 с.
153. Мировое политическое развитие: век XX : учеб. пособие / Н. В. Загладин, В. Н. Дахин, Х. Т. Загладина, М. А. Мунтян. — М. : Аспект Пресс, 1995. — 336 с.
154. *Назарчук А. В.* Теория коммуникации в современной философии / А. В. Назарчук. — М. : Прогресс-Традиция, 2009. — 320 с.

155. *Наумкина С. М.* Социально-политические аспекты управления. / С. М. Наумкина. — Одесса : ОГПИ имени К.Д. Ушинского, 1994. — 175 с.
156. *Невская Т. А.* Личность политического деятеля как фактор, определяющий электоральный выбор / Т. А. Невская // Вестник Московского университета. — Серия 18. Социология и политология. — 2007. — № 2. — С. 140—153.
157. *Ницше Ф.* Воля к власти: опыт переоценки всех ценностей / Пер. с нем. / Ф. Ницше. — М. : Наука, 1994. — 352 с.
158. *Одайник В.* Психология политики / В. Одайник. — СПб.: Ювента, 1996. — 382 с.
159. Основы демократії : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / За заг. ред. А. Колодій. — К.: Вид-во «Ай Бі», 2002. — 684 с.
160. Основы политической науки : учебник для вузов. : В 2-х т. / Под ред. В. П. Пугачева. — М. : О-во «Знание России», 1995. — Т. 2. — 224 с.
161. *Панарин А. С.* Философия политики. / А. С. Панарин. — М. : Новая школа, 1996. — 424 с.
162. *Парсонс Т. О.* О понятии «политическая власть» / Пер. с англ. / Т. О. Парсонс // Антология мировой политической мысли : В 4-х т. — М., 1997. — Т. 2.
163. *Пивоварова Э. П., Титаренко М. Л.* Генезис теории социализма с китайской спецификой. / Э. П. Пивоварова, М. Л. Титаренко // Китай на пути модернизации и реформ. — М. : Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1999. — 735 с.
164. *Пойченко А. М.* Політика: теорія і технології діяльності / А. М. Пойченко. — К. : Інститут національних відносин і політології, 1996. — 162 с.
165. *Поливаева Н. П.* Политическая культура и политическое сознание: Учебное пособие по политологии / Н. П. Поливаева. — Воронеж : ВГУ, 1999. — 60 с.
166. Политика как общественное явление : сборник статей. — М. : Московский государственный педагогический институт, 1972. — 287 с.
167. Политическая власть — основная проблема политики : Текст лекции / Сост. *Н. С. Шаляев.* — М. МУПК; Саранск : СКИ МУПК, 2001. — 20 с.
168. Политическая психология : учеб. пособие для вузов / Под общей ред. А. А. Деркача, В. И. Жукова, Л. Г. Лаптева. — М. : Академический Проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2001. — 858 с.
169. Политическая социология : учебник для вузов / Под ред. Ж. Т. Тощенко. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. — 495 с.
170. Политические институты на рубеже тысячелетий. — Дубна : ООО «Феникс+», 2001. — 480 с.
171. Политические системы современности (Очерки) / Ответ. ред. Ф. М. Бурлацкий, В. Е. Чиркин. — М. : Изд-во «Наука», 1978. — 252 с.

172. Политология: Политическая теория, политические технологии : учебник для студентов вузов / А. И. Соловьев. — М. : Аспект Пресс, 2005. — 559 с.
173. Политология : Учебник / А. Ю. Мельвиль и др. — М. : МГИМО (Университет) МИД России, Проспект, 2010. — 624 с.
174. Политология : Учебник / Д. Е. Погорелький, В. Ю. Фесенко, К. В. Филиппов; Под общ. ред. С. Н. Смоленского. — М. : ЭКСМО, 2008. — 320 с.
175. Політична психологія : навч. посіб. / За ред. С. О. Матвєєва. — К.: ЦУЛ, 2003. — 216с.
176. Політичні інститути в процесі реформування системи влади : Навч.-метод. посіб. / В. А. Ребкало, Л. Є. Шкляр. — К. : Видавництво УАДУ, 2003. — 172 с.
177. Політична філософія : підручник / Є. М. Сулима, М. А. Шепелев, В. В. Кривошеїн, В. Ю. Полянська. — К. : Знання, 2006. — 799 с.
178. Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-е вид., доп. і перероб. — К. : Генеза, 2004. — 736 с.
179. Політологія для вчителя : навч. посіб. для студентів педагогічних ВНЗ / За заг. ред. К. О. Ващенко, В. О. Корнієнка. — К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. — 406 с.
180. *Поппер К.* Відкрите суспільство та його вороги / Пер. з англ. / К. Поппер. — Т. 2. — К. : Видавництво «Основи», 1994. — 494 с.
181. *Поцелуев С. П.* Власть как диалог или диалог без власти? К актуальным аспектам политической философии Дж. Г. Мида. / С.П. Поцелуев // Полис. — 2010. — № 1. — С. 70—81.
182. *Почепцов Г. Г.* Стратегический анализ. Стратегический анализ для политики, бизнеса и военного дела / Г. Г. Почепцов. — К.: Дзвін, 2004. — 333 с.
183. Право и власть. — М. : Прогресс, 1990. — 528 с.
184. *Преснякова Л. А.* Структура личностного восприятия политической власти / Л. А. Преснякова // Полис. — 2000. — № 4. — С. 135—140.
185. Прикладна політологія : навч. посіб. / За ред. В. П. Горбатенка. — К. : ВЦ «Академія», 2008. — 472 с.
186. *Пролеєв С.* Метафізика влади : монографія / С. Пролеєв. — К.: Наукова думка, 2005. — 324 с.
187. *Проценко О.* Легітимність і національна аристократія / О. Проценко // Молода нація. — 1996. — № 2. — С. 43—50.
188. Психология господства и подчинения : хрестоматия / Сост. А. Г. Чернявская. — Минск : Харвест, 1998. — 608 с.
189. Психология и культура / Под ред. *Д. Мацумото*. — СПб.: Питер, 2003. — 718 с.
190. Психология и психоанализ власти : хрестоматия: В 2-х т. / Сост. Д. Я. Райгородский. — Самара : Изд. Дом «БАХРАХ», 1999. — Т. 2. — 576 с.

191. Публічна влада та управління: принципи і механізми реалізації: Монографія / За заг. ред. Н. Р. Нижник. — Чернівці : Технодрук, 2008. — 432 с.
192. Пугачев В. П., Соловьев А. И. Введение в политологию : учебник для студентов вузов / В. П. Пугачев, А. И. Соловьев. — М. : Аспект Пресс, 1996. — 447 с.
193. Пушкарева Г. В. Политический менеджмент : учеб. пособие. / Г. В. Пушкарева. — М. : Дело, 2002. — 400 с.
194. Рікер П. Навколо політики / Пер. з франц. / П. Рікер. — К. : Д.Л., 1995. — 334 с.
195. Розов Н. С. Проблема свободы воли и условия адекватности ответов общества на вызовы / Н. С. Розов // Общественные науки и современность. — 2010. — № 4. — С. 116—125.
196. Ролз Дж. Політичний лібералізм / Пер. с англ. / Дж. Ролз. — К. : Основи, 2000. — 382 с.
197. Русакова О. Ф., Максимов Д. А. Политическая дискурсология: предметное поле, теоретические подходы и структурная модель политического дискурса / О. Ф. Русакова, Д. А. Максимов // Полис. — 2006. — № 4. — С. 26—43.
198. Рябов С. Г. Державна влада: проблеми авторитету й легітимності : Монографія / С. Г. Рябов. — К. : НІСД, 1996. — 124 с.
199. Сапаровский Ю. С. Социокультурная динамика власти: Автореферат на соискание ученой степени кандидата политических наук / Ю. С. Сапаровский. — Екатеринбург, 2001. — 23 с.
200. Сергеев В. М. Проблема власти / В. М. Сергеев // Полис. — 2008. — № 2. — С. 179—182.
201. Сергиенко В. Ф. Интересы — Власть — Управление / В. Ф. Сергиенко. — К. : Наукова думка, 1991. — 154 с.
202. Сердюк В. Легітимність влади як один з її основних атрибутів / В. Сердюк // Юридична Україна. — 2006. — № 11. — С. 10—15.
203. Сидельникова Т.Т., Темникова Д.А., Шарагин И.А. Политология: комментарии, схемы, афоризмы : учеб. пособие / Т. Т. Сидельникова, Д. А. Темникова, И.А. Шарагин. — М. : Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 1999. — 208 с.
204. Славин Б. Как понимать природу политики? / Б. Славин // Свободная мысль. — 2008. — № 9. — С. 111—120.
205. Современная социальная теория: Бурдьё, Гидденс, Хабермас : Учебное пособие. — Новосибирск : Издательство Новосибирского университета, 1995. — 120 с.
206. Сморгунов Л. В. Современная сравнительная политология : учебник / Л.В. Сморгунов. — М. : РОССПЭН, 2002. — 472 с.
207. Соколов В. Н., Старинец А. Г. Власть и общество : монография / В.Н. Соколов, А.Г. Старинец. — Одесса : Маяк, 2003. — 176 с.
208. Соколов В. Н., Ханеев С. Е. Власть. Политика. Массы : Монография / В. Н. Соколов, С. Е. Ханеев. — Одесса : Маяк, 2002. — 204 с.

209. Соціологічна думка в Україні : навч. посіб. / М. В. Захарченко, В. Ф. Бурлачук, М. О. Молчанов та ін. — К. : Заповіт, 1996. — 424 с.
210. Соціологія: Навчальний посібник / За ред. С. О. Макеєва. — К. : Тов-во «Знання», КОО, 2005. — 455 с.
211. *Старкова М. А.* Политический дискурс элит как репрезентация политической стратегии и тактики / М. А. Старкова // Власть и элиты в российской трансформации / Под ред. А. В. Дуки. — СПб.: Интерсоцис, 2005. — С. 238—245.
212. *Столяренко Л. Д.* Основы психологии : учебник / Л. Д. Столяренко. — Ростов-на-Дону : Феникс, 2001. — 672 с.
213. *Стоун Д.* Парадокс політики. Мистецтво вироблення політичних рішень / Пер. з англ. / Д. Стоун. — К. : Видавничий дім «АЛЬТЕРНАТИВИ», 2001. — 302 с.
214. Технологии политической власти: Зарубежный опыт. Книга-дайджест / В. Н. Иванов, В. Я. Матвиенко, В. И. Патрушев, И. В. Молодых. — К. : Вища школа, 1994. — 263 с.
215. *Торо Г. Д.* Высшие законы / Пер. с англ. / Г. Д. Торо. — М. : Республика, 2001. — 412 с.
216. *Тоффлер О.* Проблемы власти на пороге XXI столетия / Пер. с англ. / О. Тоффлер // Свободная мысль. — 1992. — № 2. — С. 113—120.
217. *Траверсе О.* Політична влада і лідерство у зв'язках суспільної взаємодії / О. Траверсе // Сучасна українська держава: історичні імперативи становлення, тенденції та проблеми розвитку / Збірник. — К. : ІПІЕНО, 2006. — С. 277—290.
218. *Траверсе О.* Соціальна відповідальність як змістовна складова політичного лідерства і політичного керівництва / О. Траверсе // Людина і політика. — 2004. — № 5. — С. 127—133.
219. *Трошихин В. В., Теплов В. И.* Культура политического процесса : учеб. пособие. / В. В. Трошихин, В. И. Теплов. — М. : Издательство РДЛ, 2001. — 224 с.
220. *Троян С. С.* Порівняльні політичні системи сучасності : Навч. посібник / С. С. Троян. — К. : НМЦВО, 2003. — 266 с.
221. *Файоль А., Эмерсон Г., Тейлор Ф., Форд Г.* Управление — это наука и искусство / Пер. с англ. / А. Файоль, Г. Эмерсон, Ф. Тейлор, Г. Форд. — М. : Республика, 1992. — 572 с.
222. *Фатенков А. Н.* Кто должен править: люди или законы, массы или личности? Апология экзистенциальной автократии / А. Н. Фатенков // Полис. — 2005. — № 2. — С. 158—171.
223. Философия XX века. Учебное пособие. — М. : ЦИНО общества «Знание» России, 1997. — 288 с.
224. Философия и политика в современном мире / В. В. Мшвениерадзе, И. Т. Фролов, А. Лилов и др. — М. : Наука, 1989. — 205 с.
225. *Фисун А. А.* Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации : Монография / А. А. Фисун. — Харьков : Константа, 2006. — 352 с.

226. Філософія політики : Короткий енциклопедичний словник. / Авт.-упоряд.: В. П. Андрущенко. — К. : Знання України, 2002. — 670 с.
227. Філософська думка в Україні: Бібліографічний словник / Авт. кол. В. С. Горський, М. Л. Ткачук, В. М. Нічик та ін. — К. : Універ. вид-во «Пульсари», 2002. — 244 с.
228. *Фромм Э.* Бегство от свободы: Пер. с англ. / Э. Фромм. — М. : Прогресс, 1989. — 272 с.
229. *Халипов В.* Введение в науку о власти / В. Халипов. — М. : Технологическая школа бизнеса, 1995. — 640 с.
230. *Халипов В.Ф.* Наука о власти. Кратология : учеб. пособие / В. Халипов. — М. : ОСЬ-89, 2002. — 448 с.
231. *Халипов В.Ф.* Энциклопедия власти / В. Халипов. — М. : Академический Проект; Культура, 2005. — 1056 с.
232. *Харченко І.* Ефективні методи управління колективом — важлива складова державної влади / І. Харченко // Збірник наукових праць УАДУ при Президентіві України. — 1999. — № 1. — С. 237—241.
233. *Хейвуд Э.* Политология : учеб. для студентов вузов / Пер. с англ. / Э. Хейвуд. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2005. — XVIII, 525 с.
234. *Холод В.* «Мінімальна» концепція невидимого максимуму влади / В. Холод // Наукові записки / Збірник. — К. : ІПіЕНО, 2005. — Вип. 27. — С. 190—201.
235. *Холод В. В.* Феномен парapolитики: идеи, свершения, социальные результаты : Монография / В. В. Холод. — Сумы : ИТД «Университетская книга», 2004. — 504 с.
236. *Хомелева Р. А.* К построению онтологической концепции власти: теоретико-методологический поход / Р. А. Хомелева // Журнал социологии и социальной антропологии. — 2000. — Вып. 1. — Том III. — С. 54—63.
<http://www.soc.pu.ru/publications/jssa/2000/1/05homeleva.html>
237. *Цветков В., Горбатенко В.* Демократия — Управління — Бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства : Монографія / В. Цветков, В. Горбатенко. — К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. — 248 с.
238. *Цокур Є. Г.* Легітимність політичної влади: джерела, особливості, перспективи : Монографія / Є. Г. Цокур. — К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. — 330 с.
239. *Чепинога В.* Трагедія української консервативної ідеології та національна ідея (В. Липинський, «Україна на переломі») / В. Чепинога // Молода нація. — 1996. — № 2. — С. 51—60.
240. *Чиркин В. Е.* Публичная власть / В. Е. Чиркин. — М. : Юристъ, 2005. — 175 с.
241. *Чудинова И. М.* Преимственность власти / И.М. Чудинова // Социально-гуманитарные знания. — 2010. — № 6. — С. 46—53.
242. *Чучин-Русов А. Е.* Политика как макрофеномен культуры / А. Е. Чучин-Русов // Полис. — 1997. — № 4. — С. 97—116.
243. *Шаблинский И. Г.* Пределы власти. Борьба за российскую конституционную реформу / И. Г. Шаблинский. — М. [б.и.], 1997. — 248 с.

244. *Шайо А.* Самоограничение власти (Краткий курс конституционализма) / Пер. с венг. / А. Шайо. — М. : Юрист, 2000. — 292 с.
245. *Шамхалов Ф.* Собственность и власть : монография / Ф. Шамхалов. — М.: ЗАО «Изд-во «Экономика»», 2007. — 412 с.
246. *Шаниро И.* Моральные основания политики / Пер. Е. В. Малахова, И. В. Борисова. — М. : Книжный дом «Университет», 2004. — 297 с.
247. *Шахов В. А.* Державно-владні відносини (короткий виклад лекційного матеріалу) : навч.-метод. посіб. / В. А. Шахов. — К. : Видавництво НАДУ, 2004. — 84 с.
248. *Шевченко А. В.* Устойчивость политической системы: «человек коммуникативный» против «человека политического» / А.В. Шевченко // Полис. — 2009. — № 5. — С. 68—83.
249. *Шестопал Е. Б.* Личность и политика: критический очерк современных западных концепций политической социализации / Е. Б. Шестопал. — М. : Мысль, 1988. — 203 с.
250. *Шестопал Е. Б.* Основы политической психологии / Е. Б. Шестопал. — М. : Наука, 1990. — 234 с.
251. *Шибутани Т.* Социальная психология / Т. Шибутани. — Ростов-на-Дону : Феникс, 1997. — 622 с.
252. *Шмитт К.* Политическая теология : сборник / Пер. с нем. / К. Шмитт. — М. : «КАНОН-пресс-Ц», 2000. — 336 с.
253. *Шопенгауэр А.* Свобода воли и нравственность / Пер. с нем. / А. Шопенгауэр. — М. : Изд-во «Республика», 1992. — 448 с.
254. *Шпенглер О.* Закат Европы / Пер. с нем. / О. Шпенглер. — Мн. : Харвест; М.: АСТ, 2000. — 592 с.
255. *Шумпетер Й.* Капіталізм, соціалізм і демократія / Пер. з англ. / Й. Шумпетер. — К. : Ін-т держ. упр. та місцевого самоврядування при Кабінеті Міністрів України: Основи, 1995. — 527 с.
256. *Юрьев А. И.* Введение в политическую психологию / А. И. Юрьев. — СПб.: Питер, 1992. — 197 с.
257. *Ясаи де Э.* Государство: Пер. с англ. / Э. де Ясаи. — М. : ИРИ-СЭН, 2008. — 410 с.
258. www.politnauka.org/library/teorial/ball.php
259. *Arendt H.* Crisis of the Republic / H. Arendt. — N.Y. : Harcourt Brace Jovanovich, 1972. — 240 p.
260. *Aronowitz S.* Science as Power. Discourse and Ideology in Modern Society / S. Aronowitz. — Minneapolis : University of Minnesota Press, 1988. — 384 p.
261. *Bachrach P., Baratz M.S.* Power and Poverty: Theory and Practice / P. Bachrach, M.S. Baratz. — N.Y.-L.-Toronto : Oxford University Press, 1970. — 234 p.
262. *Baldwin D.A.* Paradoxes of Power / D.A. Baldwin. — N.Y. : Basil Blackwell, 1989. — 422 p.
263. *Bell D. V. J.* Power, Influence, and Authority. An Essay in Political Linguistics / D. V. J. Bell. — New York: Oxford UP, 1983. — 131 p.

264. *Blau P., Meyer M. W.* Bureaucracy in Modern Society / P. Blau, Meyer M. W. — N.Y. : Random House. — 180 p.
265. *Clark T.N., Inglehart R.* The New Political Culture: Changing Dynamics of Support for the Welfare State and Other Policies in Postindustrial Societies / T.N. Clark, R. Inglehart. — N. Y. : Guilford Press, 1998. — PP. 137—166.
266. *Crespigny de A.* Power and Its Forms / A. de Crespigny // Political Studies. — 1968. — Vol. 16. — № 2. — P. 192—205.
267. Collins dictionary of sociology. Second edition / Editor *Phillip Nicholls and Alan Sillitoe*. — Harper Collins Publishers; D. Jary & J. Jary, 1998. — Second Edition. — 417 p.
268. *Duverger M.* The Idea of Politics: The Uses of Power in Society / Transl. by R. Murphy. — Ind.: Methuen, 1966. — XIV, 238 p.
269. *Foucault M.* Power / Knowledge / M. Foucault. — Brighton : Harvester, 1980. — XII, 200 p.
270. From Max Weber: Essays in Sociology. Translated, edited and with Introduction by H. H. Gerth and C. Wright Mills. — N.Y. : Oxford University Press, 1949. — P. 50—112.
271. *Habermas J.* Between Facts and Norms / J. Habermas. — Cambridge (MA) : MIT Press, 1996. — 631 p.
272. *Jouvenel B. de* The Pure Theory of Politics / B. de Jouvenel. — Indianapolis (IN) : Liberty Fund, 2000. — P. 268—269.
273. *Lasswell H. D., Kaplan A.* Power and Society / H. D. Lasswell, A. Kaplan. — N.Y. : New Haven, 1950. — 377 p.
274. *Lasswell H.* Psychopatologie and Politics. / H. Lasswell. — N.Y., Harvard-University-press, 1960. — P. 23—144.
275. *Lukes S.* Introduction // Power (Readings in Social and Political Theory). — Oxford : Blackwell, 1986. — № 4. — P. 1—18.
276. *Lukes S.* Power and Authority // A History of Sociological Analysis / T.B. Bottomore and R. Nisbet (ed.). / S. Lukes. — L. : Heinemann, 1978. — P. 633—676.
277. *Mead G. H.* Mind, Self and Society from the Standpoint of Social Behaviorist / Edited by Charles W. Morris / G. H. Mead. — Chicago : University of Chicago. — 440 p.
278. *Parsons T.* Sociological Theory and Modern Society / T. Parsons. — Doubleday / Currency, 1997. — 278 p.
279. Political Psychology Contemporary Problems and Issues. — San Francisco, 1986. — 347 p.
280. *Pye L.* Political Communication // The Blackwell Encyclopedia of Political Institutions / L. Pye. — Oxford; N.Y., 1987. — P. 442.
281. *Pye L. W.* The non-western political process // Comparative politics: A reader / Ed. By Eckshtein H., Apter D. / L. Pye. — L., 1964. — P. 657—664.
282. *Russell B.* Power. A New Social Analysis / B. Russell. — London : Allen and Unwin, 1938. — 282 p.
283. *Wrong D. H.* Power: Its Forms, bases and uses. With a new Preface / D. H. Wrong. — Oxford : Basis Blackwell, 1992. — 264 p.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
<i>Розділ I. Теоретико-методологічні засади кратології як самостійного напрямку сучасної політичної науки.</i>	6
1.1. Проблематика політичної психології та кратології в системі політологічного знання.	6
1.2. Осмислення феномену влади в контексті психолого-політологічних наукових пошуків.	25
<i>Розділ II. Основні аспекти політичного дискурсу влади</i>	
2.1. Особливості аналізу провідних концепцій дослідження природи політичної влади	56
2.2. Проблема політичної влади крізь призму розгляду дихотомії «влада-особа».	86
2.3. Трансформації в політико-психологічній структурі влади за умов розгортання процесів модернізації та постмодернізації	107
<i>Розділ III. Дослідницький концепт соціопсихологічних особливостей політичної влади: історія та сучасність</i>	
3.1. Атрибутивні властивості політичної влади	127
3.2. Аналіз могутності та впливу в концепті політичної влади: основні підходи	146
3.3. Місце ціннісно-світоглядних домінант у функціонуванні політичної влади	162
3.4. Кратологічні ідеї у вітчизняній політичній спадщині (на прикладі теорії В'ячеслава Липинського)	184
Висновки	195
Література	199

Наукове видання

БУЛЬБЕНЮК Світлана Степанівна

Соціопсихологічна природа політичної влади

Монографія

Редактор *С. Кирилак*
Коректор *С. Фіялка*
Художник обкладинки *Т. Зябліцева*
Верстка *М. Бельський*

Підписано до друку 24.04.2013. Формат 60×84/16. Папір офсет. № 1.
Гарнітура Тип Таймс. Друк офсетний. Ум.-друк. арк. 12,55.
Обл.-вид. арк. 14,31. Зам. № 12-4347

Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
03680, м. Київ, проспект Перемоги, 54/1

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи (серія ДК, № 235 від 07.11.2000)

Тел./факс (044) 537-61-41; тел. (044) 537-61-44
E-mail: publish@kneu.kiev.ua